

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**NECM SÛRESİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE MIZRAK

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ MAHFUZ GEYLANİ

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

NECM SÛRESİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice MIZRAK

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ MAHFUZ GEYLANI

Çanakkale – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Hatice MIZRAK tarafından Dr. Öğr. Üyesi Mahfuz GEYLANİ yönetiminde hazırlanan ve **19/01/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**NECM SÛRESİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN İNCELENMESİ**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Temel İslâm Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS/TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. İsim SOYİSMİ
(Danışman)

Doç. Dr. İsim SOYİSMİ

Dr. Öğr. Üyesi İsim SOYİSMİ

.....

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : .././20..

.....
İSİM SOYİSMİ

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

HATİCE MIZRAK

(19/01/2023)

TEŞEKKÜR

İslâm âleminde ortaya konulan tüm ilimlerin arka planında Kur'ân'ın etkisini görmek mümkündür. Özellikle inanç ve hukuk alanında ortaya konulan İslâmî ilimlerin tümü, Kur'ân'ı anlamak ve onun gerçek anlamına vakıf olmak amacıyla kurulmuştur. Süreç içerisinde gelişen bu ilimler fennî alanlarda da etkisini göstermiş ve İslâm dünyasında fen, coğrafya ve matematik gibi beşeri ilimlerin de kurulmasında etkili olmuştur.

Kaynağını Kur'ân'dan alan ve başlangıçta Kur'ân'ı anlamak ve mucizevî yönünü açığa çıkarma hedefiyle ortaya çıkan ilimlerden biri de Arap dili ve belâgatıdır. Arap dili gramerini teşkil eden sarf ve nahiv ilimlerinin yanı sıra belâgat ilminin de ortaya çıkış serüveni Kur'ân'a dayanmaktadır. Özellikle Kur'ân'ın sözel boyutunun mucizevîliğine ve beşer sözü olmadığının ispatına yönelik çalışmalar, bu ilimlerin gelişiminde önemli bir paya sahiptir.

Kur'ân'ın mucizevî yönünün ortaya konulması ve bunun temellendirilmiş kurallara dayandırılması şüphesiz Kur'ân'ın ilâhi söz olduğunun kanıtlarındandır. Bu amaçla Kur'ân'ı anlam olarak tefsir eden İslâm âlimleri, Kur'ân'ın sözel boyutuna da önem vermiş ve gerek gramer gerekse belâgat açısından mükemmel olduğunun ispatına yönelik dilbilim ağırlıklı çalışmalar yapmışlardır.

Bu çalışmada Necm sûresi özelinde Kur'ân'ın belâgat ve dilsel yönünün tahlil ve tespitini yapmayı hedefledik. Bu hedef doğrultusunda giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında sûrenin genel yapısı, özellikleri ve ihtiva ettiği konuların yanı sıra konunun önemi, kapsamı, konu hakkında yapılan çalışmalar ve çalışmada takip edilen yöntemle dair bilgiler verilmiştir. Birinci bölümünde Necm sûresinin dikkat çeken ve özellikle sûreye özgü kelimeler seçilerek lügat açısından tahlil edilmiştir. İkinci bölümünde gramer ve anlam açısından bütünlük arz eden ayetler aynı başlık altında ele alınıp nahiv açısından tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde ise sûrede me'ânî, beyân ve bedî ilimlerine uygun şekilde kullanılan ifadeler örnekler ışığında incelenmiştir.

Çalışmanın akademik bir hüviyet kazanmasında emeği geçen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mahfuz GEYLANI'ye müteşekkirim. Yine çalışmamda kaynak ve yöntem açısından bana sürekli yardımda bulunarak destekleri esirgemeyen Doç. Dr. Ömer

İSHAKOĞLU, Prof. Dr. Mustafa ŞENTÜRK ve Arş. Gör. Ayşe Nuran CANSIZ hocalarıma da teşekkürü borç bilirim.

Son olarak çalışmamda, eğitim öğretim hayatım boyunca desteklerini ve bana olan güvenlerini benden esirgemeyen beni bu günlere sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştirerek getiren bu hayattaki en büyük güzel nasibim olan aileme ve ismini zikretmeden edemediğim canım ablalarım Bahar MIZRAK ve Şükran ÇELİK ÇAKI'ya minnettarım, hepsine sonsuz teşekkürler.

Hatice MIZRAK
Çanakkale, Ocak 2023

ÖZET

NECM SÛRESİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Hatice MIZRAK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslâm Anabilim Dalı Yüksek Lisans

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahfuz GEYLANİ

19/01/2023, 120

Kur'ân-ı Kerîm'in ilahî vahiy olduğunun ispatında başvurulan delillerden biri Kur'ân'ın sahip olduğu öne sürülen i'câz yönüdür. İslâm dünyasında öteden beri Kur'ân'ın i'câz yönü üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada belâgat yönleri ağır basan Mekkî sûrelerin karakteristik özelliklerini tüm yönleriyle taşıyan Necm sûresinin Arap dili ve belâgatı açısından incelenmesi ve örnekler ışığında tüm yönleriyle ortaya konulması hedeflenmiştir.

Bu hedef doğrultusunda yapılan çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Necm sûresi hakkında genel bilgi verilmiş ve onu diğer sûrelerden ayıran özgün yönlerine değinilmiştir. Birinci bölümde sûrenin lügat ilmi açısından tahlili yapılmıştır. Bu bağlamda kelimelerin lügat bilgilerinin yanı sıra epistemolojik tahlilleri de verilmiştir. İkinci bölümde sûredeki ayetlerin nahiv ilmi açısından tahlili yapılmıştır. Bunu yaparken gramer açısından bütünlük arz eden ayetler aynı başlık altında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Necm sûresi belâgat ilmi açısından ele alınarak sûrede kullanılan belâgat üslupları ve biçimleri örnekler ışığında serdedilmiştir. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular ise sonuç kısmında izah edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili Belâgatı, Necm Sûresi, Filoloji, Kur'ân İ'câzı.

ABSTRACT

AN EXAMINATION OF SURAT NAJM IN TERMS OF ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC

Hatice MIZRAK

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis

Master of Science Thesis in Basic Islamic Science

Supervisor: Mahfuz GEYLANI

19/01/2023, 120

One of the evidences used to prove that the Qur'an is divine revelation is the i'jaz aspect of the Qur'an, which is claimed to have. Studies have been carried out on the i'jaz aspect of the Qur'an for a long time in the Islamic world. In this study, it is aimed to examine the Necm surah, which carries the characteristics of the Meccan surahs with all its aspects, in terms of Arabic language and rhetoric, and to present it with all its aspects in the light of examples.

Our study, carried out in line with this goal, consists of an introduction and three parts. In the introduction part, general information about Surah Necm is given and its unique aspects that distinguish it from other surahs are mentioned. In the first part, the analysis of the surah was made in terms of lexicology. In this context, the words that attract attention in terms of lexicon were selected and the epistemological analyzes of the words were given as well as the lexical information. In the second part, the verses in the surah are analyzed in terms of syntax. While doing this, the verses that have integrity in terms of grammar were categorized and discussed. In the third chapter, the rhetoric styles and forms used in the chapter are presented in the light of examples by considering the chapter of Necm in terms of rhetoric. The findings obtained as a result of the study are presented as items in the conclusion part.

Keywords: Arabic Rhetoric, Surah An-Najm, Philology, Qur'anic I'jaz.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ONAY SAYFASI	İ
ETİK BEYAN	İİ
TEŞEKKÜR	İİİ
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
BİRİNCİ BÖLÜM	1

GİRİŞ

NECM SÛRESİ VE KONU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Necm Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	1
1.2. Konunun Önemi	2
1.3. Konunun Kapsamı	3
1.4. Çalışmada Takip Edilen Yöntem	5
1.5. Konu Hakkında Yapılmış Çalışmalar	5

İKİNCİ BÖLÜM

SÛRENİN LUGAT İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. ضَلَّ	8
2.2. عَوَى	12
2.3. قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى	14

2.4. أَجِنَّةً	15
2.5. فَلَا تُزَكُّوا	16
2.6. ذُرِّيَّةً	18
2.7. فَاسْتَوَى	19
2.8. ضَبْرًا	20
2.9. أَكْدَى	21
2.10. أَرَفَتِ الْأَرْضُ	22
2.11. ظَلًّا	24
2.12. اللَّعْمَ	26
2.13. سِدْرَةَ الْمُنْتَهَى	28
2.14. وَفَى	37
2.15. إِهْتَدَى	40
2.16. نَزْلَةً	42
2.17. سَامِدُونَ	44
2.18. أَفْنَى	46
2.19. أَطْعَى	49
2.20. فَغَشَاهَا مَا غَشَّى	52
2.21. هَوَى	54
2.22. تَتَمَّازَى	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛRENİN NAHİV İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. 1-3. Ayetler	63
-------------------------	----

3.2. 4-10. Ayetler.....	67
3.3. 11-12. Ayetler.....	73
3.4. 13-18. Ayetler.....	74
3.5. 19-23. Ayetler.....	76
3.6. 24-25. Ayetler.....	79
3.7. 26. Ayet.....	79
3.8. 27-28. Ayetler.....	80
3.9. 29-30. Ayetler.....	81
3.10. 31-32. Ayetler.....	82
3.11. 36-38. Ayetler.....	83
3.12. 40-41. Ayetler.....	84
3.13. 43-45. Ayetler.....	85
3.14. 50-53. Ayetler.....	86
3.15. 54-56. Ayetler.....	88
3.16. 56-62. Ayetler.....	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SÛRENİN BELÂGAT İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

4.1. Beyân İlmi.....	91
4.1.1. Teşbîh.....	91
4.1.2. İsti'âre.....	93
4.1.3. Kinâye.....	95
4.2. Bedî'.....	96
4.2.1. Hüsnu'l-ibtidâ ve'l-intihâ.....	96
4.2.2. Tıbâk.....	96
4.2.3. Cinâs.....	98

4.2.4. Seci'	101
4.3. Me'ânî	102
4.3.1. İstifhâm-ı Tevbîhî	102
4.3.2. Te'kîd.....	104
4.3.3. İtnâb	107
4.3.4. Zamir Yerine Zâhir İsmin Getirilmesi.....	109
4.3.5. İltifât	110

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKÇA	114
ÖZGEÇMİŞ	121

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
b.	: İbn
by.	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölüm yılı
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu alleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz / tarihi yok
yay.	: Yayınları
yy.	: Yayın yeri yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

NECM SÛRESİ VE KONU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1.Necm Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmanın ana odağını oluşturan sûrenin içerik ve özellikleri hakkında kısa bilgi vermenin konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu nedenle sûre hakkında kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. Necm sûresi Mekke’de nâzil olmuştur. 62 âyettir. İsmi 1. âyette geçen ve “yıldız” mânasına gelen النَّجْمُ (en-Necm) kelimesinden alır.

Mushaf tertîbine göre 53. iniş sırasına göre ise 23. sırada yer alır. Genel kabule göre Mekke döneminde indiği kabul edilse de kısmen veya tümünün Medine döneminde indiği iddia edilmiştir. Ancak gerek sûrenin üslubu gerekse rivayetler bunu desteklememektedir.¹ İçinde secde ayeti secde ayetiyle inen ilk sûredir.² İslâm akaidinin üç temel ilkesini oluşturan -sûredeki sıraya göre- nübüvvet, tevhid ve âhîret hayatını konu edinen Necm sûresinin muhtevasını bu çerçevede incelemek mümkündür. Hz. Muhammed’in hak peygamber, Kur’an’ın da vahiy ürünü olduğunu bildiren birinci bölüm, -verilecek mesaja dikkat çekmek amacıyla- hem Kur’an’ın ilk muhatapları olan Araplar hem de sonraki insanlar için önemli bir gök cismi sayılan yıldızla yemin etmekle başlar. Ardından yakınlık ve ülfet vesilesi olması için “arkadaşınız” diye nitelendirilen Hz. Peygamber’in müşriklerin iddiasının aksine doğru yoldan sapmadığı belirtilir. Onun tebliğ ettiği hususların kendi duygu ve düşüncelerinin ürünü değil Cebrâil vasıtasıyla gönderilen ilâhî vahiy olduğu vurgulanır. Resûlullah’ın Cebrâil ile olan ilişkisine temas edilerek bu konuda tartışmaya girmenin gereksizliği belirtilir.³

İkinci bölümde şirk inancı ele alınarak o dönemde tapınılan ve Allah’ın kızları kabul edilen putlardan Lât, Uzzâ ve Menât’ın adı zikredilir.⁴ Daha sonra, kız babası olmayı

¹ Muhammed Tâhir İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1-30 (Tunus: ed-Dâru’t-Tunûsiyye li’n-Neşri, 1984), 27/87-89; M. Kâmil Yaşaroğlu, “necm sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/495.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buhârî el-Cu’fi, *Sahîhu’l-Buhârî*, 1-9 (Mısır/Bulak: el-Matbaatu’l-Kubrâ el-Emîriyye, 1311), 6/142.

³ Diyanet Vakfı Kur’an-ı Kerîm Meali, en-Necm, 53/1-18. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>. Erişim tar: 23.04.2022. Çalışmada geçen ayetlerin mealî söz konusu kaynaktan alınmıştır.

⁴ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an tefsiri âyi’l-Kur’ân Tefsîru’t-Taberî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Dâru Hecer li’t-Tibâ’ah ve’n-Neşr, 2001), 22/46-47.

kendilerine yakıştıramayan putperestlerin diőı tanrılara ibadet etmelerinin mantıksızlığına değinilir ve onların insanlara hiçbir fayda sağlayamayacağı ifade edilir.⁵

Sûrenin üçüncü bölümü dünya hayatından başka hiçbir emeli olmayan, kesin bilgidен yoksun olup sadece zan ve tahmine dayanarak âhireti inkâr edenlerin melekleri diőı kabul edip bu vasıfta gördükleri putlara tapındıklarının tesbitiyle başlar. Ardından bütün kâinatın mülkiyet ve tasarrufunun Allah'a ait olduğu, insan türünü yaratan, üreme kanununu koyan Cenâb-ı Hakk'ın kişileri dünyada yaptıkları davranışlardan sorumlu tutacağı ifade edilir ve bunun Hz. İbrâhim'den bu yana tebliğ edilen ilâhî bir hüküm olduğu hatırlatılır. Hz. Nûh'tan itibaren Allah elçilerinin mesajlarına karşı çıkanların helâka mâruz bırakıldığı anlatılır ve bunun herkes için bir uyarı ve ibret vesilesi olduğu, kıyamet gününün yaklaőtıđı, fakat zamanını Allah'tan başka kimsenin bilmediği ifade edilir.⁶ Sûrenin son âyetlerinde Kur'an'ın vahiy ürünü olduğunu ortaya koyan başlangıçtaki konuya vurgu yapılarak müşriklere hitap edilir, onların bu ilâhî kelâm karşısında şaşkınlık veya lâubalilik göstermemeleri gerektiği anlatılır; müşrikler artık putlara değil Allah'a secde etmeye ve O'na tapınmaya çağırılır.⁷

1.2.Konunun Önemi

İnsanlık tarihi boyunca nübüvvet müessesesi ve nebiler gündem olmuştur. Özetle “Yüce Allah ile insanlar arasındaki iletişimi sağlayan olgu” olarak tanımlanabilecek nübüvvet ve nebilerin ispatı ve kabulü, dönemden döneme farklılık gösterdiği gibi toplumdan topluma da farklılık göstermiştir. Şu bir gerçektir ki her nebi tebliğ ettiği emir ve yasakların semavi olduğunu ispat etmek için mucize ile desteklenmiştir. Nitekim tarihsel olarak da kabul gördüğu üzere Hz. Musa ve Hz. İsa gibi nebiler, gönderildikleri toplumlarına mucizeler göstermiş ve kendi adlarına konuşmadıklarını, tebliğ ettikleri emir ve yasakların kaynağının ilahî olduğunu bu mucizelerle ispat etmeye çalışmışlardır.

Hz. Muhammed de Yüce Allah'tan aldığı vahiy toplumuna iletirken dönemin ruhuna uygun şekilde en büyük mucize olarak Kur'an'ın erişilmez i'câzını göstermiştir. Zira Arap toplumu o dönemde edebiyat ve şiir alanında bariz bir ilerleme kaydetmiş ve edebi söz toplumda en önemli etkileşim aracı olmuştur. Kur'an sahip olduğu eşsiz anlatım gücüyle edebiyatta en parlak dönemlerini yaşıyan Araplara en kısa bir sûre ölçüsünde benzerini getirmek için meydan okumuştur. Kur'an'ın bu mu'ciz yönü ve inkarcılara karşı korkusuz meydan okuyuşu, etkisini tarih boyunca göstermiştir.

⁵ en-Necm, 53/19-26.

⁶ en-Necm, 53/27-58.

⁷ en-Necm, 53/59-62.

Sahip olduğu i‘câz, Kur‘ân‘ın beşer sözü olmayıp Yüce Allah‘ın mukaddes kelamı olduğunun ispatında en güçlü delil konumundadır. Bu durum çalışmanın önemini ortaya koyan temel gerekçedir. Bu hedef doğrultusunda geçmişten bu yana İslâm dünyasında Kur‘ân eksenli belâgat çalışmaları yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalar yaygın olarak tefsir kitaplarıyla içiçe geçmiş, sistematik düzene sahip olmayan yazım şekline sahiptir.

Kur‘ân‘ın belâgat yönünü ele alan ve sadece bu yöne yoğunlaşan çalışmaların alana daha belirgin katkı sağlayacağı kanaatinden hareketle çalışmada Mekkî sûrelerin karakteristik özelliği olan belâği anlatımın tipik örneğini barındıran Necm sûresi tercih edilmiştir.

1.3.Konunun Kapsamı

Kur‘ân gibi derin anlatım gücü ve geniş muhtevaya sahip bir konuyu tümüyle ele almak çalışmanın amacına hizmet etmeyeceği gibi konunun yüzeysel ele alınması sonucunu doğuracağı gerçeğinden hareketle çalışmamız Necm sûresiyle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma tesadüften ziyade gerçekçi nedenlere dayanan bilinçli bir tercihtir. Zira Necm sûresi hem muhteva hem de üslup açısından özgün yönleri sahiptir. Kaynaklarda tartışılan garânik olayı bu sûre ile ilişkilendirilmektedir. Secde ayeti barındıran ilk sûredir. Ayrıca “*kâbe kavseyn*” gibi sadece Necm sûresinde bulunan ifade ve kelime kullanımına sahiptir.

Garânik sözlükte “beyaz su kuşu, kuğu, turna; beyaz tenli genç ve güzel kız” anlamlarına gelen gurnûk/gurnîk kelimesinin çoğuludur.⁸ İbnü‘l-Kelbî (ö. 204/819) ile Yâkût el-Hamevî‘nin (ö. 626/1229) belirttiklerine göre Kureyş kabilesi mensupları putlarının Allah‘ın kızları olduğuna inanır ve Kâbe‘yi tavaf ederken, “Lât, Uzzâ ve diğer üçüncüsü Menât hürmetine, çünkü bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaathleri umulan varlıklardır” diyerek onları yüksekte uçan kuşlara benzetirlerdi. İslâm literatüründe garânik kelimesi, Hz. Peygamber‘in müşriklerin gönlünü İslâm‘a ısıdırmayı arzu ettiği bir sırada, şeytanın telkiniyle vahiylerle Allah kelâmı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra Cebrâil‘in ikazıyla bundan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle kullanılmış ve daha çok Necm sûresiyle (53/19-20) Hac sûresindeki (22/52-54) âyetlerin nâzil oluşuna ilişkin tartışmalara konu olmuştur.⁹

⁸ Cemâluddîn Ebu‘l-Fadl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu‘l-‘Arab*, 3. bs. (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 10/287.

⁹ İsmail Cerrahoğlu, “Garânik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları İstanbul 1996), 13/361.

Garânikle ilgili ilk rivayet erken devir siyer yazarlarından İbn İshak'a aittir.¹⁰ Ardından konu hakkında Vâkîdî (ö. 207/823) ile İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) eserleri de olayı eserlerinde ele almışlardır. Bu müelliflerin naklettiğine göre Hz. Peygamber kavminin kendisinden yüz çevirdiğini görünce nefretlerini celbedecek âyetlerin inmemesini arzu etmiştir. Birgün Kâbe'nin civarında Kureyşlilerle birlikte otururken Necm sûresini okumaya başlamış, 19-20. âyetlerine gelince şeytan 20. âyetin devamı gibi تِلْكَ الْعَرَانِيُّ الْعُلَى وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْجَى (İşte onlar ulu kuğulardır. Şüphesiz ki şefaatheleri umulmaktadır) anlamında bir metni Resûl-i Ekrem'e okutmuştur. Resûl-i Ekrem okumaya devam edip sûreyi bitirince sonundaki secde âyetinden dolayı secde etmiş, kavmi de kendisine uyararak secdeye kapanmıştır. Yaşlı olduğu için eğilemeyen Ümeyye b. Halef veya Sa'îd b. Âs (yahut her ikisi) bir avuç toprağı alına getirip secdeyi yerine getirmiştir.¹¹

Hz. Peygamber'in garânikten söz etmesi Kureyşlileri memnun etmiş, “ قَدْ ذَكَرَ مُحَمَّدٌ ” Muhammed ilahlarımızı en iyi şekilde yâd etmiştir.” diyerek sevinmişlerdir. Bu durumdan son derece rahatsız olan Resûl-i Ekrem evine çekilmiştir. Akşam olunca Cebrâil gelmiş, Hz. Peygamber sûreyi arz edince Cebrâil “ مَا صَنَعْتَ تَلَوْتَ عَلَى النَّاسِ مَا لَمْ آتِكَ بِهِ عَنِ اللَّهِ ” Ne yaptın? İnsanlara sana Allah'tan getirmedigim şeyleri okudun.” demiş. Bunun üzerine Peygamber, “Allah'a, söylemediği bir şeyi nisbet edip söylemişim” diyerek hayıflanmıştır. Bunun üzerine şu âyet nâzil olmuştur:¹²

﴿وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُكَ خَلِيلًا﴾

Onlar, başka bir vahiy uydurup bize isnat etmen için neredeyse seni vahyettiklerimizden saptıracaklardı ve ancak o takdirde seni samimi dost edineceklerdi.”¹³

Müşriklerin secde ettiği haberi yayılıp Habeşistan'a kadar ulaşınca oradaki Müslümanlar Mekkelilerin İslâmiyet'i kabul ettiğini zannetmiş ve bir kısmı geri dönmüştür.

¹⁰ Cerrahoğlu, “Garânik”, 13/361.

¹¹ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6/142; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî, *Fethü'l-kadir el-câmi` beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min `ilmi't-tefsîr* (Beyrüt: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1994), 3/546.

¹² eş-Şevkânî, *Fethü'l-kadir*, 3/296.

¹³ el-İsrâ, 17/73-74.

Mekke'ye yaklaştıkları sırada karşılaştıkları bir kervana Kureyşlilerin durumunu sormuşlar. Kervandakiler de Muhammed'in önce ilâhlarını hayırla andığını ve Kureyş'in ona uyduğunu, ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçip ilâhlarını kötülediğini, Kureyş'in de ona tekrar kötülük yaptığını söylemişler.¹⁴ İbn Sa'd'ın naklettiği bu olay literatüre “garânîk hadisesi” olarak geçmiş ve giderek değişik rivayetlere bürünmüştür.

1.4.Çalışmada Takip Edilen Yöntem

Çalışmada yöntem olarak alanın temel eserlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Öncelikle temel tefsir eserleri taranmış ve Necm sûresine müfessirlerin yaklaşımı ortaya konulmuştur.

Sûrenin lügat, belâgat ve nahiv açısından değerlendirilmesinde Ebû Cafer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed'in (ö. 330/950), Ebû İshâk İbrahim Zeccâc'ın (ö. 311/923) *İ'râbü'l-Kur'ân* ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı eserleri gibi Kur'ân'ı dilbilimsel yönden ele alan tefsir eserleri ile Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'ayn*, İbn Düreyd'in (321/933) *el-Cemhere*, el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbu'l-luga*, İbn Fâris'in (395/4004) *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sihâh*, İbn Sîde'nin (458/1066) *el-Muhassas*, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab* ve Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Kâmûsu'l-muhî't*'i gibi lügat ilminin temel eserlerinden yararlanılmıştır.

Sûrenin nahiv açısından tahlil edildiği bölümde ayetlerin tasnifinde Tâhir b. 'Âşûr'un (ö. 1393/1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserindeki tasnifi baz alınmıştır. Ayrıca Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin (ö. 1442/2021) *Safvetü't-tefâsir* gibi son dönemde kaleme alınan eserler araştırmanın kaynaklarını oluşturmuştur. İbrahim 'İvad tarafından kaleme alınan “*Suretü'n-Necm: Dirâse üslûbiyye belâgiyye madmûniyye*” gibi Necm sûresi özelinde yapılan bazı akademik çalışmalar da bizim için yol gösterici olmuştur. Bu eserlerden elde edilen bilgiler ışığında Necm sûresinde geçen ayetler tahlil edilmiştir.

1.5. Konu Hakkında Yapılmış Çalışmalar

Kur'an-ı Kerîm'de yer alan sûreler ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda sûreler farklı bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde

¹⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakât*, thk. İhsan 'Abbâs (Beyrût: yy. 1968), 1/205-206; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fînûni'l-edeb*, thk. Müfid Kumayha v.dğr. 31 Cilt. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 16/233-235; İbrahim 'İvad, *Suretü'n-Necm: Dirâse üslûbiyye belâgiyye madmûniyye* (Tâif: 1414/1994), 43.

sûrelere yönelik Arap dili belâgatı ekseninde yeterli çalışma yapılmadığı kanaatine varılmıştır. Özellikle de Arap dili ve belâgatı açısından Necm sûresini tümüyle kapsayacak müstakil bir akademik çalışmanın olmadığını gördük. Kur'ân'ı bir bütün olarak ele alan tefsir eserleri dışında Necm sûresi özelinde de konuyu ele alan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

1. İbrâhim 'İvad. *Sûretü'n-Necm: Dirâse üslûbiyye belâgiyye madmûniyye*, Tâif: 1414/1994.

Eserini dört bölüm şeklinde tasarlayan yazar, birinci bölümde sûre hakkında genel bilgiler vermiştir. İkinci bölümde ikinci bölümde surede yer alan belâgat ve gramer konularının tahlilini yapmıştır. Üçüncü bölümde garânîk olayının tartışmasını yapmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise “*Kur'ân'da fasılaların uyumu*” konusunu irdelemiştir.

2. Lütfi Can, “*Necm Sûresinin Eğitim Açısından Yorumu*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 1999.

Yazar çalışmasında Necm Sûresi bağlamında eğitim olgusunu ele almıştır. Bu amaç kapsamında Necm sûresinin genel tanımı, eğitim ve eğitimcinin temel özellikleri ve metodları gibi konulara değinmiştir.

3. Hatice Meraklı, “*Ana Konuları Ekseninde Necm Sûresinin Tefsiri*”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Yazar yüksek lisans çalışması kapsamında yaptığı bu çalışmada Necm sûresini ana konuları bağlamında ele almıştır. Dört bölüm şeklinde tasarlanan bu çalışmada konulu tefsir bağlamında sûrenin tefsiri, Necm sûresiyle ilgili temel bilgiler ve Necm sûresinin muhtevası hakkında bilgi verilmiştir.

4. Halid Muhammed Muhammed es-Sagîr, “*Ta'addüdü't-tevcîh en-nahvî fî Sureti'n-Necm min kitâb “el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân” Mecelletu Külliyyeti'l-âdâb Câmi'atu Misrât*, 1. cilt ss. 61-96.

Yazar bu makalede Mahmûd es-Sâfi tarafından kaleme alınan ve Kur'ân'ın tümünün i'râbını içeren eserin nahiv açısından yöntemini ortaya koymak adına Necm sûresi özelinde konuyu çalışmıştır.

5. Ferit Dinçer, “Necm Sûresi ve İhtiva Ettiği Belâğî Sanatlar”, *Dergiabant (Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Güz 2020, Cilt:8, Sayı: 2, 8: 488-517.

Yazar çalışmasında Necm sûresi hakkında genel bilgiler verdikten sonra sûrenin ihtiva ettiği belâgat konularını ele almış ve örnekler üzerinden açıklamalar yapmıştır.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz konu hakkında yapılan çalışmalar elbetteki alana katkı sunmuşlardır. Ancak bu çalışmalarda Necm sûresinin sadece belli bazı boyutlarına odaklanılmıştır. Bu nedenle diğer yönler yüzeysel kalmıştır. Çalışmada Necm sûresinin lügat, gramer ve belâgat yönlerinin tümünü dengeli ve bütüncül bir yaklaşımla ele aldık. Çalışmamızın bu yönüyle konuyu tamamlayıcı mahiyette olduğunu ve alana yenilik kazandırdığı düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÛRENİN LUGAT İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dillerde genelde kelimeler anlam açısından sosyolojik ve bilimsel gelişimlere bağlı olarak zaman içerisinde değişime uğrayabilmektedir. Bu realite dilin canlılığının somut bir kanıtıdır. Dildeki değişimin Arapçada diğer dillere nazaran daha köklü ve hızlı olduğu söylenebilir. Zira Arap toplumu Kur’ân’ın inişi ile büyük bir sosyolojik değişim geçirmiş, bunun en büyük etkisi de dilde olmuştur. Kur’ân’ın inişiyle Arapçadaki bazı kelimeler dinî hüviyet kazanarak terimleşme temayülü göstermiştir. Çalışmanın bu bölümünde Necm sûresindeki bazı kelimelerin lügavî boyutu incelenerek Arapçadaki değişimin etkisi örnekler ışığında ortaya konulacaktır.

2.1. ضَلَّ

Bu kelime ve türevleri genel olarak “*yok olmak, kaybetmek, helak olmak, boşa gitmek, doğru yoldan sapmak vb.*” anlamlarını ifade eden¹⁵ ض ل ل kökünden türemiştir. Fiil ve isim türevleri bulunmaktadır. Fiillerde yaygın olarak “*kaybolmak, karışmak, karakteristik özelliğini yitirmek, hedefe giden yolu kaybetmek*” anlamlarını ifade eder.¹⁶ Kur’ân’daki kullanımlarına bakıldığında ise ﴿إِنِّي إِذًا لَّغِي ضَلَّالٍ مُّبِينٍ﴾ “*O vakit şüphesiz apaçık bir sapkınlık içinde olurum.*”¹⁷ ayetinde görüldüğü üzere lügavî anlamla ilişkili olmak üzere “*hak yoldan sapmak, doğru yolu kaybetmek vb.*” anlamlarda hidayetin zıt anlamında kullanıldığı görülür.¹⁸ Necm sûresinde de bu anlamda kullanılmıştır.¹⁹

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Muhammed Avde Mur'ib (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabiyyi, 2001), 11/318; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, 1/585; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/393; Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Muhammed b. Abdürrezzak el-Hüseynî (Beyrût: Dâru'l-Hidâye, ts.), 29/343; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*, 4. bs., thk. Ahmed Abdülgafur 'Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 5/1748.

¹⁶ Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1-30 (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşri, 1984), 27/92.

¹⁷ Yâsîn, 36/24.

¹⁸ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/92; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûni ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, 1-2 (Beyrût: Mektebetü Lübnan Nâşirun, 1996), 2/1120.

¹⁹ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed en-Ensârî el-Mahallî; Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 700.

Lügat kullanımı açısından bakıldığında temel kullanımları hakkında şunları söylemek mümkündür: Bu kök, isim olarak kullanıldığı gibi fiil kipi olarak yaygın biçimde sülâsî mücerred ve sülâsî mezidin if'âl kalıbı formunda müteaddî fiil şeklinde kullanılmıştır.

Söz konusu kökün fiil kullanımı hakkında şunları söylemek mümkündür:

ضَلَّ يَضِلُّ وَضَلَّ يَضِلُّ وَضَلَّ يَضِلُّ وَضَلَّ يَضِلُّ Sülâsî mücerred fiil kullanımında iki farklı versiyona sahiptir. Yaygın olarak فَعَلَ يَفْعَلُ kipi kullanılmaktadır. Fasih kullanım da budur. Kur'ân'da da yaygın olarak bu kip kullanılmıştır. ﴿قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي﴾ “De ki eğer ssapıtırsam kendi aleyhime sapıtırım.”²⁰ ayetinde her iki vecihle okunmuştur.²¹

Ancak aynı anlamı ifade etse de bazı lügatlarda فَعَلَ يَفْعَلُ kipiyle de kullanılmıştır. Lügavî kullanımda “ضَلَّ الْمَاءُ فِي اللَّبَنِ” “Su, sütün içinde kayboldu.” cümlesinde kullanılan ضَلَّ fiili söz konusu kelimenin karakteristik anlamını göstermektedir. Nitekim süte karışan su, sütün içinde kaybolur ve süt gibi görünür.²² Cahiliye dönemi Arap şairlerinden İmruü'l-Kays (ö. M. 540 dolayları) şiirinde kelimeyi bu anlamda kullanmıştır:

عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَرَاتٌ إِلَى الْعُلَا تَضِلُّ الْعِقَاصُ فِي مَثَى وَمُرْسَلٍ

*Örgülü saçları yukarıya doğru kalkmıştı. Örölmüş ve salıverilmiş bol saçları arasında saç bağları kayboluyordu.*²³

Kur'ân'da bu kelimenin farklı kullanımları mevcuttur. Ancak Kur'ân'daki kullanımlara bakıldığında lügavî anlamın yanı sıra bu kelimenin yeni bir anlam kazandığı da görülmektedir. Bu yeni anlam ise “doğruluktan” ve “inanç açısından hak yoldan sapma”

²⁰ Sebe', 34/50.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/390.

²² Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyad b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâti/Muhammed Ali Neccâr (Mısır: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1431) 2/331.

²³ Halîl b. Ahmed Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Samarrâi, (Beyrût: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.), 1/127; Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kureşî, *Cemheretu eş'âri'l-'Arab*, thk. Ali Muhammed el-Beccâdî, (Kahire: Nahdetu Mısır li't-Tibâah ve'n-Neşr, 1431), 128; Muhammed Ahmed Kâsım, *'Ulûmü'l-belâga* (Trablus, Lübnân: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 2003), 27.

anlamıdır.²⁴ Örneğin ﴿وَقَالُوا أَيُّدَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَيُّدَا لَنِي خَلَقِ جَدِيدٍ﴾ “Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman (yok olduğumuzda), gerçekten (o vakit) biz mi yeniden yaratılacağız.”²⁵ ayetinde lügavî anlamı ile kullanılmış iken,

﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ﴾ “Şüphesiz ki Rabbin, kendi yolundan sapmanı da daha iyi bilir ve o, doğru yolu bulanları da daha iyi bilir.”²⁶ ayetinde ise imanî açıdan kaybolmak ve sapmak anlamında kullanılmıştır. ضَلَّ kelimesinin imanî açıdan “kaybolmak” ve “yoldan sapmak” anlamını İslâm dini ile kazandığını söylemek mümkündür.

ضَلَّ fiilinin mezîd formundaki kullanımı da yaygındır.

﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ﴾ “De ki muhakkak ki Allah dilediğini saptırır, kendisine icabet edenleri de hidayete erdirir.”²⁷ ayetinde if’âl kalıbında kullanılmıştır.

İsim formundaki kullanımı genel olarak masdar ve ism-i fail olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân’da ve Arap şiirlerinde masdar kullanımı yaygındır. Ancak Kur’ân’da sadece inanç kavramı olarak “doğru yoldan sapmak” anlamında kullanılmıştır. Aşağıda verilen ayetlerde bu kullanımı görmek mümkündür:

﴿إِنِّي إِذًا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ “O vakit şüphesiz ki apaçık sapıklık içinde kalırım elbet.”²⁸

﴿قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ “De ki: “O, rahmeti kesintisiz olandır. Ona iman ettik ve O’na tevekkül ettik. Artık kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında bileceksiniz.”²⁹

Masdar olarak şiirlerdeki kullanıma şu örneği vermek mümkündür:

²⁴ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. ‘Umer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur’ân’il-‘Azîm*, 8 cilt, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Beyrût: Dâru Taybe li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1999), 7/443.

²⁵ es-Secde, 32/10.

²⁶ el-En’âm, 6/117.

²⁷ er-Ra’d, 13/27.

²⁸ Yasîn, 36/24.

²⁹ el-Mülk, 67/29.

تَمَّتْ أَمَانِي الضَّلَالِ وَإِنَّمَا نَفَثَكَ رِجَالٌ ذَادَةٌ وَحُيُولٌ

*Boş hayallere dalıyorsun. Ama seni asıl alıkoyan savaşan adamlar ve atlılardır.*³⁰

Bu fiilin isim formundaki diğer yaygın kullanımını ise ism-i fail kipidir. Bu kipin hem sülâsî mücerred hem de mezîd kalıbından elde edilen türevi kullanılır. Mücerred fiilden türeyen kullanıma şu ayetleri örnek vermek mümkündür:

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ “Nimet verdiklerinin yoluna.

Gazabına uğrayanların ve sapkınların yoluna değil.”³¹

﴿فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ﴾ “Bahçeyi gördüklerinde “Biz herhalde yanlış gelmişiz’ dediler.”³²

İsim formunun mezîd kipindeki kullanımına da Kur’ân’dan şu ayetler olarak verilebilir:

﴿وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾ “Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim.”³³

﴿وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ﴾ “Allah kimi de doğru yola yöneltirse, onu da saptıran olmaz.”³⁴

﴿مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى﴾ fiilinin Necm sûresinin “Arkadaşınız şaşmadı ve yoldan sapmadı”³⁵ ayetindeki kullanımını Hz. Peygambere yönelik iftiralara dair bir cevaptır. İfade edilmek istenen ise Mekkeli müşriklerin Hz. peygambere nispet ettikleri sapkınlık ve yoldan çıkmışlığa dair cevaptır.³⁶

³⁰ Habşiyye b. Selûl el-Huzâî, *eş-Şu‘arâu’l-câhiliyyûn el-evâil*, thk. Adil el-Fureycât (Beyrût: Dâru’l-Meşrik, 2008), 219.

³¹ el-Fâtiha, 1/7.

³² el-Kalem, 68/26.

³³ el-Kehf, 18/51.

³⁴ ez-Zümer, 39/37.

³⁵ en-Necm, 53/2.

³⁶ Ebu’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyyi, 1423), 4/159; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmidi’t-tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil* (Riyad: 1998), 4/418.

2.2. غَوَى

Necm sûresinde kullanılan kelimelerden biri de غ و ي kökünden elde edilen غوى fiilidir. غوى fiilinin müzarisi يَغْوِي, masdarı ise غَيًّا şeklindedir. Bu kelime lügat olarak “doğru yoldan sapmak, sapkınlığa düşmek, saptırmak, yanlış yola sevk etmek, aldatmak” gibi anlamları barındırır.³⁷ Aşağıda verilen şiirde örneği görüleceği üzere Cahiliye dönemi şairlerinden el-Hâris b. Ka‘b, şiirinde bu anlama kullanmıştır.

وَأَلْفَيْتُ أَوْهَاهُمْ لَدَى كُلِّ أَمْرِهِ مُضِلًّا لِضَلَالِ الْعَشِيرَةِ غَاوِيًّا

*Aşiretinin sapkınlarını saptırdığı her durumda onları onun etrafında gördüm.*³⁸

Kur’ân’da lügat anlamlarında da kullanılmakla birlikte genel olarak “*imanî açıdan sapkınlığa düşmek, iman hakikatinden sapmak*” gibi itikadî anlamlarda kullanılmıştır.

Bu kelime sarf ilmi açısından iki illetli harfi barındıran mu‘tel fiillerin lefif³⁹ grubuna dâhildir. Lügatte sülâsî mücerred versiyonunun yanı sıra mezîd fiillerin tef‘îl ve if‘âl kalıplarında da kullanılmıştır. Sülâsî mücerredin mastarı غَيًّا şeklindedir. Kur’ân’da ise sülâsî mezîdin sadece if‘âl kalıbı kullanılmıştır. ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ “*Iblîs dedi ki: “Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.”*⁴⁰ Ayette görüldüğü üzere اغْوَيْتَنِي fiili, if‘âl kalıbından kullanılmıştır.

وَأَخِ يُوَازِنُ مَا جَنَيْتُ بِقُوَّةٍ وَإِذَا غَوَيْتُ الْعَيَّ لَا يُلْحِنِي

³⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 39/197; Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2450; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/140-157.

³⁸ el-Hâris b. Ka‘b, *Şu‘arâu Muzhic ahbâruhum ve eş‘âruhum fi'l-câhiliyye*, thk. Mukbil et-Tâmm Âmr el-Ahmedî (San‘â: Mecme‘u'l-'Arabîyye es-Se‘îde, 2014), 445.

³⁹ Sarf açısından lefif fiil kök harflerinde birden fazla illet harfi barındıran fiil demektir. Detaylı bilgi için bk. Ahmed b. Muhammed el-Hamelâvî, *Şeza'l-'arf fi fenni's-sarf*, thk. Muhammed b. Abdülmutî (Beyrût: Dâru'l-Keyân, ts.), 60.

⁴⁰ el-A‘râf, 7/12. Farklı örnekler için bk. el-Kasas, 70/12; el-Hicr, 15/39.

*Kuvvetle topladıklarına yeten, yanlış yaptığımda da beni yadırgamayan nice kardeşlerim var.*⁴¹

Yukarıda verilen Ebû Kılâbe el-Hüzzeli'nin şiirinde sülâsî mücerred fiilin mâzî kipiyle “sapmak, hataya düşmek” anlamında kullanılmıştır. Ancak buradaki hata, inanç gibi soyut alandan ziyade fiili hatalar için kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte ise şair Hâris b. Ka'b el-Muzhicî masdar olarak kullanmıştır.

فَأَلْقَيْتُ عَنِّي الْعَيَّ لِلرُّشْدِ وَالْهُدَى وَيَمَّمْتُ نَوْراً لِلْحَنِيفَةِ بَادِيًا

*Hidayet ve doğruluk namına üzerimden sapkınlığı attım ve ışığı hedefleyerek hanif dine döndüm.*⁴²

Kur'an'daki kullanımlara bakıldığında şu verileri elde etmek mümkündür: غوى kelimesinin Arapçadaki fiil ve isim olarak farklı versiyonları vardır. Kur'an'daki isim kullanımına ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden iyice belli olmuştur.⁴³ örneğini vermek mümkündür. Fiil kullanımına ise

﴿قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا كَمَا غَوَيْنَا﴾ “Azap edeceğimize dair söylediğimiz sözü hakedenler, Rabbimiz derler, işte şunlar, azdırdığımız kişiler, biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık.”⁴⁴ ayetini örnek göstermek mümkündür. Kur'an'daki kullanımlarda salt şekilde “yoldan şaşmak” veya “eylemsel hataya düşmek”ten ziyade ruhî ve kalbî hata ve yanlışlar anlamında kullanılmıştır.⁴⁵ Doğru yol olarak da vahyin getirdiği yeni yaşam biçimi gösterilmiş ve buna aykırı eylem ve inançlar غوى kökünden elde edilen kelimelerle ifade edilmiştir.

⁴¹ Ebû Said el-Hasen b. Hüseyin, *Kitâbu Şerhi Eş'âri'l-Hüzzeliyyîn*, thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc (Kâhire: Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, 1965), 2/720.

⁴² el-Hâris b. Ka'b, *Şu'arâu Muzhic*, 445.

⁴³ el-Bakara, 2/256

⁴⁴ el-Kasas, 28/63.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/391.

2.3. قَابِ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

قَابِ قَوْسَيْنِ ifadesinin hem bileşenleri hem de birleşik hali Kur'ân'da sadece Necm sûresinde geçmektedir. Sûrenin akışına uygun olarak “yakınlığı” ifade etmek için kullanılan bir teşbihtir.⁴⁶ Cahiliye şiirlerinde ve toplumunda kullanılan bir ifadedir. İfadenin daha iyi anlaşılması için bileşenlerinin tek tek irdelenmesi daha uygun olacaktır:

قَابِ ifadesi kök olarak ق و ب harflerinden oluşmaktadır.⁴⁷ Sözlükte “miktar, oran ve ölçü” anlamında isimdir.⁴⁸ قَوْسِ “yay” kelimesi ile kullanıldığında “yayın tutulan yeri ile ucu arasındaki mesafe” anlamını ifade eder.⁴⁹ قَوْسَيْنِ ifadesi de “yay” anlamındaki قَوْسِ kelimesinin tesniye/ikil halidir. Muzâf mahzûftur. Açılımı قَابِ قَوْسَيْنِ قَرِيبَةً مِثْلَ قَابِ قَوْسَيْنِ şeklinde kabul edilmiştir.⁵⁰ أَوْ harftir. Atıf için kullanılır. Sözlük anlamı olarak iki şey arasında tercih imkanı verir. Ancak burada bazı rivayetlerde atıf harfi olan و anlamında, bazı görüşlere göre ise بِلْ “bilakis/belki” anlamındadır.⁵¹ أَدْنَى ifadesi “yakın” anlamını ifade eden د ن و maddesinden türemiş, ziyadelik ve üstünlük bildiren ef'alu't-tafdîl formunda kullanılan müzekker bir kelimedir. Müennesi دُنْيَا şeklinde türetilir. Buna göre أَدْنَى ifadesi “daha yakın” anlamını ifade eder. Bileşenleri tek tek ele alınan bu ifade, bir bütün olarak “Yayın iki tarafı kadar, belki de daha yakın oldu.” anlamını ifade eder.⁵²

Âyette yakınlaşmanın bu ifadelerle yapılması dönemin kültürel bir âdetine işaret taşımaktadır. Zira rivayete göre dönemin Arapları birine yakınlık duyduğunda veya onu

⁴⁶ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuḥ*, thk. Abdülcélil Abduḥ Şilbî (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1988), 5/71.

⁴⁷ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 27/96.

⁴⁸ Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdüddâim es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Hurât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem), 10/87.

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/693.

⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/420.

⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/220.

⁵² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/160; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Kâhire: Dâru's-Sâbûnî li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1997), 3/255.

kendisine yakın gördüğünde yaylarını yakınlaştırırlardı. Bu yakınlığa işaret amacıyla kinâyeli şekilde bu ifade kullanılmıştır.⁵³

2.4. أَجِنَّةٌ

أَجِنَّةٌ kelimesi ج ن ن kökünden türetilmiş çoğul bir kelime olup “gizli saklı, duyulardan saklanan, gizlenen” gibi anlamları ifade eder. Tekili (جَنِين/cenîn)’dir.⁵⁴ Ana rahminde bulunan canlıya “cenîn” denir. ﴿وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ﴾ “Ve siz anne karnında iken...”⁵⁵ ayetinde de bu anlamda kullanılmıştır. Aynı kökten türeyen bu kelimenin isim ve fiil türevlerinin de söz konusu anlamı barındırdıklarını görmek mümkündür. Buna örnek olarak söz konusu maddeden türetilmiş şu fiiller gösterilebilir:

جَنَّ عَلَيْهِ (Onu sakladı, gizledi, üzerini örttü ya da kapladı) gibi anlamları ifade eder. ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا﴾ Gece, üstünü örtüp bürüyünce bir yıldız görmüştü.⁵⁶ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Aynı kökün if’âl kalıbından türetilen أَجَنَّ (birini saklamak, saklanma imkanı vermek) fiili de geçişlilik anlamıyla beraber sülâsî fiile benzer anlam ifade eder.⁵⁷

Köken olarak aynı olan isimler de fiile benzer anlamlar ifade eder. Nitekim جَنَّ kelimesinin isim türevleri de “gizli, gözden uzak, gayb, örtülü” gibi anlamlar taşır. Bu meyanda bakıldığında جِنَّةٌ kelimesi, “ağaçlarıyla yeri örten veya gizleyen, ağacı bulunan her tür bahçe” için kullanıldığı görülür.⁵⁸ Aynı kökten türetilen جَنَّةٌ kelimesi de ahiret yurdunda

⁵³ Arap Dil Kurumu (Mecma‘ul-Lugati’l-‘Arabiyye), *el-Mu‘cemu’l-vasût* (Kâhire: ts.), 765.

⁵⁴ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa‘lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur‘ân*, 1-10, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr(Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyyi, 2002), 25/143; Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1381), 2/238.

⁵⁵ en-Necm, 53/32.

⁵⁶ el-En‘âm, 6/76.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/92-100; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 34/364; Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2094.

⁵⁸ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, 10/268.

inananlara vadedilen ve gayb âleminde olan mekânı ifade eder.⁵⁹ جِنِّ/جَانِّ (cin) insanın göz yetisinden saklanmış, görünmeyen varlıkları ifade eder. Aynı kökenden türeyen جُنَّة kelimesi de savaşta askerin kendini kamufle etmek ve korumak için kullandığı kalkan anlamında kullanılmıştır.⁶⁰ جُنَّة kelimesi aşağıda verilen âyette de bu anlamda kullanılmıştır:

﴿اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ “Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah’ın dininden alıkoydular.”⁶¹

Son olarak da Arapçada bu kökten türetilmiş bir isim olan الجِنِّ kelimesi örnek verilebilir. Bu kelime lügatte “kabir” anlamında kullanılmıştır.⁶² Kabir de cesedi örter ve gizler.

2.5. فَلَا تُزَكُّوا

زَكَ يُزَكِّي تَزَكِيَّةً fiilinin müzarisi olan bu ifade, atf harfi, nehy bildiren lâ-i nahiye, fiil ve faili olan vâvu’l-cemâayi barındıran تُزَكُّوا ifadesi ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى﴾ “Nefislerinizi temize çıkarmayın. Allah takvalı olanları daha iyi bilendir.”⁶³ ayetinde yer almaktadır.

Lügat anlamı olarak تَزَكَّى fiiline bakıldığında söz konusu fiil hakkında şunları söylemek mümkündür: Etimolojik olarak “bolluk, artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzgün, uygun ve verimli olmak” gibi anlamları ifade eder.⁶⁴ ز ك و harflerinden oluşmaktadır. Bu anlamda Arap dilinde söz konusu maddenin farklı türevlerini ve kullanımlarını görmek mümkün olsa da genel olarak “artmak, çoğalmak, çok olmak vb.”

⁵⁹ Muhammed ‘Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti’l-funûni ve’l-‘ulûm*, thk. Ali Dahrûc, (Bejrût: Mektebetü Lübnan Nâşirün, 1996), 1/594.

⁶⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2094.

⁶¹ el-Mücâdele, 58/16.

⁶² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/92-95; Zebidî, *Tâcu’l-‘arûs*, 13/92-95; Cevherî, *es-Sihâh*, 2095.

⁶³ En-necm, 53, 32.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 14/358; ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, 273.

anlamlar dışında bir kullanımı bilinmemektedir.⁶⁵ Gelecek peygamberi betimleyen Cahiliye kâhini ve şairi Satîh ez-Zi'bî şöyle demiştir:

نَبِيٌّ زَكِيٌّ يَأْتِيهِ الْوَحْيُ مِنْ قَبْلِ الْعُلَى

*Yüce yaratan tarafından kendisine vahiy gelen temiz ve zeki bir nebidir.*⁶⁶

'زكى' *zekâ* kelimesi ve çeşitli türevleri Kur'an'daki kullanımları anlam açısından genel olarak şu başlıklarda toplamak mümkündür:

a. İslâm dininin topluma kazandırdığı ve zenginin malından fakirlere vermeyi ifade eden mali bir ibadet anlamında zekat. Kur'an'da en çok bu anlamda kullanılmıştır.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ *“Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”*⁶⁷

b. Helal ve temiz anlamındaki kullanımda bir fikhî terim olarak Kur'an'da mevcuttur:

﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكى طَعَامًا﴾ *“Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz.”*⁶⁸

Tebrie etmek ve temize çıkarmak. Bu anlamdaki kullanıma Necm sûresindeki

﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى﴾ *“Şu halde kendinizi temize çıkarmayın. Kimin gûnahtan sakındığını en iyi bilen odur.”*⁶⁹ ayeti güzel bir örneği temsil eder. Sûredeki bağlamı açısından bakıldığında bu ifade Yüce Allah'ın insanoğluna kendisini temize çıkarmak ve masum göstermek için çabaya girmemesine dair bir nehyidir. Zira kimin ne olduğunu en iyi bilen, insanı topraktan yaratan ve anne karnında inşa eden Yüce Allah'tır.

⁶⁵ Halîl Ebû 'Ûde, *et-Tatavvuru'd-dilâli beyne lugati's-ş-ri'l-câhili ve luğati'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 211.

⁶⁶ Yâsîn Abdullah, *Escâ'u'l-kühânî'l-câhiliyyîn ve eş'âruhum*, Yüksek Lisans Tezi (Dımaşk: Dımaşk Üniversitesi, 2011), 278.

⁶⁷ el-Bakara, 2/43.

⁶⁸ el-Kehf, 18/ 19.

⁶⁹ en-Necm, 53/32.

Kur'ân'daki kullanımların temel ortak noktasına bakıldığında و ك ز maddesinin Kur'ân'ın inişi ile cahiliyedeki salt “artmak, çoğalmak” anlamının aksine manevi anlamdaki temizlik anlamını kazanarak yoğun şekilde kullanıldığı görülür.

Arapçadaki anlamına bağlı olarak farklı bir anlam ve dini bir kavram kisvesi kazanan kelimelerden olan bu kelimenin Kur'ân'daki kullanımına bakıldığında ise şunları söylemek mümkündür: 'زكّ zekâ' kelimesi ve çeşitli türevleri Kur'ân'da 23'ü Mekkî, 36'sı Medenî sûreler olmak üzere 58 âyette 59 defa geçmektedir. زكّ “zekât” formu ise 32 yerde geçmektedir. Zekât kelimesinin temel anlamı, ağırlıklı olarak fiziki anlamda 'artmak' olmakla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de bu kök anlamın yanı sıra yan anlamlar kazandığını ifade etmek mümkündür.

Son olarak şunu söylemek mümkündür: Kur'ân'da bu madde hem isim hem de fiil formunda kullanıldığı gibi fiil olarak da çeşitli kalıplarda kullanılmıştır. Sülâsî mücerred olarak kullanıldığı gibi tef'îl⁷⁰ ve tefe'ul⁷¹ babından da kullanılmıştır. Necm suresinde ise tef'îl kalıbından kullanılmıştır.

2.6. ذُو مِرَّةٍ

Bu ifade Necm sûresine özgü bir kullanımdır. ذُو مِرَّةٍ ifadesinin lügat açısından özelliklerine ve detayına değinmeden önce söz konusu bu kelimenin tamlama/izafet yoluyla iki kelimeden oluşan mürekkeb bir ifade olduğunu belirtmekte fayda vardır. Birinci kelime muzâf olarak kullanılan ve “sahip” anlamına gelen ذُو kelimesidir. ذُو kelimesi Arapçada gramer açısından harfle i'râb alması nedeniyle özel bir konuma ve uygulamaya sahip olan esma-i sitteden biridir.⁷² Bu isimler içerisinde de ذُو kelimesi tek başına kullanılmaması ve sürekli zahir isimlere muzâf olarak kullanılması özelliğiyle diğer isimlerden ayrılmaktadır. Ayrıca bu kelime Arap dilinde çoğulu kendi maddesinden olmayan nadir kelimelerdendir.

⁷⁰ en-Necm, 53/32.

⁷¹ el-Fâtr, 35/18; el-A'lâ, 87/14.

⁷² Esmâ-i sitte hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (ys., ts.), 46.

Zira ذو kelimesinin çoğulu bazı kullanımlarda ذَوُوهُ olarak اولو kelimesi kullanılmaktadır.⁷³

Arap şirinde de bu kullanımı görmek mümkündür:

قَدْ كُنْتُ عِنْدَ لِقَائِكُمْ ذُو مِرَّةٍ عِنْدِي لِكُلِّ مُخَاصِمٍ مِيزَانُهُ

*Sizinle karşılaştığımda güç sahibiydim. Benim yanımda her rakibe uygun bir ölçü vardır.*⁷⁴

مِرَّةٌ kelimesi ise sözlükle “güç, kuvvet, akli selim, bedensel güzellik, üstün nitelikli, kemal, asalet ve yerinde davranma yetisi” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁵ Bu kelime tek başına kullanıldığında “kararsız ve değişken olma huyu”nu ifade eder. Ancak ذُو مِرَّةٍ şeklindeki tamlamalı kullanımda “güç, kuvvet, asalet, güzel yaratılış, huy vb.” anlamları ifade eder.⁷⁶ Necm sûresi bağlamında baktığımızda “güç ve kuvvet” anlamını ifade etmesi uzak düşmektedir. Zira ondan önceki vasıfta “شديد القوي çok güçlü” olduğu zaten vurgulanmıştır.⁷⁷

2.7. فَاسْتَوَى

Necm sûresinde dikkat çeken kelimelerden biri de ﴿ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى﴾⁷⁸ ayetinde geçen فَاسْتَوَى ifadesidir. Sözlük olarak bakıldığında bu kelime hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür: فَاسْتَوَى fiili, sülâsî mezîd bir fiildir. Sözlük açısından “eşit, eşdeğer” anlamına

⁷³ Ebü'l-Bekâ Ya'îş b. Ali b. Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, thk, Emîl Bedî' Yakub (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 2/146.

⁷⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/127.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/168; Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Neyl (Mısır: Dâru'l-fikri'l-İslâmî, 1989), 625; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. 'Umer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, 1-8, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Beyrût: Daru taybe li'n-neşri ve't-tevzî', 1999), 7/444; es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn*, 10/84; Ebû Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî*, 1-16, thk. Ali Abdülbâri Atiyye (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 14/47; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/254.

⁷⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/10; Ebû Cafer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus el-Murâdî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Abdülmun'im Halil İbrahim (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421), 4/179.

⁷⁷ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/95.

⁷⁸ en-Necm, 53/6.

gelen سَوَى kökünden üretilmiştir.⁷⁹ Yakın anlam ifade eden لا سِيَّما, سَوَاء kelimeleri de aynı kökenin türevleridir. استوى fiili ﴿لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ﴾ *Ateş ve cennet ehli eşit değildir.*⁸⁰ ayetinde görüldüğü gibi yalın kullanıldığında “denk, eşit ve benzer” anlamlarını ifade eder. Ancak ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ “*Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.*”⁸¹ ayetinde olduğu gibi cer harflerinden على ile kullanıldığında “*yerleşmek, hakim olmak, kontrol etmek*” gibi anlamlar ifade eder. Bu ifade İslâm dini ile yeni bir anlam ve farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle de kelimî açıdan tartışmaların odak noktası olması hasebiyle dini bir kavram hüviyetine bürünmüştür.

Necm sûresindeki kullanımda fiilin faili hakkında farklı yaklaşımlar olduğundan kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak âyetteki اسْتَوَى fiilinin gizli zamirinin Yüce Allah’ı işaret ettiği varsayılırsa bu durumda câr ve mecrûrun hazfedildiği ve cümlenin asıl açılımının الله على العرش şeklinde olduğu kabul edilir.⁸² Eğer zamirin Cibril’i gösterdiği kabul edilirse bu durumda fiil artık dini kavrama bürünen istiva anlamından çok “*doğrulamak, dik durmak*” anlamlarını ifade eden bir fiil olarak görülmelidir. Ayetin anlamı da “*Hz. Cibril ve Hz. Muhammed İsra gecesi yüce ufukta durdular.*” şeklinde kabul edilir.⁸³

2.8. ضِيْزِي

ضِيْزِي kelimesi de sadece Necm sûresinde bulunan kelimelerdendir. Kökü ز و ض harflerinden oluşur. Lâzım fiillerden türeyen sıfatı müşebbehedir. İsm-i tafdil olduğunu öne süren dilciler de olmuştur.⁸⁴ Her halükarda müennes kipi olup müzekkeri أَفْعَلُ veznindedir.

Dolayısıyla müennes olan ضِيْزِي kelimesi normal şartlarda فُعَلَى vezninde olduğundan ضُوْزِي

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 14/410.

⁸⁰ el-Haşr, 59/20.

⁸¹ Tâhâ, 5.

⁸² es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/85.

⁸³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi 'li ahkâmi 'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûn, İbrahim Atfiş (Kâhire: Dâru 'l-kutubi 'l-Mısriyye, 1964), 17/88.

⁸⁴ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/107.

formunda kullanılmalıydı.⁸⁵ ضيزى kelimesinin kesre ile kullanılması Arap dilindeki i‘lâl kurallarının bir sonucudur.⁸⁶ Zira Arap dilinde tercih daima fonetik uyum ve kolaylıktan yana yapılmıştır. ضوزى kelimesinde و harfinin makabli kesre yapılması nedeniyle ى (yâ) harfine dönüşmüştür. Bu durum fonetik uyum açısından gerekmiştir.⁸⁷

Arap dilinde ضيزى kelimesinin türevlerinden fiil olarak sadece sülâsî mücerred kalıbının فَعَلَ يَفْعُلُ formunda ضَاَزَ يَضِيْرُ şeklindeki kullanım söz konusudur.⁸⁸ Mezîd veya diğer bablardan ise kullanımını bulunmamaktadır. ضيزى kelimesi lügatte anlamı itibarıyla “zulüm etmek, yamuk olmak” anlamındadır.⁸⁹ قِسْمَةٌ kelimesi ile kullanılınca “eşitlik gözetilmemiş, haksız, yersiz ve adil olmayan paylaşım” anlamını ifade eder.⁹⁰ Bazı lehçelerde orta harfi elif yerine hemze ile okunarak ضَاَزَ şeklinde de kullanılmıştır.⁹¹

2.9. اُكْدَى

اُكْدَى kelimesi, ك د ى kökünün başına hemze eklenmek suretiyle if‘âl kalıbına çevrilerek elde edilmiş mâzî fiildir. Anlamı sülâsî mücerred formu olan كدى ile aynı olup, sözlükte “pinti, cimri, az veren, verince de devamını getirmeyen” anlamını ifade eder.⁹² Aynı anlamı ifade etmesine rağmen Necm sûresinde sülâsî mücerred yerine mezîd kipin kullanılması, hem mübalağa anlamını ifade etmesi hem de ayetlerin fasılları arasında uyumun sağlanması nedeniyledir.

⁸⁵ Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-‘Ukberî Ebü'l-Bekâ, *et-Tibyân fi i‘râbi'l-Kur‘ân*, 2 cilt., thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Haleb: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh, 1431), 2/1188.

⁸⁶ Âlûsî, *Ruhu'l-Me‘ânî*, 14/57.

⁸⁷ ez-Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, 5/73.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 5/367.

⁸⁹ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6/217.

⁹⁰ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. ‘Umer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur‘âni'l-‘Azîm*, 1-8, Thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Beyrût: Daru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 7/458; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/254.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 15/216-220; Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs*, 15/193; Cevherî, *es-Sihâh*, 3/883.

⁹² Ebü'l-Haccâc Mücâhid, *Tefsîru Mucâhid*, 628; el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6/140; en-Nehhâs, *İ‘râbu'l-Kur‘ân*, 4/186; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/420; el-Ferrâ, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, 3/101; Âlûsî, *Ruhu'l-me‘ânî*, 14/64.

وَأَعْطَى قَلِيلًا أَكْدَى kelimesi kendisinden önceki قَلِيلًا ifadesi ile düşünüldüğünde tekrar olmaması adına “*pinti ve cimri*” anlamı yerine “*yaptığı iyiliğin devamını getiremeyen ve az iyiliği bile sürdüremeyen*” olarak anlamak daha uygun görünmektedir.⁹³ Zira ayetin devamındaki âyette yerilen bu tutuma karşın İbrahim a.s. “*Tastamam veren, sonuca ulaştıran, hakkını eda eden ve işi bitiren*” anlamındaki وَفَّى ifadesi ile övülmüştür. Aşağıdaki şiirde de câhiliye dönemi kadın şairlerinden olan Sa’ibe bnt. ‘Abdişşems’in kullanımını görmek mümkündür:

أَخَا الْجُودِ وَالْمَجْدِ وَالْمُعْضَلَاتِ / إِذَا انْقَطَعَ الدَّرُّ بَعْدَ الْحَلْبِ / وَأَكْدَى الْمَسَامِيحِ وَالْمُنْعَمُونَ / مِنْ

أَهْلِ الْفِعَالِ وَأَهْلِ الْحَسَبِ

*Ey sağımdan sonra sütün kesildiği, şan şöhret sahibi cömertlerin cimri davrandığı günlerde şeref, cömertlik ve zor zamanların kardeşi...*⁹⁴

2.10. أَزَفَتِ الْآزِفَةُ

أَزَفَ fiili Kur’ân’da sadece Necm sûresinde kullanılan kelimelerdendir. Sözlükte genel olarak “*vaktin yaklaşmasını*” ve “*bir şeyin zamanın geldiğini*” ifade eder.⁹⁵ أَزَفَ kelimesi أَزَفَ olarak “*vakit geldi.*” ve أَزَفَ التَّرْحُلُ “*yolculuk/sefer yaklaştı.*” örneklerinde yakınlık anlamını ifade etmiştir. Bu kelime lügatte mecâz olarak “*gönlü dar, huyu kötü, mizacı sert kişi*” anlamını da ifade eder.⁹⁶

Cümle tahlil edildiğinde أَزَفَ التَّرْحُلُ ifadesinin أَزَفَ olduğu görülür. Arap şiirinde bu fiil genel olarak ayrılığı işaret eden yolculuk ifadesi ile kullanılmıştır. Nâbîga ez-Zübyânî’nin aşağıdaki şiirinde bunu görmek mümkündür:

⁹³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’ân*, 1-10, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyyi, 2002), 9/151; Ebû’l-Fidâ İsmâil b. ‘Umer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, 8 cilt, thk. Samî b. Muhammed es-Selâme (Beyrût: Daru Taybe li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1999), 7/463.

⁹⁴ Ebu’l-Fadl Ahmed b. Tâhir b. Tayfûr, *Belâgatun-nisâ’*, thk. Ahmed el-İfî (Kâhire: Matba’atu Medreseti Vâlideti’l-‘Abbâs el-Evvel), 187.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9/4-6; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 23/12; Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1330.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9/5.

أَزَفَ التَّرْحُلُ غَيْرَ أَنَّ رِكَابَنَا لَمَّا تَزُلُ بِرِحَالِنَا وَكَأَنَّ قَدْ

*Yolculuk/sefer vakti yaklaştı. Kervanımız yükümüzü hâlâ yüklenmemişse de nerdeyse hazır.*⁹⁷

الآزفة kelimesi ise aynı kökten türetilmiş ism-i faildir. Sözlük anlamı “yakın olan, yaklaşan” demektir. Kıyamet gününü ifade eder.⁹⁸ Bu kelimenin kıyamet günü anlamında kullanılması İslâm’ın etkisiyle olmuştur. Kıyamet gününe الأزفة denilmesi iki yönlü izah edilebilir. Birincisi Hz. Peygamberin son peygamber olması hasebiyle gerçekten de geçmiş ümmetlere nazaran kıyametin bizim ümmete yakın olmuş olması şeklindeki izahıdır. İkinci izah ise Arap kültüründe genel kabul görmüş bir ilke olan ve “كُلُّ آتٍ قَرِيبٌ” *Gelecek olan her şey yakındır.*” sözüyle ifade edilen prensibe dayanarak kıyamet de geleceği kesin olduğundan الأزفة kelimesi ile isimlendirilmiştir.

Fiil kullanımı ve formları hakkında şunları söylemek mümkündür: Sülâsî mücerredin فَعَلَّ يَفْعَلُ kalıbında “yaklaşmak” anlamında kullanılmıştır. Sülâsî mezîd olarak ise mufâale babından “acele ettirmek” anlamında geçişli fiil olarak kullanılmıştır. Sülâsî mezidin tefâul babından da kullanılmıştır. Ancak ifade ettiği anlam “yakınlaşmak ve kaynaşmak” anlamıdır.⁹⁹

İsim kullanımlarına bakıldığında yaygın olarak kıyamet anlamında الأزفة kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca darlık ve geçim sıkıntısı anlamında الأزف kelimesinin de isim olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Arap kültüründe genel olarak zamansal

⁹⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423), 2/192.

⁹⁸ et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 22/94.

⁹⁹ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mekâyîsu'l-luga*, 1-6, thk. Abdüsselam Muhammed Hârun (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/95.

yaklaşımı ifade eden bu kelime Necm sûresinde kıyamet anlamında kullanılarak dinî bir kimliğe bürünmüştür.¹⁰⁰

2.11. ظَنَّ

Arap dilinde ظَنَّ fiili esas itibarıyla “bir şey hakkında kesin olmayan şekilde bilgi sahibi olmak, varsaymak, zannetmek ve şüphelenmek” anlamında kullanılır.¹⁰¹ Ancak bu kelime aynı zamanda “bilmek, kesin bir fikre sahip olmak inanmak” gibi anlamları da ifade etmektedir.¹⁰² Bu yönüyle de Arapçadaki “ezdâd kelime” kavramının tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Arapçada ezdâd olgusu, birbirine zıt anlamları ifade edebilen ve her iki anlamda da eşit şekilde kullanılan kelimeler demektir.¹⁰³ Bu durumun anlam kayması mı yoksa her iki anlamın da kelimenin lügat manası olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür.¹⁰⁴ Ancak konu hakkındaki farklı yaklaşımlar bir yana bırakılırsa söz konusu kelimenin özellikle fiil formuyla “bilgi” ve “şüphesiz” anlamında hem Kur’ân’da hem de toplumda kullanıldığını söylemek mümkündür. İsim formundaki kullanımlarda ise “zan” ve “şüphesiz” anlamı daha baskındır. Necm sûresi özelinde bakıldığında ise üç âyette sadece isim formunda kullanımı olduğu görülür. Kelimenin Kur’ân’da isim formundaki kullanıma örnek olarak şu ayetleri vermek mümkündür:

a) ﴿وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾ “Onların,

bu hususta hiçbir bilgisi yok, ancak zanna kapılıyorlar ve şüphesiz zan, gerçeğe karşı hiçbir şeye yaramaz.”¹⁰⁵ Âyette görüldüğü üzere ظَنَّ kelimesi masdar formunda ve bilginin zıddı

olan “cehalet” ve “şüphesiz” anlamında kullanılmıştır.

¹⁰⁰ Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1381), 2/239.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/272.

¹⁰² İbn Fâris, *Mekâyîsu’l-luga*, 3/462.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Kâsım el-Enbârî, *Kitâbu’l-ezdâd*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhim (Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1987), 1-13; Hüseyin Tural, *Arap Dilinde Ezdâd*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 7-20.

¹⁰⁴ Her iki görüşün de öne sürdüğü kanıtlar vardır. Detay için bk. Abdülmuttalip Arpa, “Arap Dilinde Birçok Anlamlılık Türü: Ezdâd”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/I-II yıl, 1, cilt 1, sayı 1-2. ss. 15-16.

¹⁰⁵ en-Necm, 53/28.

b) ﴿وَإِنْ تُطِيعُوا أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ﴾

“Yeryüzündekilerin çoğunluğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırlar. Onlar zandan başka bir şeye uymazlar.”¹⁰⁶ Âyette aynı form ve kullanım söz konusudur.

ظَنَّ kelimesinin fiil formu Kur'ân'da çokça kullanılmış, bazen şüphe bazen de bilgi anlamını ifade etmiştir. Fiil formundaki kullanım hem mâzî hem de müzari olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda verilen ayetlerde zan anlamındaki kullanıma dair örnekler görmek mümkündür:

c) ﴿إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ﴾ “Doğrusu o, (Rabbine) bir daha dönmeyeceğini sanmıştı.”¹⁰⁷ ظَنَّ kelimesi bu âyette mâzî fiil kipiyle şüphe anlamında kullanılmıştır.

﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾ “İçlerinde birtakım ümmîler vardır ki kitabı bilmezler; bütün bildikleri kuruntulardan ibarettir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunurlar.”¹⁰⁸ ﴿وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ﴾¹⁰⁹ “Ve dediler ki: Yaşayış, ancak bu dünyadaki yaşayışımızdan ibaret, ölürüz ve diriliriz ve bizi zamandan başka bir şey öldürmez ve bu hususta bir bilgileri yoktur onların, yalnız zanna kapılmışlardır onlar.”¹⁰⁹ Bu ayetlerde ise müzari fiil kipiyle zan anlamında kullanılmıştır.

d) ﴿إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّ﴾ “Muhakkak ki ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”¹¹⁰ Bu âyette mâzî kipiyle bilgi ve kesin inanç anlamında kullanılmıştır.

e) ﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ “Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir.”¹¹¹

¹⁰⁶ el-En'âm, 6/116.

¹⁰⁷ el-İnşikâk, 84/14.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/78

¹⁰⁹ el-Câsiye, 45/24.

¹¹⁰ el-Hâkka, 49/20.

¹¹¹ el-Bakara, 2/46.

﴿قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ

﴿الصَّابِرِينَ﴾ “Allah’a kavuşacaklarını zannedenler/bilenler: “Sayıca az nice topluluklar var ki; Allah’ın izniyle büyük kalabalıklara üstün gelmiştir. Zira Allah, güçlülere karşı sabırlı olanlarla beraberdir” diye cevap verdiler.”¹¹² Bu ayetlerde ise muzari kipiyle kesin bilgi ve inanç anlamında kullanılmıştır.

Son olarak şunu söylemek gerekir. ظَنَّ fiili gramerde diğer fiillerden farklılık gösteren ef’âl-i kulûb grubuna dahildir. Yaygın kullanımında özne ve nesne yerine isim cümlesi ile kullanılıp mübteda ve haberi birinci ve ikinci mefûl olarak alır ve onları nasb yaparlar. Şüphe veya bilgi anlamları dışında ise kullanıldığında normal fiiller gibi fail alırlar.¹¹³

2.12. اللَّمَمَ

Necm sûresinde geçen اللَّمَمَ kelimesi ل م م kökünden müteşekkil bir isimdir. Bu kökten لَمَمٌ لَمَّ لَمَّ gibi kelimeler türetilmiştir. Kur’ân’da bu maddeden türetilmiş ancak birbirinden farklı anlamlar ifade eden iki kelime türü kullanılmıştır.

a) ﴿وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا﴾ “Mirası tümünden (helal haram demeden hak sahiplerini düşünmeden) yiyorsunuz.”¹¹⁴

b) ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبِيرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ﴾ “Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.”¹¹⁵

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü üzere لَمًّا şeklindeki kullanım “tümünden, güçlü şekilde, hırsla vb.” anlamlarını ifade ederken, لَمَمَ şeklindeki kullanım ise “ufak tefek, küçük vb.” anlamlarını ifade etmiştir. Bu kelimenin sözlükte yukarıda bahse konu anlamlarının dışında

¹¹² el-Bakara, 2/249.

¹¹³ Geniş bilgi için bkz. Cemâlüddîn İbn Hişâm el-Mısri, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb fî ma’rifeti kelâmi’l-Arab*, thk. Abdülğani ed-Dakr (Suriye: eş-Şerike el-Müttehede li’t-Tevzi’), 456; Ferit Dinçer, “Ef’âlu’l-Kulûbta İlğâ ve Ta’lik”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2020 8(6) ss. 1807-1816.

¹¹⁴ el-Fecr, 89/19.

¹¹⁵ en-Necm, 53/32.

yan anlam taşıyan fiil formundaki kullanımı da bulunmaktadır. Hem sülâsî mücerred hem de mezîd fiil olarak kullanılan bu kelime *إِلْتَمَّ / لَمَّ به / أَلَمَّ به نَزَلَ وزاره غِبًّا* “birini aralıklı ziyaret etmek/yanına az gitmek ona yakın olmak” anlamında kullanılır.¹¹⁶

Arap gramerinde isim olarak lügat açısından bu kelime esasında *az, küçük, önemsiz, sürekli olmayan, yakın oran* gibi anlamları ifade eder.¹¹⁷ Dini terim olarak hakkında cezai müeyyide bildirilmemiş küçük günahları ifade eder.¹¹⁸ Aşağıdaki isim versiyonundaki kullanımlarda lügat anlamlarını örnekleriyle görmek mümkündür:

a. Azlık bildirme:

وَأَنْصَاعَ عَرَضِيًّا كَأَنَّ بِهِ لَمَمًا مِنَ الْخِيَلَاءِ وَالْفَجَسِ

*Üstünde kibir ve kendini beğenmişliğin verdiği hafif uçarılıkla dönüp gitti.*¹¹⁹

Bu şiirde söz konusu kelimenin “azıcık, az bir miktar” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

b. Düşkünlük ve zaaf anlamında:

كَانَ أَوْسٌ إِمْرَأً بِهِ لَمَمٌ فَإِذَا اشْتَدَّ بِهِ لَمَمُهُ ظَاهَرَ مِنْ إِمْرَأَتِهِ

*Evs, kadınlara düşkünlüğü olan bir kişiydi. Düşkünlüğü şiddetlenince eşinden zihar etti.*¹²⁰

الممم kelimesi bu hadiste tamamen farklı bir anlamda kadına dönük zaaf ve şehevî düşkünlük anlamında kullanılmıştır.

c. Dini terim olarak küçük ve sürdürülmeyen günahlar anlamında:

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/548-550; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 33/434; Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2035-38.

¹¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/548-549; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 33/434; Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2032.

¹¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/165.

¹¹⁹ Züheyr b. Mes'ûd ed-Dabbî, *Şi'ru Dabbe ve ahbâruhâ fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm*, thk. Hasan b. İsa (Riyad: Câmî'atu'l-Melik Faysal, 1995), 105-106.

¹²⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Huseyin b. Ali el-Beyhekî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1-11, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 7/628. Bu ifade Hz. Aişe'nin zihar hadisinde geçen ifadesidir. İfade edilmek istenen ise Evs b. Samit'in kadınlara karşı zaafî olan biri olduğu bu nedenle de Ramazanda onlara yaklaşmamak için kendince bir tedbir uygulayarak eşine yaklaşmamak adına zihar eyleminde bulunduğu hususudur.

ما رَأَيْتُ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِمَّا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزِّنَا
أَدْرَكَهُ لَا مَحَالَةَ وَزِنَا الْعَيْنِ التَّظَرُّ وَزِنَا اللِّسَانِ التُّطُقُ.

Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadisten daha fazla اللمم (Lemem) kavramını andıran bir ifade görmedim: Muhakkak ki Allah âdemoğlunun payına kaçınamayacağı şekilde zinadan bir pay yazmıştır. Gözün zinası nazar, dilin zinası ise konuşmaktır.¹²¹

اللمم kelimesi Kur'ân'da sadece Necm sûresinin otuz ikinci ayetinde yer almaktadır.

Bu kelime Kur'ân'daki kullanımıyla kavramsal bir anlam kazanmış ve “süreklilik arz etmeyen, birçok insanın uzak kalamadığı küçük günahlar”ı ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹²² Bazı müfessirler ise büyük dahi olsa sürdürülmeden tövbe edilen günahların da “lemem” kapsamında değerlendirilebileceğini öne sürmüşlerdir.¹²³

2.13. سِدْرَةُ الْمُنتَهَى

سِدْرَةُ ve سِدْرَةُ الْمُنتَهَى kelimelerinden oluşan birleşik/mürekkebe bir kelime olan bu kavram,

bir bütün olarak Kur'ân'da sadece Necm sûresinin ﴿عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَى﴾ “Sidretü'l-müntehâ yanında.”¹²⁴ ayetinde kullanılmıştır. Bileşenleri olan سِدْرَةُ ve سِدْرَةُ الْمُنتَهَى kelimeleri ise bağımsız şekilde Kur'ân'da farklı ayetlerde kullanılmıştır.¹²⁵ Bu kavramın ifade ettiği anlama geçmeden önce bileşenlerini lügat açısından incelemenin kelimeyi birleşik olarak daha iyi anlamamıza katkı sunacağını düşünüyoruz:

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001), 13/152, no: 7719.

¹²² en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 4/185; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/425; Ebû'l-Bekâ, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, 2/1189; es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 703; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3-254.

¹²³ Mücâhid, *Tefsîru Mucâhid*, 627; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Umer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, 8 cilt, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Beyrût: Daru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 7/461.

¹²⁴ en-Necm, 53/14.

¹²⁵ سِدْرَةُ kelimesinin kullanımı için bk. es-Sebe, 34/16; el-Vâkia, 56/28; en-Necm, 53/16. سِدْرَةُ الْمُنتَهَى kelimesi için de bk., en-Necm, 53/42; en-Nâziât, 79/44.

سِدْرَة: Lügovî olarak س د ر harflerinden türetilen kelimelere bakıldığında şunları söylemek mümkündür: Bu kökten fiil ve isim olmak üzere iki ana türeyen kelime grubu vardır. Fiil olarak farklı anlam ve kalıplarda kullanılır. Fiil formundaki kullanımları şu şekilde özetlemek mümkündür:¹²⁶

a. Sülâsî mücerredin فَعَلَ يَفْعَلُ formunda lâzım fiil olarak kullanılır. Şu örneklerde olduğu gibi:

سَدَرَ بَصْرَهُ سَدْرًا Gözü görmeyecek derecede zayıfladı. / Gözü kamaştı.¹²⁷

سَدَرَ بَصْرَهُ gözü kamaştı.¹²⁸

سَدِرَ البَعِيرُ مِنَ الحَرِّ Deve sıcaktan bunaldı. Aklı karıştı.¹²⁹

b. Sülâsî mücerredin فَعَلَ يَفْعَلُ formunda müteaddî fiil olarak kullanılır. Şu örneklerde olduğu gibi:

سَدَرَ ثَوْبَهُ يسدِّره سَدْرًا وسدورًا Elbisesini yırttı.¹³⁰

سَدَرَتْ المرأةُ شَعْرَهَا Kadın saçlarını uzattı.¹³¹

c. Sülâsî mezidinin اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ formunda mutâvaa fiil olarak kullanılır. Şu örneklerde olduğu gibi:

سَدَرَتْ المرأةُ شَعْرَهَا Kadın saçlarını uzattı.¹³²

اِنْسَدَرَ الشَّعْرُ Saçlar uzadı.¹³³

اِنْسَدَرَ الرَّجُلُ أَي اسْرَعَ Adam hızlı yürüdü.¹³⁴” örneğinde olduğu gibi lâzım fiil

kullanımları da vardır.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/354-356.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/355.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/355.

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/355.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/355.

¹³¹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/355.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/355.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 4/355.

d. Sülâsî mezidin **تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلاً** formunda da kullanılmıştır: Şu örneklerde olduğu gibi:

تَسَدَّرَ بِثَوْبِهِ *Elbisesiyle böbürlendi.*¹³⁵

Söz konusu kelimenin lügavî kullanımları yukarıda örnekleri verildiği formlardaki kullanımlardan ibarettir. Her bir formda farklı anlamlar kazandığını görmek mümkündür. Ancak bu durum Arapçadaki kelime türetme yönteminin doğal bir örneğidir.

سِدْرَة kelimesinin isim olarak kullanıldığı anlam ve kalıplar da vardır. Bunları da kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

a. **السِّدْر** şeklinde ism-i cins olarak kullanılır. Bu kullanımda **شجر النبق** olarak da adlandırılan uzun, yuvarlak yaprakları ve meyvesi olan sidr ağacının adıdır.¹³⁶ Yaprığı temizlik amacıyla da kullanılır. Tekili **السِّدْرَة**'dur. Çoğulu için farklı kullanımlar mevcuttur. **سُدُور**, **سِدْر**, **سِدْرَات**, **سِدْرَات** şekilleri yaygın olarak kullanılan bazı formlarıdır.¹³⁷

Aşağıda verilen hadiste de bu ağaç kastedilerek şu şekilde kullanılmıştır:

مَنْ قَطَعَ سِدْرَةً صَوَّبَ اللَّهُ رَأْسَهُ فِي النَّارِ *Her kim bir sidr koparırsa Allah başını ateşe koyar.*¹³⁸

b. **السِّدْر** şeklinde “Gözün kamaşması, kısılması ve hayrette kalması” anlamında

سَدِر fiilinin mastarı olarak da kullanılır.¹³⁹

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/355.

¹³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/355.

¹³⁶ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî*, thk. Osman Cum'a Zamîriyye-Süleyman Müslim el-Harş, (Beyrût: Daru Taybe li'n-Neşr, ve't-Tevzî, 1997) 7/405. Bu kavram hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Sidretü'l-Müntehâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 37/151-152.

¹³⁷ Halîl b. Ahmed Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samarrâî (Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.), 7/116.

¹³⁸ Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenu Ebi Dâvud*, 1-7, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 7/523.

¹³⁹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, 7/116; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/356.

c. السَّدير şeklindeki kullanımı “nehir” veya “deniz” anlamı ifade ettiği gibi “üç kubbeli” yapıyı da ifade eder. Bu kelimenin suyun kaynağı ve pınar anlamında kullanıldığı da rivayet edilmiştir. Söz konusu kelimenin köken olarak Farsça olduğu ve Farsçadan ta’rib yöntemiyle alındığı ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Aşağıda verilen örnekte görüldüğü üzere Arap şairler السَّدير kelimesini Hire’deki bir nehir için de kullanmışlardır:¹⁴¹

d. سُدَّر Araplarda çocuklar tarafından daire şeklinde çizilen çizgi çevresinde oynanan bir oyunun adıdır.¹⁴²

Yukarıda verilen detaylardan da anlaşıldığı üzere س د ر kökü farklı anlam ve formlarda kullanılabilir. Ancak necm sûresindeki birleşik hali farklı bir anlam kazanmıştır.

الْمُنْتَهَى: Bu kelime kök harfleri itibarıyla “ن ه ي” harflerinden türemiştir. Arapçada kullanım alanı itibarıyla yaygın bir alana sahiptir. Hem fiil hem isim olarak çok farklı formlarda kullanılmıştır. Arap gramerinde iştikak olgusuna paralel olarak tüm kelimelerde ortak bir anlam görmek mümkündür. Bu ortak anlam da özetle “son, son vermek, sonuna varmak, yasaklamak, engellemek vb.” anlamlarıdır.¹⁴³

Bu madde lügat olarak yaygın bir kullanıma sahiptir. Arap dilinde fiil olarak birçok bapta kullanılmıştır. İsim olarak da farklı anlam ve biçimlerde kullanımı vardır. Lügavi açıdan bakıldığında bu kökün fiil ve isim kullanımı hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:

Fiil olarak kullanıldığı kalıplar ve ifade ettiği anlamlar şunlardır:

a. Sülâsî mücerredin فَعَلَ يَفْعَل formunda kullanılmıştır. Bu formdaki fiilin masdarı نَهْيَا şeklinde olur. Mu‘tel bir fiil olması nedeniyle son harfi ي olmasına karşın kullanımda bu harf i’lâl kuralları gereği elife dönüşür. Lâzım ve müteaddî olarak kullanılır. نَهَى الْمَثَلُ إِلَيْهِ “Haber ona ulaştı.” cümlesinde olduğu gibi lâzım fiil olarak kullanıldığında

¹⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/356.

¹⁴¹ ‘Adiy b. Zeyd el-‘İbâdî, *Dîvânu ‘Adiy b. Zeyd el-‘İbâdî*, thk. Muhammed Cebbâr el-Mu‘ayyidî (Bağdat: Şeriketu Dâri’l-Cumhuriyye, 1965), 89.

¹⁴² el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 12/247; Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, 7/116; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/356.

¹⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/343.

“ulaşmak erişmek” anlamını, müteaddî olarak kullanıldığında ise “yasaklamak, engellemek uzak tutmak” anlamlarını ifade eder.¹⁴⁴ Yasağın muhatabı olan sarîh mefûl, mezkûr ve mahzûf olabilirken yasaklanan eylem ve durum ise başında عَنْ harfî ile gelir. Aşağıda verilen ayetlerde görüldüğü üzere Kur’ân’da da dinî bir terim olarak en fazla bu formda ve anlamda kullanılmıştır.¹⁴⁵

﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”¹⁴⁶

﴿وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ﴾ “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı” dedi.”

Yukarıda verilen her iki âyette de görüldüğü üzere söz konusu fiil müteaddî olarak kullanılmış ve meful bihi açıktan almıştır.

﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ “Onlar öyle kimselerdir ki, şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar.”¹⁴⁷

﴿وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ﴾ “hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.”¹⁴⁸

Bu iki âyette ise نَهَى fiili her ne kadar geçişli fiil olarak kullanılmış ise de mefûlû zikredilmeyerek hafzedilmiştir. Varlığını gösterecek bir karinen olması durumunda mefûlün hafz edilme durumu Arap dilinde bilinen bir husustur.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Detaylı bilgi için bk., İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/343-347.

¹⁴⁵ Farklı örnekler için bk., Âli İmrân, 3/110; Hüd, 11/62; el-Hac, 22/41.

¹⁴⁶ el-Haşr, 59/7.

¹⁴⁷ el-Hac, 22/41.

¹⁴⁸ en-Nahl, 16/90

¹⁴⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 100.

b. Sülâsî mücerredin *فَعَلَ يَفْعَلُ* formunda kullanılır. Bu durumda masdarı *نَهَى* şeklinde olur. *نَهَى مِنَ الشَّيْءِ* cümlesinde görüldüğü üzere bu formda *مِنْ* harfi cer ile kullanılır ve “yetinmek, doymak ve doyunluğa ermek” anlamlarını ifade eder.¹⁵⁰ Nitekim bu kullanımı aşağıda verilen şiirde görmek mümkündür:

يَمْشُونَ دَسْمًا حَوْلَ قُبَّتِهِ يَنْهَوْنَ عَنِ أَكْلِ وَعَنْ شُرْبِ

*Elbiseleri yağ lekeleri içerisinde kalmış ve yeme içmeye doymuş halde kubbesi etrafında gezinirler.*¹⁵¹

c. Sülâsî mezîd formun if'âl kalıbında kullanılır. Bu durumda da türetildiği kök anlamın izlerini taşır. Bu nedenle hem lâzım hem de müteaddî kullanılmıştır. *أَنْهَى الشَّيْءَ* “bir şeyi bitirdi. Sonuca erdirdi. Neticelendirdi.” anlamını ifade eder.¹⁵²

d. Sülâsî mezîd formun tef'îl kalıbında kullanılır. Bu durumda mücerredin mübalağası olarak görülebileceği gibi “bir şeyin en son aşamaya, son sınıra, uç noktaya zirveye ulaşması” anlamında da görülebilir. *نَهَى الشَّيْءَ* “Bitti, sona ulaştı.” cümlesinde fiil bu anlamda kullanılmıştır.¹⁵³

e. Sülâsî mezîd formun ifti'âl kalıbında kullanılır. Bu forumda kalıbın Arap dilindeki karakteristik özelliği olan mutâvaat özelliğine paralel olarak lâzım fiil anlamını taşır. Genel olarak “bitmek, nihayete ermek, tükenmek, son vermek ve kapanmak” gibi anlamları ifade eder. Cer harflerinden *عَنْ* ile kullanıldığında “son vermek, durumu değiştirmek ve vazgeçmek” anlamlarını ifade eder. *إِنْهَى الْعَاصِيَ* cümlesinde “günahkar vazgeçti, pişman oldu. Günaha son verdi.” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁴ Aşağıda verilen ayetlerde de görüldüğü üzere Kur'ân'daki bu form genelde bu anlamda kullanılmıştır:

¹⁵⁰ Arap Dil Kurumu, *el-Mu'cemu'l-vasît*, 960; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/346.

¹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/346; Seleme b. Müslim el-Avtebî es-Sühârâ, *el-İbâne fi'l-lugati'l-'Arabiyye*, thk. Andülkerîm Halife v.dğr. (Ammân: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî, 1999), 4/379.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/346.

¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/346; Arap Dil Kurumu, *el-Mu'cemu'l-vasît*, 960.

¹⁵⁴ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, 2/314.

﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ﴾ “Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de son verirse geçmişteki kendisinindir.”¹⁵⁵

﴿إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ﴾ “Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki, vazgeçerler.”¹⁵⁶

f. Sülâsî mezîd fiilin tefâul kalıbından da kullanılmıştır. Bu kullanımda işteşlik söz konusu olduğundan تَنَاهَى الْقَوْمُ “Topluluk karşılıklı birbirini nehyetti” anlamını verir.¹⁵⁷

﴿كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ “İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!”¹⁵⁸ ayetinde bu kalıp ve anlamda kullanılmıştır.

g. Sülâsî mezidin istif’âl kalıbından da kullanılmıştır. Bu kullanımda istif’âl kalıbının karakteristik özelliği olan talep anlamı eklenerek “birinden son vermesini istemek” anlamında kullanılır.¹⁵⁹ عَلَى بَكَرًا cümlesi, “Ali Bekr’in yaptığı şeye son vermesini istedi.” anlamındadır.

Kur’ân’daki ayetler bağlamında bakıldığında bu fiilin sadece sülâsî mücerredin iki babı ve mezidin ifti’âl ile tefâ’ül kalıbından olan formlarda kullanıldığı görülür. Necm sûresinde kullanılan الْمُنْتَهَى kelimesi de ifti’âl kalıbının bir türevidir.

İsim olarak kullanıldığı kalıplar ve ifade ettiği anlamlar ise şunlardır:

a. النُّهَى: Lügat açısından bakıldığında ن ه ي kökünden farklı kelimeler türetildiği görülür. Masdar, ism-i fail, ism-i mefûl, ismi zaman ve ismi mekanlar, müştak oldukları fiillerinin anlamını taşıdıklarından çalışmayla ilgili asıl kelimeler, fiilden bağımsız salt

¹⁵⁵ el-Bakara, 2/275.

¹⁵⁶ et-Tevbe, 9/12.

¹⁵⁷ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, 2/314.

¹⁵⁸ el-Mâide, 5/79.

¹⁵⁹ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, 2/314.

isimlerdir. Bunlardan en yaygın ve hem Kur’ân’da hem de eski Arap şiirlerinde kullanılan النهى kelimesidir. “Akıl ve düşünce melekesi” demektir.¹⁶⁰ Buna örnek olarak

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى﴾ “Şüphesiz bunda akıl sahipleri için deliller vardır.”¹⁶¹

ayetini göstermek mümkündür. Cahiliye dönemi şiirlerinde de bu anlamda kullanılmıştır. Nitekim Hansa beyitte şöyle der:

فَتَى كَانَ ذَا حِلْمٍ أَصِيلٍ وَ نُهْيَةٍ إِذَا مَا الْحَبَا مِنْ طَائِفِ الْجَهْلِ حَدَّثَ

*Cehaletten kaynaklı savaş baş gösterdiğinde tedbir ve esaslı sabrın sahibi bir genç idi.*¹⁶²

Akıl kavramının bu kökten türetilmesinin arka planına bakıldığında insanı hatadan koruduğu ve yanlış yapmasını engellediği için aklın bu ad ile adlandırıldığını söylemek mümkündür:

b. النُّهْيَةُ: kelimesi “Bir şeyin sonu ve bitiş noktası” anlamında kullanılır.

Muhatabını öven şair, aşağıdaki beyitte النُّهْيَةُ kelimesini “hayatın sonu” anlamında kullanmıştır.

وكانا وكانَ الْمَوْتُ لِلنَّاسِ نُهْيَةً سِنَاناً وَسَيْفاً يَقْطُرُ السَّمَّ مُنْقَعَا

*O ve kardeşi eritilmiş zehir damlayan kılıç ve ok idi. Ancak ölüm insanların kaçınılmaz sonudur.*¹⁶³

c. التَّنْهَاءُ: “Suyun vadideki son noktası” anlamında kullanılır.¹⁶⁴

Yukarıda verilen anlamlardan yola çıkarak şu sonuca varmak mümkündür: Necm sûresinde geçen ve نهى kökünden türetilen الْمُنتَهَى kelimesi lügavî olarak ism-i mekandır.

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/346.

¹⁶¹ Tâhâ, 20/54.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/346.

¹⁶³ İliya el-Hâvî, *Şerhu Divâni Ferezdak* (Beyrût: Dâru'l-Kitâb el-Lübânî, 1983), 2/35.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/347.

Buradan hareketle kelimenin anlamı “son sınır, sonun yeri, ulaşılabilecek erişilebilecek son mekan” olarak tasavvur edilebilir.

Her iki kelimenin bir bütün olarak lügat açısından anlamlandırmadan önce aralarındaki izafet türünü belirlemek gerekir. الْمُنْتَهَى mekan ismi olduğundan izafenin zarfıyyet için olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda lügavî olarak her iki kelimenin birleşik anlamı “son noktada bulunan sidre/ağaç” olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Necm sûresindeki kullanımı dini bir hüviyet kazanmış, fiziki ağaç anlamından ziyade teşbih misyonunda kullanılarak terimleşmiş ve “Hz. Peygamber’in miraç gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam” diye açıklanmıştır.¹⁶⁵ Bazı görüşlere göre ise bu makama “son sınır” anlamında “sidretü’l-müntehâ” denilmesinin nedeni ondan ötesi hakkında ne bir meleğin ne de bir mahlûkun bilgi sahibi olmamasıdır.¹⁶⁶

Bu kavram özellikle de kelim ve tasavvufta çok tartışılmıştır. Konuyla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Yaygın anlayışa göre “sidretü’l-müntehâ” semada bulunan, Mirac gecesi Resûl-i Ekrem’in yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu bir ağaçtır. Çünkü terkinin yer aldığı bağlam, miraç ile ilgilidir. Buraya sidretü’l-müntehâ denilmesine sebep ise cennetin son noktasında bulunması, aşağıdan yükselen ve yukarıdan inen şeylerin orada neticelenmesi, yaratılmışlara özgü bütün bilgilerin orada son bulması, ötesinin Allah’tan başkası için gayb âlemi olması gibi nedenler gösterilmiştir.¹⁶⁷

Son olarak şunu söylemek gerekir ki sidretü’l-müntehâ şeklindeki birleşik kullanım, Kur’ân’a mahsus bir kullanımdır. Bu kelimeler bağımsız olarak Arap kültüründe kullanılmış ise de Arap edebiyatında sidretü’l-müntehâ şeklindeki bir kullanımın var olduğuna dair kanıt bulunamamıştır.

Hz. Peygamberin hadislerinde de Necm sûresindeki sûresinin عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى “Sidretü’l-müntehâ yanında.”¹⁶⁸ ayetindeki kullanıma paralel bir kullanım mevcuttur. Buna örnek olarak şu hadisi göstermek mümkündür:

¹⁶⁵ Süleyman Uludağ, “Sidretü’l-Müntehâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 37/151-152.

¹⁶⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/160; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyyi, 2002), 9/143.

¹⁶⁷ Sâbüni, *Safvetü’l-‘Arabiyyi*, 3/273.

¹⁶⁸ en-Necm, 53/14.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : بَيْنَنَا أَنَا أَسِيرٌ فِي الْجَنَّةِ إِذْ عُرِضَ لِي نَهْرٌ حَافَّتَاهُ قِيَابُ اللَّؤْلُؤِ

قُلْتُ لِلْمَلِكِ مَا هَذَا قَالَ : هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِي أَعْطَاكَهُ اللَّهُ قَالَ : ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدِهِ إِلَى طِينِهِ فَاسْتَخْرَجَ مِسْكًَا ثُمَّ

رَفَعَتْ لِي سِدْرَةٌ الْمُنتَهَى فَرَأَيْتُ عِنْدَهَا نُورًا عَظِيمًا

*Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Cennette gezinirken kenarı mücevherlerden olan bir nehir gördüm. Meleğe: Bu nedir? diye sorduğumda 'Bu rabbinin sana verdiği kevserdir.' dedi. Hz. Peygamber ardından şöyle dedi: Melek elini toprağına vurup bir misk çıkardı. Daha sonra da bana sidretü'l-müntehâ göründü. Yanında çok büyük bir nur gördüm.*¹⁶⁹

2.14. وَفَى

Arapçada و ف ی kökünden birçok kelime türetilmiş ve yaygın olarak kullanılmıştır.

Sarf ilmi açısından mu'tel fiillerin lefif-i mefruk¹⁷⁰ grubundandır. Kur'ân'da bu kökten sülâsî mücerred formunda kelimeler kullanılmamıştır. Ancak tef'îl¹⁷¹, if'âl¹⁷², tefa'ul, tefâ'ul¹⁷³ ve istif'âl¹⁷⁴ vezinlerindeki kullanımların yanı sıra ism-i tafdil formundaki kullanımları¹⁷⁵ yaygın şekilde görmek mümkündür. İsmi tafdil el takılı hali sadece en-Necm sûresinde bulunmaktadır.

Genel olarak lügatte “tam, eksiksiz, yerine getirilmiş, tamamlanmış, karşılanmış vb.” anlamları ifade eder.¹⁷⁶ Bu kökten türetilen kelimeler ortak paydaya sahip olsalar da aralarında bariz anlam farkları ortaya çıkabilmektedir. Aşağıdaki ayetlerde farklı formlardaki kullanımlarını ve anlamlarını görmek mümkündür:

¹⁶⁹ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. Dahhâk et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Mısır: Şirketu ve Mektebetu Mustafa el-Bâbânî, 1975), 5/449.

¹⁷⁰ Lefif-i mefrûk, kök harflerinden birincisi ve üçüncüsü illet harflerinden olan fiillerdir. Geniş bilgi için bk., el-Hamelâvî, Şeza'l-'arf, 60.

¹⁷¹ en-Necm, 53/37; en-Nûr, 24/39. Bu kalıbın mâzî müzari, emir, malum ve meçhul gibi birçok versiyonu Kur'ân'da kullanılmıştır. Ancak bu kalıbın mâzî fiilin yalın hali sadece en-Necm, sûresinde kullanılmıştır.

¹⁷² Âli İmrân, 3/76.

¹⁷³ en-Nisa, 4/97; el-En'âm, 6/61.

¹⁷⁴ Mutaffifin, 83/2.

¹⁷⁵ et-Tevbe, 9/111; en-Necm, 53/41.

¹⁷⁶ ez-Zemahşerî, Esâsu'l-belâga, 2/347.

- a. ﴿وَابْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى﴾ “*Ve çok vefakâr olan İbrahim'inki...*”¹⁷⁷ ayetinde “*sözünü yerine getiren, işini tastamam yapan kişi*” anlamında kullanılmıştır.
- b. ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ﴾ “*İman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz verecektir.*”¹⁷⁸ ayetinde “*karşılığı eksiksiz ve tastamam verme*” anlamında kullanılmıştır.
- c. ﴿بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ “*Evet! Her kim ahbine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever.*”¹⁷⁹ ayetinde berzah âleminde veya inanırken ya da bey'at ederken verilen sözün yerine getirilmesi anlamında kullanılmıştır.
- d. ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيْتُمُ الْمَلَائِكَةَ ظَالِمًا لِّأَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ﴾ “*Kendilerine yazık etmekte iken melekler canlarını aldıklarında onlara “Ne işte idiniz?” dediler.*” ayetinde ise canını almak öldürmek anlamında kullanılmıştır.
- e. ﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ﴾ “*O, geceleyin sizi öldüren/uyutan, gündüzün de neler yaptığınızı bilendir.*”¹⁸⁰ ayetinde “*uyutmak uykuya daldırmak*” anlamında kullanılmıştır.
- f. ﴿الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ﴾ “*onlar öyle kişilerdir ki insanlardan bir şey alırlarken tamam ölçerler.*”¹⁸¹ ayetinde ise “*tastamam almak*” anlamında kullanılmıştır.
- g. ﴿وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ﴾ “*Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı/vefalı olabilir!*”¹⁸² ayetinde ise ism-i tafdil formunda “*sözünde durmak*” anlamında kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi Arap şiirlerinde de bu kelimenin kullanımını görmek mümkündür.

عَدَدْنَا لَهُ خَمْسًا وَعِشْرِينَ حِجَّةً فَلَمَّا تَوَقَّاهَا اسْتَوَى سَيِّدًا ضَخْمًا

¹⁷⁷ en-Necm, 53/37.

¹⁷⁸ Ali İmrân, 3/57.

¹⁷⁹ Ali İmrân, 3/76.

¹⁸⁰ el-En'âm, 6/60.

¹⁸¹ el-Mutaffifin, 83/2.

¹⁸² et-Tevbe, 9/111.

*Yirmi beş yaşına gelince güçlü bir önder oldu.*¹⁸³

دُرَيْتُ الْوَفِيِّ الْعَهْدِ يَا عُرْوَةَ فَاغْتَبِطُ فَإِنَّ اغْتِبَاظًا بِالْوَفَاءِ حَمِيدٌ

*Ey Urve! Sen sözünün eri biri olarak bilinirsin. Bu yolda imrenilmeye devam et. Zira vefa nedeniyle imrenilmek güzeldir.*¹⁸⁴

Fiilin yalın halinin masdarı وفاء şeklinde gelir. Ölüm anlamında olan وفاة kelimesi de bu kökten türetilmiştir. Zira ölüm demek “ömrün tamamlanması, vadenin dolması” demektir. Bu fiilin söz konusu kullanım şekli Kur’ân’da sadece Necm sûresinde geçmektedir. Mefûlü uyum için hazf edilmiştir.¹⁸⁵

Görüldüğü üzere bu kelimenin “tamamlamak, yerine getirmek” vb. anlamlardaki kullanımının Arap toplumunda cahiliye döneminde de yaygın olduğunu söylemek mümkündür. İslâm dini sonrasında kelimenin esas anlamında çok büyük değişim olduğu iddia edilemez. Ancak özellikle verdiği sözü yerine getirme anlamındaki kullanımlarda Kur’ân’daki anlamlar dini bir mahiyet kazanmış, “iman veya peygambere biat neticesinde verilen söze tüm eylem ve söylemleriyle sadık kalma” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁶ Bu yöndeki kullanıma aşağıda zikredilen ayetleri örnek olarak göstermek mümkündür:

﴿وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ “Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”¹⁸⁷

﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ﴾ “Allah’a verdiğiniz söze vefalı olun.”¹⁸⁸

Necm sûresindeki ﴿وَابْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى﴾ ayetinde ise İbrâhîm’in kendisine vahyedilen ilahi emirleri tebliğ etmede görevini ifa etmiş olması anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁹

¹⁸³ Tarafe b. ‘Abd, *Dîvânu Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsirüddîn, (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2002), 8.

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 171.

¹⁸⁵ İbn ‘Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/130.

¹⁸⁶ Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrût-Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1412), 878.

¹⁸⁷ el-Fetih, 48/10.

¹⁸⁸ en-Nahl, 16/91.

¹⁸⁹ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/101.

2.15. اهْتَدَى

Necm sûresinde geçen ve lügavî açıdan değişime uğrayan kelimelerden biri de اهْتَدَى kelimesidir. Necm sûresinin ﴿وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى﴾ *Hidayete erenleri en iyi bilen odur.*¹⁹⁰

Ayetinde geçen اهْتَدَى kelimesinin kök harfleri ه د ي'dir. Son harfi illet harflerinden olduğu için Sarf ilmi açısından nakıs fiillerden¹⁹¹ sayılır. Bu fiilin köken olarak lügat açısından ifade ettiği genel anlam, “doğruyu göstermek, doğruya yönelmek, rehberlik yapmak vb.” anlamlardır.¹⁹² Ancak Kur’ân’da lügavî anlamın yanı sıra çoğunlukla iman ile ilişkili olacak şekilde manevî açıdan “doğruyu bulmak, doğruya çağırmak vb.” anlamlarda kullanılmıştır. Şairler ise bunu doğru sözlü anlamında da kullanmıştır:

عَيْتُ زَمَانَا لَسْتُ أَعْرِفُ مَا الْهُدَى وَقَدْ كَانَ ذَاكُمُ ضَلَالًا مِنْ ضَلَالِنَا

*Doğruluğun ne olduğunu bilmediğim dönemler yaşadım. O dönemler sapkınlık dönemlerimizdendi.*¹⁹³

Kur’ân’daki kullanım açısından çekim ve türevleriyle yaklaşık üç yüz kelimelik geniş bir kullanım alanına sahiptir. Ancak fiil formu olarak sadece sülâsî mücerred ve sülâsî mezidin ifti’âl kalıbı ve türevleri kullanılmıştır. İsim olarak da bu kökten هُدَى, هَدِيَّةٌ, هُدَى kelimleri kullanılmıştır.

Fiil olarak kullanıldığı örnekler: Sülâsî mücerred olarak kullanıldığında müteaddî olup mefûlü harf-i cer olmadan açıktan alır. Fakat Kur’ân’da genellikle ayetlerin bağlamından elde edilen delillerin varlığı nedeniyle mefûl hafzedilir.

﴿أَفَلَمْ يَيْئَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا﴾ *“Müminler bilmezler mi ki, Allah*

*dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi?”*¹⁹⁴ ayetinde هَدَى fiilinin لَهَدَى kelimesi

¹⁹⁰ en-Necm, 53/30

¹⁹¹ Nakıs fiilden kasıt, kök harflerinden son harfi illet harfi olan fiillerdir.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-‘Arab*, 15/354.

¹⁹³ el-Hâris b. Ka’b, *Şu‘arâu Muzhic*, 445.

¹⁹⁴ er-Ra’d, 69/31.

mefûlüdür. Aynı şekilde *وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Allah dilediğini doğru yola iletir.”¹⁹⁵ ayetinde de ism-i mavsûl olan مَنْ kelimesi يَهْدِي fiilinin mefûlü konumunda olup açıktan gelmiştir. Ancak ﴿وَأَضَلَّ فِرْعَوْنَ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى﴾ “Firavun kavmini saptırmış, onları doğru yola sevk etmemişti.”¹⁹⁶ ayetinde fiil geçişli olarak kullanılmış olmakla birlikte mefûlü önceki cümleden anlaşıldığından dolayı zikredilmemiştir. Cümlenin açılımı وَأَضَلَّ فِرْعَوْنَ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى قَوْمَهُ şeklindedir. Ayrıca bu âyetteki kullanımda da görüldüğü üzere Kur’ân’daki kullanıma bakıldığında bu fiilin zıddı olarak أَضَلَّ fiilinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu fiil sülâsî mezidin ifti‘âl kalıbından kullanıldığında ise lâzım fiile dönüşür. Zira ifti‘âl kalıbı Arap dilinde mutâvaat/lâzım fiil anlamını kazandırır.¹⁹⁷ Aşağıda verilen âyette bu kullanıma dair örneği görmek mümkündür:

﴿فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا﴾

“Artık kim doğru yolu tutarsa kendi lehine bu yolu seçmiş, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur.”¹⁹⁸

Yukarıdaki âyette görüldüğü üzere fiil lâzım olduğu için mefûl almamış, mukabili olarak da lâzım fiil olan ضَلَّ fiili kullanılmıştır.

İsim olarak ise üç farklı formda kullanılmıştır. Aralarında ortak bir payda olsa da bariz anlam farklılığı söz konusudur. Kullanımlara şu ayetleri örnek göstermek mümkündür:

a. ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ “İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O,

günahtan sakınanlar için bir rehberdir.”¹⁹⁹ ayetinde “rehber ve yol gösterici” anlamında kullanılmıştır.

¹⁹⁵ el-Bakara, 2/213.

¹⁹⁶ Tâhâ, 20/79.

¹⁹⁷ Sa‘duddîn Mes‘ûd b. ‘Umer et-Teftâzânî, *Şerhu Sa‘iddîn ‘alâ Tasrîfi’z-Zencânî* (yy. ts.), 33.

¹⁹⁸ Yûnus, 10/107.

¹⁹⁹ el-Bakara, 2/2.

b) ﴿وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ “*Hacı ve umreyi*

Allah için eksiksiz yerine getirin. Engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin.”²⁰⁰ ayetinde هُدًى formunda “*kurban*” anlamında kullanılmıştır.

c) ﴿فَمَا أَتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا أَتَيْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ﴾ “*Allah’ın bana verdiği*

*size verdiği*den daha değerlidir. Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir.” ayetinde ise هَدِيَّةً formunda “*karşılıksız verilen eşya, sunu, hediye*” anlamında kullanılmıştır.

Yukarıda verilen üç isim formu Kur’ân’da kullanılmış, Necm sûresinde ise fiil olarak sadece ifti’âl kalıbı,²⁰¹ isim olarak ise sadece هُدًى formu kullanılmıştır.²⁰² Ancak Arap dilinde isim formu olarak هِدَايَةٌ şeklinde kullanılmışsa da Kur’ân’da bu kelime yer almamıştır.

2.16. نَزْلَةٌ

Kökü ن ز ل harflerinden oluşmaktadır. Lügavî açıdan ifade ettiği anlam “*inmek, konaklamak vb.*” anlamlardır.²⁰³ Aşağıda verilen beyitte bu anlamdaki kullanımı görmek mümkündür:

وَيَوْمَ حَمَامٍ قَدْ نَزَلْنَا نَزْلَةً فَنِعَمَ مَنَاخُ الضَّيْفِ وَالْمَتَحَوِّلِ

*Bir ölüm günü ona konuk olmuşuk da ne güzel bir konaktı misafirler için onun evi.*²⁰⁴

Yukarıdaki şiirde görüldüğü üzere نَزْلَةٌ kelimesi cahiliye döneminde genel olarak “*konaklamak*” anlamında kullanılmış olsa da İslâmi dönemle beraber dini bir hüviyet kazanarak daha çok “*vahyin inişi, yağmurun yağması*” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu kelimenin isim ve fiil türevleri hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:

²⁰⁰ el-Bakara, 2/196.

²⁰¹ en-Necm, 53/30.

²⁰² en-Necm, 53/23.

²⁰³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebî, el-Keşfu ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’ân, 1-10, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyyi, 2002), 9/143.

²⁰⁴ A’sâ el-Kebîr, *Divânu A’sâ el-Kebîr*, thk. Muhammed İbrahim Muhammed er-Rıdvânî (Beyrût: Vizaretü’s-Sekâfe ve’l-Funûni ve’t-Turâs, 2010), 2/240.

Fiil olarak kullanıldığı formlar şunlardır: نَزَلَ يَنْزِلُ şeklinde sülâsî mücerred olarak kullanılır. Bu kalıbın masdarı نَزُولٌ olarak gelir. Bu kullanımda genel olarak “yukarıdan aşağıya inmek” anlamını ifade etse de anlam öznenin durumuna göre netleşir. Nitekim نَزَلْتُ cümlesinde soyut bir iniş olan vahyi, نَزَلَ الْمَطْرُ örneğinde ise somut bir iniş olan “suyun gökten inmesi”, نَزَلْتُ الطَّيْرَةَ cümlesinde ise “uçacağın piste inmesi” anlamında kullanılmıştır.²⁰⁵

Bu fiilin mezîd kipleri özellikle de tef’îl ve if’âl kalıpları Kur’ân’da kutsal kitapların indirilmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak;

﴿نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ O, Kur’ân-ı Kerîm’i sana gerçeğin ta kendisi ve önceki ilâhî kitapları doğrulayıcı olarak parça parça indirmiştir. Tevrat ve İncil’i de indiren odur.²⁰⁶ ayetinde görüldüğü üzere Kur’ân için yaygın olarak tef’îl kalıbı kullanılırken Tevrat ve İncil için ise if’âl kalıbı kullanılmıştır. Tefsirciler bu farklı kullanımın tef’îl kalıbının fiilin tekrarını ifade etmesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir.²⁰⁷ Zira Kur’ân’ın inişi diğer kutsal kitaplar gibi tek seferde olmamış bilakis yirmi üç yıla yayılan bir süreçte tamamlanmıştır.²⁰⁸

Bu fiilin sülâsî mücerred formunun نَزَلَ يَنْزِلُ babı ise “nezleye yakalanmak” anlamını taşımaktadır. Masdarı نَزَلَةٌ olarak gelir.²⁰⁹ Aynı fiil نَزَلَ الزَّرْعُ cümlesinde ise “çoğalmak, büyümek” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda kullanıldığında masdarı نَزَلًا şeklinde kullanılır.²¹⁰ Kur’ân’da geniş şekilde kullanılan bu fiilin mezîd kalıpları ve türevleri fiilin asıl anlamını taşımaktadır. Kur’ân’da kullanılan mezîd kalıplar, if’âl, tef’îl, tefa’ul bablarından ibarettir.

²⁰⁵ Arap Dil Kurumu, *el-Mu’cemu’l-vasît*, 915.

²⁰⁶ Âli İmrân, 3/3.

²⁰⁷ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Sa’îd b. Yahyâ b. Mihrân el-Askerî, *Mu’cemü’l-furûk el-lugaviyye*, thk. eş-Şeyh Beytullah Beyât (Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1412), 79.

²⁰⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/336.

²⁰⁹ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/100.

²¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1828.

İsim olarak kullanıldığı formlar ise şunlardır: نَزْلَةٌ lügat açısından ifade ettiği yaygın anlam “*nezle hastalığı*”dır. Ancak “*konaklama ve mola verme*” anlamlarını da ifade eder. النُّزْل kelimesi de lügat açısından “*konak, misafire ilk başta yapılan ikram vb.*” anlamlar ifade eder. Çoğulu أَنْزَال olarak kullanılır. النَّزْل kelimesi de “*pansiyon ve göçebelerin uğrak yeri*” anlamında kullanılır.²¹¹

نَزْلَةٌ kelimesinin Necm sûresinin وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى “*Muhakkak ki onu başka bir defa da görmüştü.*”²¹² ayetindeki kullanıma bakıldığında مَرَّةً أُخْرَى ifadesiyle eş anlamlı olarak “*bir diğer mola yerinde veya konakta*” anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.²¹³ Bu şekildeki kullanım Kur’ân’da sadece Necm sûresinde bulunmaktadır.

2.17 سامِدُون

Sarf açısından ism-i fail olan bu kelime س م د kökünden müteşekkildir. Bu fiilin masdarı سُود şeklinde gelir. Lügat anlamı açısından “*yükselmek, dik tutmak, hayrete düşmek*” anlamını ifade eder.²¹⁴ سَامِدِ الرَّأْسِ demek “*başı dik olan-kendine güvenen*” demektir.²¹⁵ Bu fiil, harf-i cer olan ل ya da عَن ile kullanıldığında “*gafil olmak, yüz çevirmek, ilgilenmemek, görmezden gelmek*” gibi anlamlar ifade eder.²¹⁶ Bazı alimler bu kelimenin Himyer lehçesinde aynı zamanda “*teganni etmek, şarkı söylemek*” anlamında da kullanıldığını belirtmişlerdir.²¹⁷

Hz. Peygamberin dedesi Abdülmuttalib’in şu sözünde de سَامِدُون kelimesi, “*gafil olmak*” anlamında kullanılmıştır:

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/656; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 30/478; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/489.

²¹² En-necm, 53/13.

²¹³ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*, 3/97; es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 700; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/100.

²¹⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 13/75.

²¹⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/100.

²¹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/489.

²¹⁷ el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 6/140.

بَاتَ الْقَوْمُ سَامِدِينَ فَأَصْبَحُوا نِيَامًا

*Gafil gecelediler ama uyanık olarak sabahladılar.*²¹⁸

Arapçada bu kelime “toprağın verimini arttırmak amacıyla gübrenmesi” anlamında da kullanılmıştır.²¹⁹ Kanaatimizce kelimenin ortak anlamıyla olan bağlantı, gübrenin ekinlerin güçlenip başını dik tutmasına vesile olmasıdır.

Lügat açısından bakıldığında bu fiilin yaygın bir kullanım alanına sahip olmadığı ve Arapça fiil kalıplarının sadece bazı versiyonlarında kullanıldığı görülür. Nitekim yaygın olarak sülâsî mücerred formların فَعَلَ يَفْعُلُ, sülâsî mezidin ise tef'îl ve if'ilâl formlarının kullanıldığını görmekteyiz. Bu kullanımları ve anlamlarını şu şekilde açıklamak mümkündür:

Sülâsî mücerred kullanımlar:

سَمَدَ يَسْمُدُ الرَّجُلُ Büyüklendi, yükseldi/dili tutuldu, ne diyeceğini bilemedi, şaşırıp kaldı.²²⁰

سَمَدَ يَسْمُدُ الْفَحْلُ Teke kızıştı, çiftleşme arzusu kabardı.²²¹

سَمَدَ يَسْمُدُ الرَّجُلُ عَنِ الْكَلَامِ Adam sözden yüz çevirdi, sözü dinlemedi, sözle alay etti.²²²

Sülâsî mezîd kullanımlar:

سَمَدَ يُسَمِّدُ الرَّجُلُ فُلَانًا Adam falanca ile eğlendi, onu meşgul etti, alıkoydu.²²³

سَمَدَ يُسَمِّدُ الرَّجُلُ الْأَرْضَ Adam toprağı gübreledi.²²⁴

²¹⁸ Mukatil b. Süleyman el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâne (Bejrût: Müessesetü't-Târihi'l-Arabiyyi, 1423/2002), 4/852.

²¹⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/489.

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/219.

²²¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 8/213.

²²² Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 8/211.

²²³ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 8/212.

²²⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 8/212.

إِسْمَدَ الرَّجُلِ Öfkeden aşırı şekilde şışti.²²⁵

Fiil olarak kullanımları yukarıda örnekleri verilen kullanımlardan ibarettir. Bu kökten türeyen isim şeklindeki kullanımlar da söz konusudur. Bunlara örnek olarak aşağıdaki kelimeleri göstermek mümkündür:

السَّمَاد: Toprağın verimini arttırmak için kullanılan hayvan dışkısı vb. gübre mahiyetindeki şeyler. Çoğulu أَسْمِدَةٌ gelir.²²⁶

السَّمْدُ süreklilik arz eden, daimi olan. Aynı anlamı ifade eden سَرْمَدٌ kelimesi de bu kökten elde edilmiştir.²²⁷

Necm sûresinin ﴿وَأَنْتُمْ سَمِدُونَ﴾ “Ve siz yüz çevirensiniz”²²⁸ ayeti bağlamında bakıldığında bu kökten elde edilen kelimelerden Kur’ân’da sadece سَمِدُونَ kelimesinin geçtiği ve bu kullanımın da Necm sûresine özgü olduğu görülür. Bu açıdan bakıldığında Arap toplumunda nadir kullanılan bu tür kelimelerin Kur’ân’da kullanılmış olmasıyla söz konusu kelimelerin yok olmaktan korunması fonksiyonunun da icra edildiği söylenebilir.

2.18. أَقْنَى

Genel olarak “elde etmek, kazanmak, razı olmak, yetinmek, tedarik etmek, edinmek” vb. anlamları ifade eden²²⁹ ve ق ن و veya ق ن ي kök harflerinden oluşan bu kelime, Kur’ân’da Necm sûresine özgü kelimelerden biridir. Bu kelimenin fiil türevleri Kur’ân’da başka ayetlerde kullanılmamıştır. Arap dilinde de yaygın kullanılan bir kelime değildir. Bu kökün lügavî anlamı ve kullanıldığı fiil ve isim formları hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:

²²⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 8/213.

²²⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 8/211.

²²⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 8/211.

²²⁸ En-necm, 53/61.

²²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/201-202; Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2467.

Fiil formundaki kullanımları şunlardan ibarettir: Sülâsî mücerredin **فَعَلَ يَفْعُلُ** vezninde bazen lâzım bazen de müteaddî olarak kullanılır. Cümle içerisindeki kullanımlara şu örneği vermek mümkündür:

قَتَى /يَقْتِنُو لَوْنُ الشَّيْءِ *Rengi kırmızılaştı.*²³⁰

Lâzım olarak kullanıldığında mastarı **قَتُوا** şeklinde gelir. Bu örnekte fiilin lâzım fiil olarak kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda verilen örneklerde söz konusu fiil geçişli kullanılmış ve mefulü açıktan almıştır.

قَتَى عَلِيٌّ الْمَالَ *Ali mal edindi/topladı.*²³¹

قَتَى عَلِيٌّ بَكْرًا *Ali, Bekr'e yetineceği kadar azık verdi.*²³²

قَتَى اللَّهُ الْأَرْضَ *Allah yeri yarattı.*²³³

Bu kökün sülâsî mücerredin **فَعَلَ يَفْعُلُ** vezninde kullanımı da vardır. Bu kullanımda **فَعَلَ يَفْعُلُ** babıyla yakın anlamlar ifade etse de farklı anlamları vardır. Bu kullanımda müteaddî kullanım esas olup masdarı ise diğerlerinden farklı olarak **قَتِيًّا** şeklinde kullanılır. Aşağıda farklı anlamlarıyla verilen örnekleri görmek mümkündür:

قَتَى عَلِيٌّ الْمَالَ. *Ali mal edindi/kazandı.*²³⁴

قَتَى عَلِيٌّ الْغَنَمَ. *Ali koyun edindi.*²³⁵

²³⁰ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, 5/217.

²³¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/202.

²³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/202.

²³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-202.

²³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-201.

²³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-201.

أَفَى عَلِيٍّ بَكْرًا. ²³⁶ *Ali Bekr'i razı etti.*

أَفَى الْحَيَاءِ عَلَيَّا مِنَ الذَّنْبِ. ²³⁷ *Utanma duygusu Ali'yi gūnahtan alıkoydu.*

Lūgatte bu kökün sūlâsî mücerredin فَعَلٌ يَفْعُلُ vezninde de kullanımı da söz konusudur. Ancak bu baptaki kullanım anlam açısından sadece lâzım fiil şeklindeki kullanıma sahiptir. Bu durumda masdarı قِنًا olarak kullanılır. Söz konusu fiilin cümle içerisindeki kullanımlara şöyle örnek vermek mümkündür:

أَفَى عَلِيٍّ. ²³⁸ *Ali razı oldu.*

أَفَى الْأَنْفِ. ²³⁹ *Burun kemerli oldu.*

Sūlâsî mücerredin yukarıda verilen lūgavî kullanımına bakıldığında bu formun Kur'an'da kullanılmadığı görülür. Ancak aşağıda örnekleri verileceği üzere bu fiilin Necm sūresindeki mezîd kullanımı bu sūreye özgü bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Sūlâsî mezîd formundaki kullanımları ise şu bablardan oluşmaktadır:

Mezîd fiillerin if'âl babı kullanımı lūgat olarak hem lâzım hem de müteaddî anlamda kullanılmıştır. Bu kullanıma şu örnekleri vermek mümkündür:

أَفَى السَّمَاءِ الْمَطْرَ. ²⁴⁰ *Gök, yağmuru yaydı.*

أَفَى عَلِيٍّ بَكْرًا. ²⁴¹ *Ali Bekr'i razı etti.*

²³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-201.

²³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-201.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-201.

²³⁹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, 5/217.

²⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-202.

²⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/201-202.

Bu kökün mezîd fiillerin مُفَاعَلَةٌ أَتَفَعَّلْتُ أَتَفَعَّلْتُ أَتَفَعَّلْتُ kalıpları nadir şekilde kullanılmışsa da hem yaygın değil hem de söz konusu anlamların ötesinde farklı bir anlam ifade etmemektedirler.

Necm sûresi bağlamında bu fiile bakıldığında ise yukarıda verilen “razı etmek vb.” anlamları ifade ettiği söylene de²⁴² ﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ﴾ Zengin eden de fakir eden de odur²⁴³ ayetinde geçen fiile “fakirleştiren” anlamını vermek de mümkündür.²⁴⁴ Hatta

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا وَأَنَّهُ هُوَ أَصْحَكَ وَأَبْكَىٰ﴾ Güldüren de odur ağlatan da. Öldüren de yaşatan da.²⁴⁵ ayetleriyle uyumu açısından ve söz konusu kelime ile yakın anlam ifade eden أَغْنَىٰ fiili nedeniyle tekrara düşmeme adına bu anlamın sûrenin bağlamıyla uygun düştüğünü söylemek daha doğrudur. Bu anlamı elde etmek için de söz konusu kökün اِفْعَالِ kalıbının selb ve izale anlamında kullanıldığını kabul etmek gerekir. Nitekim Arapçada (أَعْجَمْتُ الْكِتَابَ) hatasını yanlışını izale ettim ortadan kaldırdım.) örneğinde olduğu gibi lügavî olarak bu kalıp bazen “yok etme, ortadan kaldırma” anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁶

2.19. أَطْعَىٰ

Kullanıldığı form açısından Necm sûresine özgü bir kullanıma sahip olan bu kelimenin kökü ط غ ي kökünden müteşekkil olup ziyade ve üstünlük anlamını ifade eden ism-i tafdil formunda kullanılmıştır. Bu kökün türevi olan bazı kelimeler özellikle de طاغوت kelimesi Kur’ân ile yeni bir kavramsal anlam kazanmış kelimelerdendir. Arap dilinde lügavî olarak “mutat sınırın aşımı, olağanın ötesinde her türlü artış ve fazlalığı” anlamını ifade eden²⁴⁷ bu kök, hem Kur’ân’da hem de Arap toplumunda yaygın kullanılan bir kelimedir.

²⁴² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 4/166; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. ‘Umer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur’ân’il-Azîm*, 1-8, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Beyrût: Daru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 7/467.

²⁴³ En-necm, 53/38.

²⁴⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/5.

²⁴⁵ en-Necm, 53/45.

²⁴⁶ et-Teftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, 25.

²⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/7-18; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 38/492.

Kur’ân’da hem lügavî anlamıyla hem de terim anlamıyla fiil ve isim formundaki kullanımlarını görmek mümkündür. Kelimenin tahlili yapıldığında şu bilgileri vermek mümkündür:

Fiil kullanımı şu bablardan oluşmaktadır: Sülâsî mücerred olarak فَعَلَ يَفْعَلُ vezninde kullanıldığı gibi فَعِلَ يَفْعَلُ vezninde kullanılmaktadır. Her iki vezinde de müzari kipi يَظْفَعُ şeklinde kullanılır. Bu iki fiil aynı anlamı ifade ederler. Masdarları da طُعْيًا / طُعْيَانًا (tağyen tuğyânen) olmak üzere iki vezinde kullanılır. Lügavî olarak içinde kullanıldıkları cümleye göre değişiklik gösterse de temel anlamları “sınırı aşmak, olağanın dışına çıkmak ve aşırıya kaçmak”tır.²⁴⁸ Örneğin طغى البحرُ “deniz kabardı” anlamında, taşkınlığı ifade etmek için kullanılmıştır. طغى الدم “kan kaynadı” aynı şekilde “su taşı” طغى السيل anlamında kullanılmıştır. الطاغية “dağın zirvesi, yüksek yerler” anlamında “yıldırım, helâk edici düzeyde yüksek ses ve “zorba liderler” anlamında kullanılmıştır.²⁴⁹

Bu kelimenin mezîd kalıbından da kullanımı mevcuttur. Bu kullanımda da yine kök mana sülâsî mücerredin anlamıyla eşdeğer olmakla birlikte şu âyette olduğu gibi kullanımın kelimeye kattığı müteaddîlik anlamı da bulunmaktadır.

﴿قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَيْتُهُو وَلَكِنَّ كَانِ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾ “Arkadaşı der ki: “Ey Rabbimiz!

Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapıklık içinde idi.”²⁵⁰

Kur’ân’da lügavî anlamların yanı sıra Allah’a isyan anlamında kullanılarak dini hüviyete sahip bir kelimeye de dönüştüğü görülmektedir. Aşağıda verilen ayetlerde hem dini hem de lügavî anlamdaki kullanımları görmek mümkündür:

﴿أَذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى﴾ “Firavun’a git, çünkü o azmıştır.”²⁵¹

²⁴⁸ Âlûsî, *Ruhu’l-me’ânî*, 14/54.

²⁴⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2412.

²⁵⁰ Kâf, 50/27.

²⁵¹ Tâhâ, 20/24.

﴿إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِينَ مَابًا﴾ “Muhakkak ki cehennem azgın kafirler için gözetleme ve dönüş yeridir.”²⁵²

﴿فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ﴾ “Semûd kavmi azgın bir ses ile helâk edildi.”²⁵³

﴿مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى﴾ “Göz şaşmadı ve haddi aşmadı.”²⁵⁴

﴿إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾ “Kuşkusuz, sular kabarınca sizi gemide biz taşıdık.”²⁵⁵

Bu kökten türeyen bazı isim kalıpları da vardır. Bunların en yaygını ve kelim ilminde tartışmaya konu olanı ise الطاغوت kelimesidir. Çoğulu olan الطواغيت ise “cahiliye döneminde Arapların Kâbe dışında kutsal saydıkları mabedleri”ne denilirdi.²⁵⁶ Bu da aslında söz konusu kavramın dini hüviyetindeki kullanımının İslâm dini öncesinde de bulunduğunu, ancak İslâm dini ile Kâbe yerine Yüce Allah dışındaki tüm mabutları kapsayacak şekilde anlam değişimine uğradığını göstermektedir.

طاغوت kelimesi, جبروت (ceberût) ve ملكوت (melekût) örneklerinde olduğu gibi فعلوت (fe‘alût) veznindedir. Kelimenin aslı طغيوت (tağayût) olup ya (ي) harfinin ğayn (غ) harfinin önüne geçmesiyle طيغوت (tayağût) daha sonra ya (ي)’nin elif (ا)’e dönüşmesiyle de طاعوت olmuştur.²⁵⁷ الطغيان ve الطغوى kelimeleri ise masdar olup aynı anlamı ifade ederler.

²⁵² en-Nebe’, 78/21-22.

²⁵³ el-Hâkke, 69/5.

²⁵⁴ en-Necm, 53/17.

²⁵⁵ el-Hâkke, 69/11.

²⁵⁶ Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el-Yezîdî, (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2004), 63.

²⁵⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/296; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/9.

Ancak الطغوى kelimesinde sıfat ile masdar ayırımı sağlanması amacıyla Arap dilinin bir kuralı gereği vav, yâ harfine çevrilmiştir.²⁵⁸

Dolayısıyla olması gereken الطغيا şeklinde kullanılmasıydı. ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوِيهَا﴾²⁵⁹ “Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden yalanladı.”²⁵⁹ ayetinde الطغيان masdarı yerine الطغوى masdarının kullanılması tamamen diğer ayetlerle Cinâs uyumunun sağlanmasına dönüktür.²⁶⁰

2.20. فَعَشَّاهَا مَا غَشَّى

فَعَشَّى fiili kök olarak غ ش و harflerinden oluşmuştur. Bazı formlarında son harfi ي olarak görünse de fonetik kurallar nedeniyle و “vavın” ي “ya” harfine dönüşmesinden elde edilmiştir. İfade ettiği anlam genel olarak “kapsamak, örtmek, kaplamak ve çepeçevre kuşatmak”tır.²⁶¹ Lügavî olarak bu temel anlamları taşıyacak şekilde anlam genişlemesi ve kayması gibi nedenlerle farklı yan anlamlarda da kullanılmıştır. “Hak yolunu görmemek” anlamında da kullanılarak dini bir boyut kazanmıştır. Lügavî açıdan ifade ettiği anlamlar ve kullanıldığı formlar hakkında şunları söylemek mümkündür:

Fiil olarak sülâsî mücerredin فَعَلَ يَفْعُلُ formunda kullanıldığı gibi sülâsî mücerredin فَعَلَّ يَفْعَلُ formunda da kullanılır. Kur’ân’da ﴿فَأَنْتَبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَعَشَّيَهُمْ مِّنَ اللَّيْمِ مَا غَشَّيَهُمْ﴾²⁶² “Firavun ordularıyla hemen onları takip etti, denizden kendilerini sarıveren sarıverdi”²⁶² ayetinde görüldüğü üzere sülâsî mücerred kalıplarının ikinci formdaki kullanımına rastlanmaktadır.

²⁵⁸ Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânuhu*, 1-10 (Suriye: Dâru’l-İrşâd li’ş-Şuûni’l-Câmi’iyye, 1415), 10/497.

²⁵⁹ eş-Şems, 91/11.

²⁶⁰ Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 5/75; 10/497.

²⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/126.

²⁶² Tâhâ, 20/78.

Sülâsî mezidin اِفْعَال ve تَفْعِيل kalıbı da Kur’ân’da yaygın şekilde kullanılmıştır. Ancak bu kalıplarda geçişli fiil olup nesneyi açıktan almaktadır. Sülâsî mezidin nadir de olsa Kur’ân’da kullanılan diğer formları ise tefa‘ul ve istif‘âl kalıbıdır. Bu kullanımlarda “örtmek, sarmak, kapsamak” anlamının kinâyeli kullanımını görmek mümkündür. Aşağıdaki ayetlerde örnekleri verilmiştir:

﴿فَلَمَّا تَعَشَّىٰ حَمَلٌ خَفِيْفًا﴾ “O, eşine sarılınca eşi hafif bir yük yükledi.”²⁶³

﴿وَإِنِّي كَلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصْدِعُهُمْ فِي إِذْنِهِمْ وَأَسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ﴾ “Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler.”²⁶⁴

Kelime fiil olarak kullanıldığında “kaplamak, örtmek ve setretmek” anlamlarını ifade ettiğini görmek mümkündür.²⁶⁵ Ancak bazen bu anlamlar mecâz veya kinâye ya da anlam genişlemesi neticesinde farklı anlamlarda kullanılabilir. Örneğin fiilin edilgen kullanımı olan اُعْمِيَ عَلَيْهِ “bayılmak kendinden geçmek” anlamında kullanılmıştır. Ancak bu anlam kökün ifade ettiği örtmek ve setretmek anlamlarıyla ortak paydaya sahiptir. Nitekim bayılan kişinin aslında aklı örtülmektedir.

İsim olarak kullanıldığında غ ش و kökünün türevlerinin genel olarak masdar şeklindeki kullanımlar olmakla birlikte bazen “kıyamet günü” anlamında isim olarak da kullanılmıştır.²⁶⁶ Lügavî anlamda bakıldığında fiilin masdarı olan الغِشَاء ile الغِشَاوَةٌ kelimesinin ifade ettiği temel anlam, örtü anlamındaki الغِطَاء ifadesi ile eşdeğerdir. Ancak lügavî anlamdaki örtü fiziki anlamdaki örtüyü ifade etse de özellikle Kur’ân’daki kullanımlar daha çok hakikati görmeye engel olan gözlerdeki perde anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında söz konusu kelimenin Arap toplumunda Kur’ân’ın inişi ile dini bir boyut kazanan kelimelerden olduğu söylenebilir.

²⁶³ el-Araf, 7/189.

²⁶⁴ Nûh, 71/7.

²⁶⁵ İbn ‘Âşûr, et-Tahrîr ve ‘t-tenvîr, 27/155.

²⁶⁶ İbn ‘Âşûr, et-Tahrîr ve ‘t-tenvîr, 30/295.

Necm sûresinin ﴿فَعَشَّهَا مَا غَشَّى﴾ “Onu kapsayan kapsadı.”²⁶⁷ ayetinde geçen söz konusu fiilin aşağıdaki verilen cahiliye şiirinde de görüldüğü gibi “kapsama, kuşatma” anlamında kullanıldığını görmek mümkündür:

لِيُبِكَ ابا الجَدْعَاءِ ضَيْفٌ مُعِيلٌ وَأَرْمَلَةٌ تَغْشَى النَّدَى فَرْمُلٌ

*Çaresiz misafirler ve yüzü solan dullar Ebu'l-ced'â için ağlasın*²⁶⁸

وَقَدْ أَظْلَكُكُمْ مِنْ شَطْرٍ تَغْرِكُمْ هَوْلٌ لَهُ ظُلْمٌ تَغْشَاكُمْ قَطْعًا

*Zayıf noktanızdan yüzünüzü kedere bürüyen büyük bir karanlık yaklaşmışken size...*²⁶⁹

Sonuç olarak Necm sûresi bağlamında bakıldığında bu kökten türeyen kelime kullanımı Kur'ân'da yaygın olarak bulunmakla beraber olayın dehşet ve vahametini mübalağa yoluyla anlatımı içeren فَعَشَّيْهَا مَا غَشَّى şeklindeki kullanımın Necm sûresine özgü bir kullanım olduğu görülür. Anlamı ise helak edilen kavimlerin çepeçevre taşlarla kuşatılmasını ifade eder.²⁷⁰

2.21. هَوَى

Bu fiil lügat açısından aynı kökten olmakla birlikte farklı formlarda ve anlamlarda kullanılabilen bir yapıya sahiptir. Kök olarak ه و ي harflerinden oluşmuştur. Kullanıldığı forma göre belirginleşen iki ayrı anlamı ifade etmektedir. Kur'ân'da bu kök ve türevleri iki ayrı anlamda toplamda otuz sekiz kez kullanılmıştır.

Bu fiil Arap toplumunda Kur'ân'ın nüzülü öncesinde temel olarak “yüksekten inmek, meyletmek, sevmek ve istemek” anlamında kullanılırken²⁷¹ Kur'ân'ın inişi ile özellikle de “sevmek” anlamındaki form daha ziyade kişinin inanç açısından sapkınlığa düşmesine sebep olan “aşırı ve dizginlenmeyen şehvi istekler” anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan

²⁶⁷ En-necm, 53/54.

²⁶⁸ İbnetü Ebi'l-Ced'â, *Divânu İbneti Ebi'l-ced'â*, <https://alirashad.ahlamontada.com/t241-topic> erişim tarihi: 12. 02. 2022.

²⁶⁹ Lakît b. Ya'mûr el-Eyâdî, *Divânu Lakît b. Ya'mûr*, thk. Abdülmuidhan (Beyrût: Dâru'l-Emâne-Müessesetü'r-Risâle, 1971), 48.

²⁷⁰ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/103.

²⁷¹ Âlûsî, *Ruhu'l-me'âni*, 14/46; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/254.

bakıldığında Kur’ân’ın etkisiyle anlam farklılığı geçiren kelimelerden olduğunu söylemek mümkündür. Yüce Allah’ın yemin ederek yüksek bir mevkiye konumlandığı güneşi, noksanlık bildiren “heva” fiiliyle birlikte zikretmesi bazı müşriklerin güneşe tapmasının yersizliğine zımnen bir işarettir.²⁷²

Bu kök, lügat açısından farklı babların yanı sıra farklı anlamlarda hem fiil hem de isim olarak kullanılmıştır. Kullanımları hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:

Fiil formundaki kullanımları şu bablarda ve anlamlardan ibarettir: Sülâsî mücerredin *فَعَلَ يَفْعُلُ* veznindeki kullanımları genel olarak “yüksekten düşmek, batmak, devrilmek vb.” anlamları ifade eder.²⁷³ Lâzım fiil olarak kabul edilir. Bu nedenle de mefûlünü cer harfleriyle alabilir. Masdarı *هُوِيًا هَوِيَانَا* şekillerinde kullanılmaktadır. Arap şiirlerinde bu kalıbın “düşmek yüksekten yere çakılmak” anlamlarındaki kullanımına yezîd b. hakem’in şu beytini örnek vermek mümkündür:

وَكَمْ مَوْطِنٍ لَوْلَايَ طِحَّتْ كَمَا هَوَى بِأَجْرَامِهِ مِنْ قُلَّةِ النُّوقِ مُنْهَوِي

*Ben olmasaydım dağın tepesinden bütünüyle düşen kayalar gibi sen de birçok yerde uçuruma yuvarlanacaktın.*²⁷⁴

Bu fiilin söz konusu anlamdaki kullanımı Kur’ân’da da mevcuttur. Aşağıda zikredilen ayetlerde bu anlamdaki kullanımı görmek mümkündür:

﴿وَمَنْ يَجْلِلْ عَلَيْهِ عَصِي فَقَدْ هَوَى﴾ “Her kime gazabım inerse şüphesiz uçurumdan düşmüştür.”²⁷⁵

﴿أَوْ تَهْوَى بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ “veya rüzgarın bir uçuruma sürüklediği şeye benzer.”²⁷⁶

²⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. ‘Umer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu ‘l-gayb*, 1-32 (Beyrût: Dâru İhyâi ‘t-Turâsi ‘l-Arabiyyi, 1420), 28/233.

²⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-Arab*, 15/370.

²⁷⁴ Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Kâmil fi ‘l-lugati ve ‘l-edeb*, 1-4, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (Kâhire: Dâru ‘l-Fikri ‘l-Arabiyyi, 1997), 3/247.

²⁷⁵ Tâhâ, 20/81.

²⁷⁶ el-Hac, 22/31.

Bu iki âyette de görüldüğü üzere fiil lâzım fiil olduğundan ilk âyette mef'ûl almamış ikinci âyette ise cer harflerinden ب ile kullanılmıştır. Bu kökün if'âl kalıbı formundaki kullanımı geçişli olmaktadır. Nitekim Necm sûresinde geçen ﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾ “Lut kavmini yere çaldı.”²⁷⁷ ayetinde geçişli kullanılmıştır.

Bu kökün kullanıldığı sülâsî mücerred babların ikincisi ise فَعَلَ يَفْعُلُ formudur. Bu formda kullanıldığında lügavî anlamı “arzulamak istemek ve dilemek”tir.²⁷⁸ Bu fiil Arap şiirinde de “özlem” ve “istem” anlamında kullanılmıştır. Bu durumda fiil geçişli olup mef'ûlünü açıktan almaktadır. Mecnun lakabıyla meşhur Kays b. Mülevvah (ö. 70/690) adlı şairin aşağıdaki beytinde mef'ûlü almış şekildeki kullanımı görmek mümkündür. Ancak şiirde açıktan aldığı mef'ûl hazfedilmiştir.

أَسْرَبَ الْقَطَا هَلْ مَنْ يُعِيرُ جَنَاحَهُ ... لَعَلِّي إِلَى مَنْ قَدْ هَوَيْتُ أَطِيرُ

*Ey kuşlar! Özlediğimim yanına uçabilmek için aranızda bana kanatlarını ödünç verebilecek var mı?*²⁷⁹

Kur'an'da da bu fiil “söz, istek ve arzu” anlamında kullanılmıştır. Aşağıda zikredilen ayetlerde bu kullanıma dair örnekleri görmek mümkündür:

﴿أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ أَسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾ “Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?”²⁸⁰ Bu âyette fiil geçişli kullanılmıştır. Mef'ûlü her ne kadar açıkça verilmemişse de manen mezkûrdur.²⁸¹

Bu kökün kullanıldığı diğer fiil kalıpları ise sülâsî mezîd formun if'âl, tef'îl, infî'âl ve istif'âl kalıplarıdır. Kur'an'daki bazı kullanımları aşağıda zikredilen ayetlerde görmek mümkündür.

²⁷⁷ en-Necm, 53/53.

²⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/372.

²⁷⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İsa el-Üşmûnî, *Şerhü'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/133.

²⁸⁰ el-Bakara, 2/87.

²⁸¹ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/74.

﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾ “Lut kavmini yere çaldı.”²⁸²

﴿كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ﴾ “Şeytanların kendisini nefsi arzularına uymaya davet edip açık arazide şaşkın bıraktığı kimse gibi...”²⁸³

İsim formundaki kullanımları hakkında ise şunları söylemek mümkündür:

Bu kökün “istemek, arzulamak” anlamında olan فَعَلَ يَفْعَلُ kalıbından masdar ve isim olarak kullanılan الهوا / الهوا kavramı yaygındır. Çoğulu أهواء şeklinde kullanılır. Lügat açısından bağımsız kullanıldığında genel olarak olumsuz “arzu” anlamında kullanılsa da الهوا الحسن “güzel istekler” şeklindeki kulanımı olumlu anlam taşır. Lügatte bu kelime “feza ve gökyüzündeki boşluk” anlamında kullanıldığı gibi “teneffüs ettiğimiz hava” anlamında da kullanılmıştır.²⁸⁴ Ancak Kur’ân, bu kelimeye farklı bir anlam yüklemiş, “kötü huy ve fiillerin kaynağı olan, bireyi hayır işlemekten ve hakikati görmekten alıkoyan ruhlardaki şerre yönelik eğilimler”i ifade eden bir kavramsal anlam kazandırmıştır.²⁸⁵ ﴿أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَهُ﴾ “Kendi istek ve tutkularını ilah edineni gördün mü?”²⁸⁶ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

Necm sûresinde ise söz konusu fiilin hem sülasi mücerred hem de mezid kipiyle kullanıldığını görmekteyiz. Zira ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى﴾ “Battığında yıldıza yemin olsun.”²⁸⁷ ayetinde sülasi mücerred kipiyle kullanılırken ﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾ “Lut kavmini yere çaldı.”²⁸⁸ ayetinde sülasi mezidin if’âl kipiyle kullanılmıştır.

²⁸² en-Necm, 53/53.

²⁸³ el-En’âm, 6/71.

²⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab*, 15/370.

²⁸⁵ İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-İsbehânî, *l-râbu l-Kur’ân li l-İsbehânî*, thk. Fâize bt. ‘Umer el-Müeyyed (Riyâd: Mektebetü l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1995), 404.

²⁸⁶ el-Furkân, 25/43.

²⁸⁷ En-necm, 53/1.

²⁸⁸ en-Necm, 53/53.

2.22. تَتَمَّارَى

Lügavî açıdan bakıldığında م - ر - ى kökünden elde edildiği görülür. Bu kök ve tüm türevlerinde ortak payda “ortaya koymak, gizli olanları açığa çıkarmak, saklı olanı belirginleştirmek ve bunun için çaba sarf etmek” anlamları olduğunu söylemek mümkündür.²⁸⁹ Fiilin yalın masdarı olan المَرَى kelimesi, “sağmak için devenin memelerine dokunmak” anlamını ifade ederken mezîd fiilin mufâale babının masdarı olan المِرَاء ise “tartışmak” anlamını ifade eder.²⁹⁰ Tartışma olgusuna bakıldığında esas olarak “ortaya koymak, gizli bir şeyi açığa çıkarmak” anlamını barındırdığı görülür. Zira tartışmada iki taraf da birbirinin zihnindeki düşünceleri ortaya çıkarmanın çabası içerisindedir.

مَرَى الفَرَسُ بِيَدَيْهِ *At ayağıyla yeri eşeledi*²⁹¹ cümlesindeki kullanım, “toprak altındaki bir şeyi ortaya çıkarma” anlamını içermektedir. Aynı şekilde مَرَيْتُ الفَرَسَ *Atı kamçıldım.*²⁹² cümlesinde de bu anlamı görmek mümkündür. Zira atın kamçılanması ondaki hız gücünün ortaya çıkarılmasına yönelik bir eylemdir.

Necm sûresinde sülâsî mezîd fiilinin tefâ‘ul formunda geçen bu kelime, Kur’ân’da farklı yerlerde kullanılmakla birlikte sadece mezîd kalıbında kullanılmıştır. Anlam olarak da genelde “inkar” ve “münakaşa/tartışma” anlamlarında kullanılmıştır.²⁹³ Bu kökün lügavî kullanımları hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:

Fiil olarak sülâsî mücerred formunda فَعَلَ يَفْعِلُ vezninde “deşmek, kazımak ve aramak” anlamında kullanılmıştır. مَرَى الفَرَسُ بِيَدَيْهِ *At ayağıyla yeri eşeledi*²⁹⁴ cümlesinde sülâsî kullanımı söz konusu anlamda görmek mümkündür. Aynı kökten türeyen مَرَيْتُ الفَرَسَ *Atı kamçıldım.* cümlesinde fiilin sülâsî kullanımı söz konusudur. Zikredilen örneklerden de

²⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-‘Arab*, 15/277; Zebidî, *Tâcu ‘l-‘arûs*, 39/524.

²⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-‘Arab*, 15/277; Zebidî, *Tâcu ‘l-‘arûs*, 39/523-524.

²⁹¹ ez-Zebidî, *Tâcu ‘l-‘arûs*, 39/524.

²⁹² ez-Zebidî, *Tâcu ‘l-‘arûs*, 39/523.

²⁹³ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-tenvîr*, 27/99.

²⁹⁴ ez-Zebidî, *Tâcu ‘l-‘arûs*, 39/524.

anlaşıldığı üzere sülâsî mücerred kullanımında fiil hem lâzım hem de müteaddî olarak kullanılmıştır.

Sülâsî mücerred dışında bu kökün bazı mezîd formları da mevcuttur. Bunlar içerisinde hem Kur’ân’daki hem de lügatteki kullanım baz alındığında en yaygın olanı “*tartışma/münakaşa etme*” anlamını ifade eden mufâ’ale babıdır. Bu kullanımda fiil işteş fiillerden sayılır. مَارَى عَلِيَّ بَكْرًا “*Ali Bekir ile tartıştı*” anlamında işteş fiil olarak kullanılmıştır. Cahiliye dönemi toplumunda da bu anlamda kullanılan söz konusu fiil, Kur’ân’da birçok yerde sadece müzari kipiyle kullanılmıştır. Kur’ân’da bu kullanıma dair şu ayetleri örnek vermek mümkündür:

﴿فَلَا تُمَارُوا فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءَ ظَاهِرٍ﴾ “*Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme.*”²⁹⁵

﴿أَفْتُمَارُونَ عَلِيَّ مَا يَرَى﴾ “*Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?*”²⁹⁶ Bu âyette أَفْتُمَارُونَ ifadesinde “*galebe çalmak*” anlamı tazmin yapıldığından في “fi” harfi yerine على “alâ” kullanılmıştır.²⁹⁷

Bu kökün sülâsî mezîd formunda kullanıldığı diğer bab ise tefâ’ul babıdır. Bu durumda bu kelime “*şüphe etme, münakaşa ve münazara etme*” anlamında kullanılır. Bu kalıp Kur’ân’da biri mâzî fiil bir diğeri de müzari fiil olmak üzere şu iki âyette kullanılmıştır:

﴿وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ﴾ “*Fakat onlar bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar.*”²⁹⁸

﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى﴾ “*Rabbinin nimetlerinden hangisinde şüphe ediyorsun?*”²⁹⁹

²⁹⁵ el-Kehf, 18/22.

²⁹⁶ en-Necm, 53/12.

²⁹⁷ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü ’l-mesûn*, 10/89.

²⁹⁸ el-Kamer, 54/36.

²⁹⁹ en-Necm, 53/55.

Bu kalıp “*şüphe etmek*” anlamında sülâsî mezidin ifti‘âl kalıbında da kullanılmıştır. Kur’ân’da bu kalıbın fiil olarak sadece müzari kipine rastlanılmaktadır. Ayrıca ism-i fail kullanımını da görmekteyiz:

﴿وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا﴾ “*Bilin ki, o kıyamete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin.*”³⁰⁰

﴿ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾ “*Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz.*”³⁰¹

﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ “*Gerçek, Rabbinden gelendir; o halde sakın şüpheye düşenlerden olma!*”³⁰²

İsim formundaki kullanım hakkında ise şunları söylemek mümkündür:

المَرِيءُ lügat açısından isim olarak da kullanılır. “م - ر - ي” kökünden elde edilen bu kelime مَرِيءٌ نَاقَةٌ tamlamasında “*sütü bol olan deve*” anlamında kullanılmıştır. Sarf ilmi açısından فَعِيلٌ veyninde olduğu kabul edilmişse de bazı dilciler kelimenin فَعُولٌ veyninde olup i‘lale uğradığını öne sürmüşlerdir.³⁰³

المَرِيءُ kelimesi مَرِيءُ الْفَرَسِ tamlamasında “*atın koşu esnasında ortaya çıkardığı ter*”i ifade eder. المَرِيءُ kelimesi bu anlamın yanı sıra “*şüphe ve tartışma*”yı da ifade eder.³⁰⁴ المَرِيءُ / المَرِيءُ şeklinde iki farklı formda kullanılmıştır. فَلَا تَكُ فِي مَرِيءٍ مِّنْهُ “*Onda hiç şüphen olmasın*”³⁰⁵ ayetinde geçen bu kelime her iki formda da okunmuştur.

³⁰⁰ ez-Zuhruf, 43/61.

³⁰¹ el-En‘âm, 6/2.

³⁰² el-Bakara 2/147.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-‘Arab*, 15/277.

³⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-‘Arab*, 15/277-278.

³⁰⁵ Hûd, 11/17.

المراء kelimesi de masdar olup münakaşa ve şüphe anlamında Kur’ân’da da kullanılan bir kelimedir. Sarf ilmi açısından sondaki (ى) harfi zaid elif nedeniyle hemzeye dönüşmüştür.³⁰⁶

المارية kelimesi de bu kökten türeyen isimlerdendir. Lügavî olarak “*parlak renkli kuş ve parlak yüzlü kadın*” anlamında kullanılır.³⁰⁷

Necm sûresi özelinde bakıldığında bu kelimenin iki farklı anlam ve formda kullanıldığı görülür. Nitekim ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى﴾ “*Rabbinin nimetlerinden hangisinde şüphe ediyorsun?*”³⁰⁸ ayetinde tefâ’ul formunda “*şüphe*”, عَلَى مَا يَرَى “*Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?*”³⁰⁹ ayetinde ise mufâ’ale formunda “*mücadele ve tartışma*” anlamında kullanılmıştır.³¹⁰

³⁰⁶ ‘Umer b. Sâbit Semânîni, *Şerhu’t-tasrif*, thk. İbrahim b. Suleymân el-Bu’aymî, (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1999), 504.

³⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/279.

³⁰⁸ en-Necm, 53/55.

³⁰⁹ en-Necm, 53/12.

³¹⁰ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 5/72; es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-mesûn*, 10/89.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRENİN NAHİV İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arap dili gramerinde kelimeler iki farklı boyutlarıyla incelenir. Birinci boyut kelimenin kendi yapısı ve türetilme sürecinin yanı sıra bu sürecin kelimeye kattığı anlam farklılıklarının ele alındığı boyuttur. Kelimeyi bu açıdan ele alan bilim dalı “Sarf /morfoloji” ilmidir. Kelimeyi cümle içerisindeki kullanım ve cümlede yüklendiği misyona bağlı olarak konuları ele alan ilim ise Arap dili gramerinde “nahiv ilmi” olarak adlandırılmıştır. Modern anlamdaki dil çalışmalarında kullanılan “sentaks/cümle bilgisi/söz dizimi” kavramları nahiv ile eşdeğer sayılabilir.

Nahiv ilmine yönelik çalışmalar Kur’ân’ın lahdan/hatalı kullanımlardan korunması amacıyla başlamıştır. Rivayete göre bir bedevînin, ﴿أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ﴾³¹¹ ayetini anlamı tam tersine çevirecek i’râb hatasıyla okuması neticesinde bu çalışmalar zorunluluk oluşturmuş ve dönemin idarecilerinin harekete geçmesine neden olmuştur.³¹²

Arap dilciler ilk dönemde nahiv kavramını geniş anlamda kullanarak gramer olgusuna karşılık gelecek şekilde kullanmışlardır. Nitekim günümüze ulaşan en eski nahiv eseri olan Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde nahiv ile sarf konularının yanı sıra i’râb, i’lâl, idgâm vb. konular da işlenmiştir. Bu anlayış uzun bir süre devam etmiş; Müberred’in (ö. 286/900) *el-Muktadab*, ez-Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Mufassal* gibi eserlerinde de sürdürülmüştür.³¹³

Arap dilinde nahiv ilminin cümlelerin anlamlandırılmasında rolü büyüktür. Bazen cümlede kelimeye yüklenecek farklı bir misyon, anlamın tamamen değişmesine imkan vermektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde Necm sûresinin nahiv açısından tahlili yapılacak, özellikle farklı kullanımlardan kaynaklanan anlam değişiklikleri örnekler ışığında açıklanacaktır. Ayetler ele alınırken özellikle de gramer açısından kendi içerisinde bir bütünlük arz edenler bir başlıkta ele alınacak ardından her ayetin detayı alt başlık olarak verilecektir.

³¹¹ et-Tevbe, 9/3.

³¹² Ebu’t-Tayyib el-Lüğavî, Abdulvâhid b. Alî el-Halebî, *Merâtibü’n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Kâhire, t.s.), 5; Saîd el-Afgânî, *Min târihi’n-nahv*, (Beyrut: Dârü’l-Fıkr, 1398/1978), 8; İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

³¹³ Nahiv ilminin kapsam ve tarihsel süreci hakkında geniş bilgi için bk., Mahmut Kafes, “Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi”, *S.Ü. Fen-edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 1994-1995, 9-10. Sayı. 101-115.

3.1. 1-3. Ayetler

﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ﴾ (1)

﴿وَالنَّجْمِ﴾ ifadesinde geçen vav harfi, kasev edatıdır. Ardından gelen النَّجْم kelimesi de “muksamun bih” yani kendisine yemin edilen isimdir.³¹⁴ Âyette geçen “necm” ifadesi Süreyya yıldızını işaret eder.³¹⁵ Bazı görüşlere göre ise muksemun bih aslında mahzûftur. Cümlelin açılımı رَبِّ النّجْم “yıldızın rabbine” şeklindedir.³¹⁶ Necm kelimesi müfred bir kelimedir. Ancak tekil olsa da çoğul anlamında bir kelimedir.³¹⁷

Arap dilinde kasev için kullanılan harfler kendilerinden sonra gelen isimleri mecrûr konumuna sokan ve eğer isim i‘râbı açıktan alan mu‘rab munsarîf bir kelime ise cer ile okutan cer harflerinden sayılır.³¹⁸ النَّجْم ifadesinde de görüldüğü üzere النَّجْم kelimesi mecrûr okunmuştur. Arap gramerinde cümleler ya isim ya da fiil cümlesi olmalıdır. Ayrıca cer harflerinin ta‘alluk ettiğı fiil ya da fiil anlamı taşıyan müştak bir mute‘allakın varlığı da lüzumlu görülmüştür. Ancak bu mute‘allak ﴿اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾ “Rabbinin adıyla oku”³¹⁹ ve ﴿لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ﴾ “Hayır! Bu beldeye yemin ederim ki...”³²⁰ ayetlerinde olduğu gibi bazen mezkûr olabildiğı gibi bazen de وَالنَّجْمِ ifadesinde olduğu gibi mahzûf olabilmektedir. Dolayısıyla gramer açısında ayetin açılımının اُقْسِمُ وَالنَّجْمِ şeklinde olduğu söylenebilir.³²¹

³¹⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/232; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/89; Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü'l-Kur‘âni'l-Kerîm ve i‘râbuhu ve beyânuh*, (Beyrût: ts), 9/313.

³¹⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/90.

³¹⁶ Ebû Cafer en-Nehâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâilb. Yûnus el-Murâdî, *İ‘râbu'l-Kur‘ân*, thk. Abdülmunim Halil İbrahim (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1421), 179.

³¹⁷ Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381), 2/235.

³¹⁸ Cürçânî, *el-Avâmilü'l-mie*, (ys. ts.) 2.

³¹⁹ el-Alak, 96/1.

³²⁰ el-Beled, 90/1.

³²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebûbekir İbn Kayyim el-Cevzî, *et-Tibyân fî eymâni'l-Kur‘ân*, thk. Abdullah b. Salim el-Batâfî (Riyad: Dâru ‘Atâati'l-İlm-Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019), 357. Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ‘râbu'l-Kur‘âni'l-Kerîm ve beyânuh*, 1-10, 1. bs. (Humus: Dâru'l-İrşâd, 1408/1988, 10/164; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel fî i‘râbi'l-Kur‘ân ve sarfuhu ve beyânuhu ma‘a fevâide nahviyye hâmmе*, 1-41 (Dımaşk: Dâru'r-Reşîd, 1990), 39/33; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ‘râbu'l-mufassal li-Kitâbillâhi'l-mürattel: min sûrati'l-*

Mahzûf fiilin belirlenmesinde karineler etkili olur. Örneğin su içerken besmele çekildiğinde harfi cer bağlama uygun olacak şekilde أَشْرَبُ (içiyorum) fiiline müteallık kabul edilir. Burada da yemin karinesinden yola çıkarak mahzûf fiilin أَقْسِمُ (yemin ederim) olduğu sonucunu elde etmek mümkündür.³²²

Arap kültüründe bir şeye yemin etmek ona kutsallık kazandırır. Ayrıca yemin genelde muhatabı inandırmak amacıyla kullanılır. Bu nedenle de sıradan şeylerle yemin edilmesi hoş karşılanmamıştır. Burada Yüce Allah'ın yıldızla yemin ederek sûreye başlaması aslında Hz. Peygamberin şahsında kâfirlere hitap olduğundan kaynaklanmıştır. Ayrıca yıldızla yemin edilmesi yıldızın itibarını yüceltmekte ve onu değerli göstermektedir.³²³ Yemin için yıldızın tercih edilmesi yıldızların Arap kültüründe önemli bir konuma sahip olmalarından ileri gelmektedir.³²⁴ Hatta bazı Arap kabilelerin yıldızla taptıkları da bilinmektedir.³²⁵

Arap dili gramerinde kase m cümlelerinin temel bileşenleri kase m edatı, muksemun bih ve kase min cevabı yani bir anlamda üzerine yemin edilen durum olmak üzere üçtür. Bu âyette kase m edatı vavdır. Muksemun bih necm kelimesidir.³²⁶ Cevap cümlesi ise

﴿مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى﴾ “Arkadaşınız ne sapmış ne de eğri yola gitmiştir.” ayetidir.

Kaseme cevap teşkil eden cümleler irâbtan mahalli olmayan cümleler grubundan sayılır.³²⁷ Bu yüzden de ﴿مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى﴾ ayetine mahallen irâb takdir etme gereği yoktur.

Bu âyette gramer açısından dikkat çeken kelimelerden biri de إِذْ kelimesidir. إِذْ esas olarak “gelecek zaman” anlamı ifade eden zaman zarfıdır. Bazen zaman zarfı olmaktan çıkıp şart edatı veya mufâcee harfi olarak da kullanılmıştır.³²⁸ Bu kelimenin zarf olarak kabul

Cum'a ilâ sûrati'n-Nâs, 1-12, 1. bs. (Ammân: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 12/110; Muhammed Hasan Osman, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve beyânü ve me'ânihî*, (Kâhire: Dâru'r-Risâle, 1424/2012), 12/49.

³²² İbn Kayyim el-Cevzî, *et-Tibyân fî eyâmîni'l-Kur'ân*, 357.

³²³ el-İsbehânî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 404; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/89.

³²⁴ 'İvad, *Suretü'n-Necm*, 21.

³²⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/89.

³²⁶ Bazı görüşlere göre aslında muksemun bih mahzûftur. Cümlenin açılımı ورب النجم şeklindedir. Bk: el-İsbehânî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 404.

³²⁷ İ'râbtan mahalli olmayan cümleler yedi tanedir. Geniş bilgi için bk., İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib 'an kutubi'l-e'ârib*, thk. Mâzin el-Mubârek (Dimaşk, Dâru'l-Fikr, 1985), 500-502.

³²⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 128.

edilmesi halinde amilinin ne olacağı hususu tartışılmıştır. Bu nedenle de öncelikle kelimenin kullanım türleri hakkında kısaca şu bilgileri vermek gerekir:

a. Gelecek zaman Zarfı

إذا Kelimesi genel olarak gelecek zaman zarfı olarak kullanılır. Bu durumda şart anlamı da taşır. Hem zaman hem de şart edatı olarak kullanıldığında kendisinden hemen sonra gelen cümle muzâfun ileyh olarak kabul edilir. Anlamı tamamlayan cevap cümlesi ise i'râbtan mahalli olmayan cümlelerden olup aynı zamanda إذا sözcüğünün amili sayılır.³²⁹ Diğer bir ifadeyle إذا kelimesi cevabın zarfı olur. Aşağıda verilen ayetlerde bunu açıkça görmek mümkündür:

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ﴾ “Bunlara, “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiğinde, “Biz ancak ıslah edicileriz!” derler.”³³⁰ ayetinde قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا في الأرض cümlesi إذا kelimesi için muzâfun ileyhi olduğundan mahallen mecrûrdur. إذا ise zaman zarfı olup barındırdığı şart anlamının cevabı olan قَالُوا fiiline mefûlün fih olur. Mebnî olduğundan mahallen mansûbtur.³³¹

﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ “Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.”³³² âyetinde de meçhûl fiil ve nâibu'l-fâilden oluşan قُرِئَ الْقُرْآنُ cümlesi إذا kelimesinin muzâfun ileyhisidir. فَاسْتَمِعُوا لَهُ cümlesi ise إذا kelimesinin cevabıdır. Aynı zamanda إذا'nın âmili konumdadır.

b. Mufâce'e harfi

³²⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 127.

³³⁰ el-Bakara, 2/11.

³³¹ en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/30.

³³² el-A'râf, 204.

إذا kelimesi yaygın olarak şart anlamı taşıyan zarf olarak kullanılsa da bazen bu anlamından sıyrılarak başka bir anlama bürünebilmektedir. Bu anlam da “mufâce’e” olarak adlandırılmıştır.³³³ Bu tür kullanım Kur’ân’da yaygın olarak bulunmaktadır. Aşağıda verilen âyette bu kullanıma dair örneği görmek mümkündür:

﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ﴾ “Bunun üzerine asasını bırakıverdi, bir de (ne görsünler) o, açıkça bir ejderha oluverdi.”³³⁴

Bu âyette geçen فَإِذَا ifadesi, zaman ve şart anlamı bildirmemekte sadece asanın bırakılmasına müteakıb gecikme olmaksızın yılana dönüştüğünü ifade eder.

Arap dilciler mufâce’e anlamında kullanıldığında إذا kelimesini isim olarak görmemekte onu harf olarak kabul etmektedir.³³⁵ Bu nedenle de herhangi bir amile ihtiyaç duymamaktadır. Yukarıda verilen bilgiler ışığında söz konusu ayetleri şöyle tahlil etmek mümkündür:

Zarf olan إذا kelimesinin amili mahzûf olan أَقْسِمُ fiilidir. إذا gelecek zaman kavramından arındırılmıştır.³³⁶ Başka bir görüşe göre Necm kelimesi Kur’ân’ın parçaları olan sûreleri ifade eder.³³⁷ Bu durumda إذا’nın amili التَّجْمُ kelimesinin kendisi olur. هوى (hevâ) fiili de “düşmek” yerine “nazil olmak” anlamını ifade eder.³³⁸

﴿مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى﴾ (2)

Bu ayet olumsuzluk ifade eden (مَا النافية) *Mâ en-nâfiye* ile başlayan bir fiil cümlesidir.

Fail صَاحِبُ kelimesidir. Yüce Allah’ın müşriklere yönelik hitabında Hz. Peygamber’i

³³³ Ebü’l-Bekâ b. Ya’iş b. Ali b. Ya’iş b. Ebi’s-Seraya, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşeri*, 1-6, thk. Emîl Bedî’ Yakub, (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 3/69.

³³⁴ eş-Şu’arâ, 26/32.

³³⁵ Şeyhzâde Muhammed b. Mustafa el-Kocevî, *Şerhu Kevâidi’l-i-râb li İbn Hişâm*, thk. İsmâil İsmâil Merve, (Beyrût: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, 1995), 86.

³³⁶ Âlûsî, *Ruhu’l-Me’âni*, 14/46.

³³⁷ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/5; el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân* 3/94; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/91.

³³⁸ Ebü’l-Bekâ, *et-Tibyân fi’l-râbi’l-Kur’ân*, 2/1186; İbn Kayyim el-Cevzî, *et-Tibyân fi’l-eymâni’l-Kur’ân*, 357.

kastederek *صَاحِبِكُمْ* demesi ince bir anlam taşımaktadır. Bu ifade müşriklere Hz. Muhammed'i yakından tanıdıkları ve sürekli beraber oldukları bir kişi olduğunu zımnen vurgulamaktadır.³³⁹ Cümle bir bütün olarak kasemin cevabıdır.³⁴⁰ *مَا ضَلَّ وَمَا عَوَى* cümlesi *مَا ضَلَّ* cümlesine atıf edilmiştir. Öznesi *هو* zamiri olup gizli olarak gelmiştir. Zira bir önceki cümlede açıkça verilmiştir. Cümlenin açılımı *مَا عَوَى صَاحِبِكُمْ* şeklindedir.

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى﴾ (3)

Bu ayet de kasemin cevabı mahiyetindedir. Zira Arap dilinde matûf ile matûfun 'aleyh aynı hükme sahiptir. Bu cümlede geçen *مَا* olumsuzluk bildiren (*مَا النافية*)'dir.³⁴¹ Kasemin cevabı olan *مَا ضَلَّ* ayetinde bulunan *مَا*'nın ifade ettiği olumsuzluk anlamı pekiştirilmiştir. *عَنِ* ifadesinde geçen *cer* harfi *يَنْطِقُ* fiiline müteallıktır. Bazı görüşlere göre *عَنِ* harfi aslî anlamı üzerinde olup "sözleri hevâsından kaynaklanmıyor" anlamını ifade eder.³⁴² Bazı görüşlere göre ise bu âyette *عَنِ* harfi, *ب* harfi anlamında olup "kendi görüş ve hevâsı ile konuşmamaktadır" anlamını vermektedir.³⁴³

3.2. 4-10. Ayetler

﴿إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾ (4)

Arap dilinde farklı anlamlarda kullanılan edatlardan biri de *إِنْ* harfidir. Bu harf yaygın şekilde şart edatı olarak kullanılsa da bazen *مَا النافية* gibi olumsuzluk anlamı veren bir harf

³³⁹ es-Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsîr*, 3/255.

³⁴⁰ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/8; el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*, 3/95; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/418; es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn*, 10/83.

³⁴¹ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2327.

³⁴² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/92.

³⁴³ el-İsbehânî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 404; Ebû'l-Bekâ, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, 2/1186 Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381), 2/236.

olarak da kullanılır. Bu harf olumsuzluk anlamında kullanıldığında cümleye sadece anlam açısından etki eder i'râb olarak bir etkide bulunmaz. Dâhil olduğu isim mübteda olarak i'râblanır.³⁴⁴

Âyette de kullanılan إِنَّ şart edatı olmayıp olumsuzluk anlamında kullanılmıştır.³⁴⁵ إِنَّ harfinin şart edatı olmayıp olumsuzluk için kullanıldığının en güçlü kanıtı kendisinden sonra istisna edatı olan إِلَّا harfinin kullanılmasıdır. Olumsuzluk ve istisna edatının bir arada kullanılması güçlü bir ispat anlamı ifade eder. Böylece sanki “Kur’ân vahiyden başka bir şey değildir” denilmiş gibi pekiştirme yüklü bir cümleye dönüşmüş olur. Bu cümle ibtidai cümle olduğundan i'râbtan mahalli yoktur. Ancak anlam açısından وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ cümlesinin tefsiri konumundadır.³⁴⁶

هُوَ zamiri munfasıl zamir olup mahallen merfu mübtedadır.³⁴⁷ Zamirin mercii يَنْطِقُ fiilinin delalet ettiği المنطوق ifadesidir. Anlamı “O hevasından konuşmaz. Konuştukları da sadece vahiydir.” şeklindedir.³⁴⁸ إِلَّا istisna edatıdır. Müstesna minh hafzedildiğinden buradaki istisna, müferrağ istisna olarak adlandırılır. وَحَىٰ kelimesi ise müstesnadır. Aynı zamanda mübtedanın haberi olarak da görülür. يُوحَىٰ fiili meçhul fiil olup وَحَىٰ kelimesine dönen gizli zamir ile beraber fiil cümlesi bütün olarak وَحَىٰ kelimesinin sıfatıdır. Ancak buradaki sıfat açıklayıcı sıfat değil pekiştirme amaçlı kullanılan bir sıfattır.³⁴⁹ Sıfat olan cümleler i'râb açısından mevsufa tabi sayılır. Bu nedenle de يُوحَىٰ cümlesi mahallen merfu bir cümledir.

﴿عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ﴾ (5)

³⁴⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/235.

³⁴⁵ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/70; es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 700.

³⁴⁶ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/94.

³⁴⁷ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/314.

³⁴⁸ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/94.

³⁴⁹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/95.

Mazi fiil, bitişik nasb zamiri olan mefûl ve açık failden oluşan bu cümle, ibtidai bir cümle olarak görülebileceği gibi anlam açısından وَحَىٰ kelimesinin sıfatı olarak da görülebilir.

Zira anlam buna müsaittir. Ancak atıf harfinin olmaması nedeniyle gramer olarak bu cümleye ibtidai cümle de denilebilir.³⁵⁰ Bu durumda i'râbtan mahalli yoktur. Sıfat kabul edildiğinde ise mahallen merfû' olur.

عَلَّمَ fiilinin faili Hz. Cebrâil'i gösterir. Bu fiil iki mefûl alan fiillerdendir. Bir mefûlü bitişik zamir olarak gelmiş diğer mefûlü ise mahzûftur. Cümlenin açılımı (عَلَّمَهُ إِيَّاهُ) şeklindedir. Birinci mefûl öğrenen diğer mefûl ise öğretilen şeyi gösterir. Bu durumda عَلَّمَهُ fiili açısından bakacak olursak bitişik zamir olan وَحَىٰ (و) kelimesine döndüğü kabul edilebildiği gibi Hz. Peygamberi işaret eden ve önceki âyette geçen صَاحِبُكُمْ ifadesine de döndüğü kabul edilebilir.³⁵¹ Bu durumda cümlenin nahiv açısından iki açıklaması mümkündür: Birincisi عَلَّمَهُ fiilinde açıktan zikredilen bu zamir fiilin ikinci mefûlü konumunda olup وَحَىٰ kelimesine döner. Fiilin birinci mefûlü ise Hz. Peygambere dönen mahzûf zamirdir. İkinci mefûlün birinci mefûlün önüne geçmesi de bitişik zamir olmasıyla açıklanabilir. İkinci ihtimal ise bitişik zamirin صَاحِبُكُمْ ifadesine döndüğü için birinci mefûl bitişik zamir olur. Bu durumda da mahzûf olan munfasıl zamir ise وَحَىٰ kelimesine döndüğünden ikinci mefûl konumunda ve öğrenilen şey olan Kur'ân'ı veya vahyi gösterir.³⁵²

(6) ﴿ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ﴾

Âyette geçen (ذُو) kelimesi Arap dili grameri açısından farklı bir i'râba sahip nadir kelimelerdendir. Zira Arap dilinde genel olarak tekil kelimeler hareke ile i'râb alırken ذُو

³⁵⁰ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/95.

³⁵¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/5.

³⁵² Ebü'l-Bekâ, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, 2/1186; Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî*, 14/47.

kelimesi i'râbı harf ile almaktadır. Bu durumda olan kelimeler genel kanaate göre beş adet kelimedir. Bunlar için gramer kitaplarında özel konu başlığı açılmış ve *el-Esmâü'l-hamse* olarak isimlendirilmişlerdir. Bunlar (فُو / دُو / حَمُوه / أَخُوه / أَبُوه) kelimelerinden oluşmaktadır. Bunlar yaygın müfred kelimelerin aksine tamlama formunda kullanıldığında i'râbları harflerle olur. Bu âyette de görüldüğü üzere دُو kelimesi مِرَّةً kelimesine izafet edilmiştir. شَدِيدٌ kelimesinin sıfatı olması³⁵³ nedeniyle ref konumundadır. İ'râbını damme yerine vav ile almıştır.

دُو kelimesinin diğer tekil kelimelerden ayrıştığı önemli yönlerinden biri de çoğul halinin kendi lafzının dışında bir kelimedenden de kullanılabilmesidir. Zira sahip/malik anlamında olan دُو kelimesinin çoğulu دَوُو şeklinde varsa da yaygın olarak اُولُو şeklinde olur. Ayetin devamında gelen فَاسْتَوَى cümlesindeki ف harfi yaygın biçimde atıf edatı olarak kullanılır. Arap dilinde atıf harflerinin ortak paydası olsa da her harfin kendine özgü anlamı vardır. ف harfinin özgün yanı matûfun matûf aleyhin yaptığı eyleme ve hükme hemen gecikmeksizin dahil olduğunu ifade etmesidir. Bazen atıf anlamından soyutlanabilmektedir.³⁵⁴ Arap dilcileri ف atıf harfinin bu yönüne dikkat çekmek için şöyle demişlerdir:

وَمَعْنَى الْفَاءِ التَّفَرُّقُ وَعَلَى مُوَاصَلَةِ أَى الثَّانِي يَتَّبِعُ الْأَوَّلَ بِلَا مَهَلَةٍ تَقُولُ قَامَ زَيْدٌ فَعَمِرُوا أَى يَلِيهِ لَمْ

يَتَأَخَّرَ عَنْهُ

Fâ'nın anlamı ayrılmaktır. Ayrıca ikinci ismin birinci isme aralıksız ve gecikmeksizin tabi olduğunu ifade eder. قَامَ زَيْدٌ فَعَمِرُوا demek "Zeyd kalktı. Amr da kalktı." Yani "Amr, Zeyd'i takip etti. Hiç geri kalmadı." demektir.³⁵⁵

³⁵³ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/70.

³⁵⁴ Ebü'l-Bekâ b. Ya'îş b. Ali b. Ya'îş b. Ebi's-Serâyâ, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, thk. Emîl Bedî' Yakub (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 5/13.

³⁵⁵ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî el-Müsîlî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sikâfiyye, ts.), 91.

﴿وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى﴾ (7)

Gramer açısından tahlil edilmeden önce ayetlerin anlamının belirlenmesinde fayda vardır. Zira gramer, anlama bağlı olarak şekillenir. Bazı tefsirciler cümlede geçen هُوُ zamirinin tıpkı اسْتَوَى fiilinin gizli zamiri gibi Hz. Cebrâil'i gösterdiğini öne sürmektedirler.³⁵⁶

Bu görüşe göre cümleki vav atıf harfi değil isim cümlesinin sâhibu'l-hale bağlayan vav-ı hâliyyedir. Cümle de bir bütün olarak gramer açısından mahallen mansûb hâl cümlesi olur.³⁵⁷ Ayetin anlamı da şöyle olur:

Cebrâil ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü/istivâ etti.

Bu görüşe göre gramer açısından da herhangi bir hata görünmemektedir. Ancak bazı tefsirciler وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى ayetindeki vavın atıf harfi olduğunu ve Hz. Muhammed'i gösteren munfasıl zamirin اسْتَوَى fiilinin gizli zamirine matûf olduğunu öne sürmüştür.³⁵⁸ Bu durumda هُوُ zamiri, اسْتَوَى fiilinin faili olacak ve isim cümlesini oluşturan öğeler ortadan kalkacaktır. Ayetin meali de şöyle olur: *Hız. Muhammed ve Hız. Cebrâil ufkun en zirve noktasında istiva ettiler.*

Ancak bu durumda gramer açısından bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır.³⁵⁹ Zira Basra ekolüne bağlı dilciler tarafından da kabul gördüğü gibi muttasıl merfu bir zamire tekid veya fasıla olmadan bir atıf yapmak caiz değildir.³⁶⁰ Dolayısıyla وَهُوَ ifadesindeki vav atıf harfi olarak görülemeyeceği gibi هُوُ zamiri de gizli zamire matûf görülemez.³⁶¹ Burada atfin caiz

³⁵⁶ en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, 4/179-180; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hemmûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayrevânî, el-Mâlikî, *Müşkilu i'râbi'l-Kur'an*, 1-2, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1404) 2/692.

³⁵⁷ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/325.

³⁵⁸ en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, 4/180; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i'râbi'l-Kur'an*, 2/692.

³⁵⁹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 5/70

³⁶⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i'râbi'l-Kur'an*, 2/692.

³⁶¹ el-İsbehânî, *İ'râbu'l-Kur'an*, 406.

olmasının nedeninin matûfun kendisinin de zamir olmasına bağlamaktadır. Zira eğer atıftan önce tekid için bir zamir getirilirse tekrara düşülecektir.³⁶²

﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى﴾ (8)

Âyette geçen fiillerin faili gizli zamir olup yaygın görüşe göre Hz. Cebrâil'i göstermektedir. ثُمَّ ile ف harfleri, atıf edatıdır. Her iki fiil de استوى fiiline atıftır. İbtidai cümle olduklarından i'râbtan mahalleri yoktur.³⁶³

﴿فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى﴾ (9)

كَانَ fiili isim cümlesinde kullanılan ve ismini ref haberini nasb ile okutan nakis fiillerdendir. قَاب kelimesi muzâfı hazf edilmiş zarf olup كَانَ fiilinin haberidir. Nasb alameti olarak fetha almıştır. قَوْسَيْنِ kelimesi ise muzâf ileyh olduğundan mecrûr konumdadır. Tesniye olması nedeniyle de cer alameti olarak ya ile okunmuştur. أَوْ atıf edatıdır. أَدْنَى kelimesi de قَاب kelimesine ma'tûftur. Mansûp olmasına rağmen i'râbını açıktan alamamıştır. Zira sonu elif ile biten kelimeler i'râbını takdiren alırlar.³⁶⁴

﴿فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَى﴾ (10)

أَوْحَى fiili if'âl kalıbından mazi fiildir. Fâ atıf harfidir. Fiildeki gizli zamir genel görüşe göre her ne kadar önceden geçmemiş ise de âyette geçen vahiy ve abd/kul kelimelerinin karinesiyle Yüce Allah'ı işaret etmektedir.³⁶⁵ Ancak bazı tefsirciler önceki fiillerde olduğu

³⁶² Ebü'l-Hasen Ali b. Naddâl b. Ali b. Gâlib el-Muşâcî el-Kayrevânî, *en-Nüket fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdullah Abdülkadir et-Tavîl (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 469.

³⁶³ Abdullâh 'Ulvânî, Hâlid el-Hûlî, Muhammed İbrâhim v. dğr. *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 1427-2006), 4/2327.

³⁶⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 55.

³⁶⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/98.

gibi *أَوْحَى* fiilindeki zamirin *Cebrâil'e عَبْدِهِ* ifadesindeki zamirin ise yüce Allah'a döndüğünü iddia etmişlerdir.³⁶⁶

مَا ifadesindeki *مَا* için de farklı görüşler öne sürülmüştür. Genel olarak bu *مَا*'nın *الذِي* anlamındaki ism-i mevsûl olduğu söylenmişse de bu *مَا*'nın masdariyye edatı olduğunu söyleyenler de olmuştur. İsmi mevsul kabul edilen görüşe göre mefûl olup mahallen mansûptur. Kendisinden sonra gelen fiil de sıla cümlesidir. İ'râbtan mahalli yoktur. Ancak sıla cümlesinden ism-i mevsula dönen zamir mahzûftur. Cümlenin açılımı (*مَا أَوْحَاهُ*) şeklindedir. Burada mefûlün meçhul bırakılması tazim ifade etmiştir.³⁶⁷

مَا'nın masdariyye edatı olduğunu öne süren görüşe göre ise harf olduğundan dolayı *مَا*'nın mahalli yoktur.³⁶⁸ Ancak kendisinden sonra gelen fiili masdara çevirerek mefûl mutlak olarak mahallen mansûb kabul edilir. Cümlenin tevili *فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ وَحْيًا* şeklinde olur.

3.3. 11-12. Ayetler

﴿ مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى ﴾ (11)

Bu âyette dikkat çeken kelime *مَا* kelimesidir. Zira *مَا كَذَّبَ* cümlesinde olumsuzluk ifade eden bir harf iken *مَا رَأَى* cümlesinde ise ism-i mevsûl olup mahallen mansûptur. Zira *كَذَّبَ* fiilinin mefûlü konumundadır.³⁶⁹ Burada sestüş kelime kullanımı vardır.

﴿ أَفْتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى ﴾ (12)

³⁶⁶ Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî*, 14/49; es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 701.

³⁶⁷ es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 701.

³⁶⁸ es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 701.

³⁶⁹ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2329.

Ayetin başındaki hemze istifhâm içindir. Harf olduğundan fetha üzere mebnîdir. Hemzeden sonraki fa atıf edatıdır. Atıf edatının hemzeden sonra gelmesi iki şekilde açıklanmıştır. Birinci görüşe göre hemzeden sonra mahzûf bir cümle vardır ve fâ ile yapılan atıf bu mahzûf cümleye yapılmıştır. Dolayısıyla cümlenin açılımı *أَتَنكُرُونَ مَا يَقُولُ فَتَمَارُونَهُ* şeklinde olur.³⁷⁰

3.4. 13-18. Ayetler

(13) ﴿وَلَقَدْ رَأَهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ﴾

Vav kasem içindir. Mukadder olan kasem fiiline müteallıktır. *رَأَهُ* cümlesi ise kasemin cevabı konumundadır. *نَزْلَةً* ifadesi için genel olarak hal konumunda bir masdar olduğuna dair görüşler belirtilmiştir.³⁷¹ Buna binaen cümlenin takdiri şöyle olur: *ولقد راه نازلا* *نزلة أخرى* Bazı müfessirler ise *نزلة* kelimesini *مرّة* anlamında görerek zarf kabul etmişlerdir.³⁷² Bu görüşe göre ise ayetin açılımı: *ولقد راه مرّة اخرى* şeklindedir.³⁷³

(14) ﴿عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ﴾

Âyette geçen *عِنْدَ* sürekli zarf olarak kullanılan kelimelerdendir. Mekan için kullanılır. Bu âyette de mefûl fih konumunda olup *رَأَهُ* fiilinin zarfıdır. Aynı zamanda kendisinden sonraki kelimeye izafet edilmiştir. *سِدْرَةَ* kelimesi *عِنْدَ* açısından bakıldığında muzâf ileyhtir. Mecrûr olup cer alameti olarak kesra almıştır. Ancak bu kelime aynı zamanda *الْمُنْتَهَىٰ*

³⁷⁰ Abdullâh ‘Ulvânî, v. dğr. *İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 4/2329.

³⁷¹ en-Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, 4/182; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i‘râbi’l-Kur‘ân*, 2/693.

³⁷² ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve i‘râbuh*, 5/72.

³⁷³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i‘râbi’l-Kur‘ân*, 2/693; Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 9/320.

kelimesine izafet edilmiştir. Bu açıdan da muzâftır. الْمُنتَهَى kelimesi ise muzâf ileyhtir. Sonu elif ile bittiğinden cer alametini takdiri şekilde almıştır.³⁷⁴

﴿عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى﴾ (15)

Bu âyette geçen ها zamiri سِدْرَةَ الْمُنتَهَى ifadesine dönmektedir. عِنْدَ başta da işaret edildiği üzere sürekli zarf olarak kullanılan kelime olduğundan burada da zarftır. Ancak taalluk ettiği ifade muakdderdir. جَنَّةُ الْمَأْوَى ifadesi muahher mübtedadır. Haber ise öne alınmıştır.³⁷⁵ Arap dilinde özellikle de haberin zarf olması durumunda haber ile mübtedanın yer değişmesi caizdir.

﴿إِذْ يَعْشَى الْبَدْرَ مَا يَعْشَى﴾ (16)

Âyette geçen إِذْ kelimesi yaygın olarak geçmiş zaman zarfı olarak kullanılır. Bazen zarf anlamından arınıp sebebiyet anlamında da kullanılmaktadır.³⁷⁶ Burada zarf olarak kullanılmış ve tıpkı عِنْدَ سِدْرَةَ الْمُنتَهَى ifadesindeki عِنْدَ gibi رَأَى نُزُلَةَ أُخْرَى cümlesindeki fiilin zarfıdır.³⁷⁷ إِذْ مکان zarfı ise zaman zarfı olduğundan aynı fiile zarf olmalarının önünde bir engel yoktur. إِذْ ifadesinden sonra gelen يَعْشَى fiili müzari fiil olup faili mefûlden sonra gelmiştir. الْبَدْرَ mefûldür. مَا ise ism-i mevsûl olup يَعْشَى fiilinin failidir. مَا'dan sonra gelen يَعْشَى fiili ise ما'nın sıla cümlesidir. Öznesi gizli olup ما'ya dönmektedir. Burada özne belirtilmeksizin mübhem bir özne ile ifade edilmesi özneyi anlatacak kelime bulmanın zorluğunu işaret ederek olayın vahametini göstermek amacını taşımaktadır.³⁷⁸

³⁷⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 217.

³⁷⁵ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2330.

³⁷⁶ Ebü'l-Bekâ, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, 2/1140.

³⁷⁷ es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 700.

³⁷⁸ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/101.

Bu âyetteki *إِذْ* zarftır. Mahzûf bir fiil veya fiilimsi müteallaka bağılı olup *عِنْدَ سِدْرَةَ* *رَأَى* fiiline *إِذْ*'in *رَأَى* fiiline ayetindeki *سِدْرَةَ الْمُنْتَهَى* ifadesine hal olmaktadır.³⁷⁹ Bazı müfessirler ise *إِذْ*'in *رَأَى* fiiline zarf oldğunu kabul etmişlerdir.³⁸⁰

﴿مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى﴾ (17)

Bu cümle gramer açısından ibtidai cümledir. İ'râbtan mahalli yoktur. Cümle başında geçen *مَا* olumsuzluk edatıdır. *وَمَا طَغَى* cümlesi de atıf olup aynı şekilde i'râbtan mahalli olmayan bir cümledir.³⁸¹

﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى﴾ (18)

Âyette geçen *لَقَدْ* ifadesi mahzûf bir kasemin cevabı olup önceki ayetlerde Hz. Peygamberin gördüğü söylenen ayetlerin büyüklüğüne atıftır. Ancak bu yemin âyette işaret edilen mucizeler dışında da Hz. Peygamberin görmüş olduğu başka ilâhî ayetler olduğuna işaret olarak da görülebilir.³⁸²

3.5. 19-23. Ayetler

﴿أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْآخِرَى﴾ (19-20)

أ hemze-i istifhâmdır. Ardından gelen *fâ* ise tefrî içindir. *رَأَيْتُمْ* fiili mazi fiildir. *اللَّات* bu fiilin mefûlüdür. Ancak kaçınıcı mefûl olduğu hususu *رَأَيْتُمْ* fiilinin anlamına bağılı olarak netleşir. Zira buradaki *رَأَى* fiili *رؤية البصر* / gözle görme anlamında kullanılırsa tek mefûl alan fiiller grubuna dahil olan bir fiil olacağından *اللَّات* fiilin tek mefûlü olacaktır. Ancak eğer *رَأَى*

³⁷⁹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 27/101.

³⁸⁰ es-Süyûtî, *Tefsîru 'l-Celâleyn*, 701.

³⁸¹ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 4/2330.

³⁸² Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, en-Nisâbü'rî, *et-Tefsîru 'l-basît* (Riyad: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi, 1430), 21/35.

fiili bilmek/zannetmek anlamında kabul edilirse bu durumda iki mefûl alan ef'âl-i kulûb fiillerinden olacağından اللَّاتِ kelimesi bu fiilin birinci mefûlü olacaktır. İkinci mefûl ise mahzûf bir isim olacaktır. Ayetin açılımı وَالْعُزَّىٰ بَنَاتِ اللَّهِ أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتِ şeklinde kabul edilebilir.³⁸³

ez-Zemahşerî ise bu durumda ikinci mefûl olarak ayetin devamında gelen اَلْكُمُ الذَّكْرُ kelimesi kabul etmiştir. اللَّاتِ kelimesi tekil kelime olduğundan nasb alameti olarak fetha almıştır. Eğer müennes çoğul olsaydı nasb alameti olarak kesra alacaktı. Zira müennes çoğullar fetha almazlar.³⁸⁴

اَلْكُمُ الذَّكْرُ وَوَالْعُزَّىٰ بَنَاتِ اللَّهِ وَمَنْوَةَ الْغَالِيَةِ الْاٰخْرٰى ifadesi de اللَّاتِ ifadesine atıftır. Aynı şekilde mefûl konumunda olup mansûptur.³⁸⁵

Ayetin gramer açılımı tüm bu ihtimallere açık olmakla birlikte اِنَّ هٰى اِلَّا اَسْمَاءٌ سَمِيْنُمُوْهَا رَاَيْتُمُ الرَّكْبُ وَاَبَاؤُكُمْ ifadesi başında bulunan olumsuzluk eki vasıtası ile ef'âl-i kulûb olan اَلْكُمُ الذَّكْرُ talik edilmiş mefûlü olarak da görülebilir. Bu durumda اَلْكُمُ الذَّكْرُ وَاَبَاؤُكُمْ cümlesi ve devamı mutariza bir cümle olup i'râbtan mahalli yoktur.³⁸⁶

﴿اَلْكُمُ الذَّكْرُ وَاَبَاؤُكُمْ﴾ (21)

Bu âyetteki istifhâm da bilgi edinme amaçlı olmayıp inkâr ve tahkîr anlamı taşımaktadır. اَلْكُمُ câr-mecrûr olup öne alınmış bir haberdir. اَلْكُمُ ifadesi ise muahhar mübtedadır. Arap grameri kurallarınca haberin mübteda ile yer değişimi caiz olmakla birlikte bazı şartlara bağlıdır. Öncelikle anlam karışıklığına sebebiyet vermemelidir. Bazen bu yer değişimi zorunlu olabilmektedir. Özellikle de haberin câr-mecrûr mübtedanın ise nekire

³⁸³ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-besît*, 21/37.

³⁸⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 50.

³⁸⁵ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerim*, 4/2331.

³⁸⁶ Muhammed b. Salih b. Muhammed el-Useyminî, *Muhtasaru Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-eârib* (Beyrût: Mektebetü'r-Rüşd, ts.) 130.

olduğu cümlelerde haberi öne almak zorunluluk haline gelmektedir. Bu âyette her ne kadar zorunlu olmasa da haber câr-mecrûr olduğundan pekiştirme amacıyla öne alınmıştır.³⁸⁷

﴿تِلْكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَى﴾ (22)

Ayetin başında yer alan تِلْكَ ism-i işarettir. Muşar ileyi ise her ne kadar açıktan geçmemiş olsa da önceki ayetlerin muhtevasından anlaşılan المذكور ifadesidir. Ayetin açılımı المذكور şeklinde düşünülebilir. Bu durumda müennes olan ism-i işaretin (تِلْكَ) kullanılmış olması, haberin müennes olmasıyla açıklanabilir. إِذَا kelimesi cevap ve ceza anlamını taşıyan irab olarak bir fonksiyona sahip olmayan kelimedir.³⁸⁸

﴿إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمِيئُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى﴾ (23)

ما النافية إِنْ olumsuzluk anlamında olup cumlesinde ibtidai bir cumledir. إِنْ إِلَّا cumlesi istisna edatıdır. Müstesna minh mahzûftur. Bu nedenle de bu istisna “istisnâ-i müfarrag” olarak adlandırılmıştır. سَمِيئُوهَا cumlesi mahallen merfu olup müstesna olan أَسْمَاءٌ kelimesinin sıfatıdır. أَنْتُمْ zamiri سَمِيئُوهَا fiilindeki failin pekiştirmesidir.³⁸⁹

﴿وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ﴾ cumlesi إِلَّا ifadesinden sonra gelen الظَّنَّ kelimesine atıftır. Dolayısıyla müstesna konumundadır. Ancak مَا kelimesi masdariyye olarak görülebileceği gibi ism-i mavsul olarak da görülebilir.³⁹⁰ İsm-i mavsul olarak görüldüğünde sıladan mavsule dönen zamirin mahzûf olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu durumda ayetin açılımı şöyle olur: وَمَا

³⁸⁷ Abdullâh ‘Ulvânî, v. dğr. *İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 4/2331.

³⁸⁸ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrû’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 9/324.

³⁸⁹ Abdullâh ‘Ulvânî, v. dğr. *İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 4/2331.

³⁹⁰ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-mesûn*, 10/98; Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrû’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 9/326.

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَهُوَ الأنْفُسُ تَهْوَاهُ الأنْفُسُ. Eğer masdariyye kabul edilirse ayetin takdiri şeklinde olur.

3.6. 24-25. Ayetler

﴿أَمْ لِي لِنَاسٍ مَا تَمَنَّى﴾ (24)

Bu âyetteki اَمْ idrâb anlamını ifade eder. İdrâb Arap gramerinde konuyu değiştirmek ya da konuya farklı bir açıdan bakmak amacıyla önceki konudan yüz çevirmek ve farklı bir konuya geçmek anlamını ifade eder. Bunun için de yaygın olarak اَمْ ve بَل harfleri kullanılır. idrâb harfî olan اَمْ'den sonra mukadder bir istifhâm edatının varlığı kabul edilir. Dolayısıyla bu ayetin takdiri اَلْأَلِ لِنَاسٍ مَا تَمَنَّى /insana her dilediği mi vardır?" şeklindedir. Buradaki istifhâm da inkari istifhâm olarak görülmelidir. مَا تَمَنَّى ifadesinde geçen مَا muahher mübtedadır. اَلْأَلِ لِنَاسٍ ise mukaddem haberdir.³⁹¹

﴿فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى﴾ (25)

Bu âyette de mübteda ve haber yer değiştirmiştir. Bu takdîm ve tehîr anlam açısından pekiştirme ifade eder. الْأُولَى kelimesi de mübtedaya atıftır. Ancak sonu elif ile bittiğinden i'râb alametini takdiren almıştır.³⁹²

3.7. 26. Ayet

﴿وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (26)

﴿وَيَرْضَى﴾

³⁹¹ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2332.

³⁹² Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2333.

Arap dilinde كَم istifhâm ve ihbar olmak üzere iki kullanıma sahiptir. İstifhâm için kullanıldığında kendisinden sonra gelen kelime temyiz olur ve mansûb okunur. İhbar için kullanıldığında ise “nice” anlamını ifade eder ve kendisinden sonra temyiz olarak gelen kelime mecrûr okunur. Genellikle bu temyiz başında مِنْ harfi bulunur. Âyette geçen وَكَمْ ifadesi ihbaridir. Çokluk bildirir.³⁹³ Gramer olarak كَمْ mahallen merfu mübtedadır.³⁹⁴ لَا تُعْنَى cümlesi mahallen merfu haber konumundadır. فِي السَّمَوَاتِ ifadesi câr ve mecrûr mukadder bir müteallıkla bağlı olup مَلِكٍ kelimesinin sıfatıdır.³⁹⁵

3.8. 27-28. Ayetler

﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى﴾ (27)

Ayetin başında kullanılan إِنَّ fiile benzeyen edatlar olarak adlandırılan nâsîh harflerdendir. Mübteda ve haberin başında pekiştirme amacıyla kullanılır. الَّذِينَ mahallen mansûb إِنَّ'nin ismidir. Haber ise لَيُسَمُّونَ cümlesidir. لَيُسَمُّونَ cümlesinde kullanılan ل gramer açısından muzahlake olarak adlandırılır.³⁹⁶ Bu isimle adlandırılmasının nedeni olması gereken yerden uzaklaşması ve atılmasıdır. Zira bu lâm aslında isim cümlelerinin başında pekiştirme amacıyla kullanılır. Ancak bu cümlede pekiştirme edatı olarak إِنَّ'nin kullanılmış olması iki edatın ardışık olarak kullanılmasını gerektirecektir. Bunun önüne geçmek amacıyla lâm haberin başına alınmıştır.³⁹⁷

﴿وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾ (28)

³⁹³ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/98.

³⁹⁴ Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i'râbi 'l-Kur'ân*, 2/693

³⁹⁵ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 4/2332.

³⁹⁶ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 4/2333.

³⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebib*, 304.

وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ ifadesinde geçen مَا olumsuzluk edatıdır. İsmi ref haberini nasb eder. لَهُمْ ifadesi haberdır. عِلْمٍ kelimesi ise muahher isimdir. Başına pekiştirme amacıyla مِنْ getirilmiştir. Mahallen merfûdur. Bu onun isim olmasına engel teşkil etmez.³⁹⁸

3.9.29-30. Ayetler

﴿فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا﴾ (29)

Ayetin başında kullanılan فَ atıf edatı olmakla birlikte fa-i sebebiye olarak da düşünülebilir. Bir önceki ayet gerekçe gösterilerek bu âyette de onlardan yüz çevrilmesi emredilmiştir. فَاَعْرِضْ ifadesi if'âl babından emirdir. Faili gizli zamirdir. مَنْ mefûldür. Ancak فَاَعْرِضْ fiili lâzım bir fiil olduğundan mefûlü direkt alamamış, عَنْ harfi cer ile gayr-i sarih mefûl olarak gelmiştir. ذِكْرِنَا ifadesinde muzâf ve muzâf ileyh ile kurulmuş tamlama vardır. Bu izafede masdarın mefûle izafet edildiği kabul edilebileceği³⁹⁹ gibi izafenin lamiye olduğu da kabul edilebilir. Bu durumda ذِكْر kelimesinden kasıt kur'ân olur.

﴿ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيْلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدٰى﴾ (30)

Âyette iki defa اَعْلَمُ ifadesi geçmiştir. Bu kelime gramer olarak ism-i tafildir. İsm-i tafildir mufaddal ve mufaddal aleyh, temel bileşenleri oluşturur. Burada mufaddal رَبَّكَ dir. Mufaddal aleyh ise mahzûftur. Ayetin açılımı هُوَ اَعْلَمُ مِنْ كُلِّ اَحَدٍ بِمَنْ ضَلَّ şeklindedir.⁴⁰⁰ بِمَنْ ifadesi ise ism-i tafdil olan اَعْلَمُ ifadesine müteallıktır.

³⁹⁸ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2333.

³⁹⁹ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/330.

⁴⁰⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, 2/693.

3.10. 31-32. Ayetler

﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا﴾ (31)

بِالْحُسْنَىٰ

لِلَّهِ ifadesi gramer açısından öne alınan bir haberdir. مَا ism-i mavsul olup mübtedadır.

Bu âyette gramer açısından dikkat çeken ifade لِيَجْزِيَ ifadesidir. Zira fiilin başındaki lâm ta‘lil için olup harfi cerdir. Hâlbuki harfi cerler sadece isme dâhil olurlar. Bu sorunun aşılması için dilciler tarafından cer harfinden sonra fiili masdara çeviren أَنْ edatının mukadder olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰¹

لِيَجْزِيَ fiilindeki cer harfinin taallük ettiği müte‘allak hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı dilciler harfi cerri لِلَّهِ ifadesinin taalluk ettiği gizli habere bağlarken bazıları ise bir önceki âyette geçen هُوَ أَعْلَمُ ifadesine bağlı olduğunu kabul etmiştir.⁴⁰² بِمَا ile بِالْحُسْنَىٰ ifadelerinde bulunan harf-i cer لِيَجْزِيَ fiiline bağlıdır.

﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ

مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوْا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى﴾ (32)

Bu âyette geçen الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ ifadesi bir önceki âyette geçen الَّذِينَ أَحْسَنُوا ifadesinin bedelidir. Bu nedenle de mahallen mansûb sayılır. كَبَائِرَ الْإِثْمِ mefûldür. إِلَّا istisna edatıdır. اللَّمَمَ müstesnadır. Buradaki istisna munkatı istisnadır.⁴⁰³ Zira اللَّمَمَ müstesna minh

⁴⁰¹ Abdullâh ‘Ulvânî, v. dğr. *Î‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, 4/2333.

⁴⁰² Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i‘râbi’l-Kur‘ân*, 2/694; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/425.

⁴⁰³ Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i‘râbi’l-Kur‘ân*, 2/694; es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-mesûn*, 10/100.

olan اَعْلَمُ ile aynı cinsten değildir.⁴⁰⁴ اِذْ اَنْشَاكُمْ ifadeinde geçen اِذْ zarftır. اَعْلَمُ ifadesine mefûl fih olarak mahallen mansûbtur.⁴⁰⁵

3.11. 36-38. Ayetler

﴿اَمْ لَمْ يُنَبِّاْ بِمَا فِى صُحُفِ مُوسَىٰ وَاِبْرٰهِيْمَ الَّذِى وُفِىَ اَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اٰخْرٰى﴾ (36-38)

Âyette geçen اَمْ atıf harfi olup idrâb içindir. Soru edatı gizlidir. يُنَبِّاْ fiili meçhul fiildir.⁴⁰⁶ Naibu'l-fâil müstetir olup الَّذِى تَوَلٰى اَيَةً اَفْرَايْتِ الَّذِى تَوَلٰى ayetinde geçen الَّذِى kelimesine racidir. مُوسَىٰ kelimesi muzâf ileyhtir. Maksur isim olduğundan i'râbını takdiren alan isimlerdendir. اِبْرٰهِيْمَ kelimesi de مُوسَىٰ kelimesine atıf olduğundan muzâfun ileyh olup mecrûrdur. Ancak cer alameti olarak kesra yerine fetha almıştır. Zira bu isim alemiyyet ve 'ucmet nedeniyle gayr-ı munsarîf isimlerdendir. Arap gramerinde de gayr-ı munsarîf isimler cer konumunda kesra yerine fetha alırlar.⁴⁰⁷

Bu âyette gramer açısından dikkat çeken ifade اَلَّا ifadesidir. Bu kelime her ne kadar tek kelime gibi görünse de aslında اَنَّ ve لا ifadesinin idgam edilmesiyle oluşan ayrı iki kelimedir. اَنَّ ifadesi bu âyette tefsiriyye olarak kabul edilebilir. Bazı dilcilere göre ise اَنَّ kelimesi müfessire yerine pekiştirme anlamı taşıyan اَنَّ edatından edinilmiş ismi, mahzûf zamirü's-şe'n olan muhaffefe bir edattır.⁴⁰⁸ Dolayısıyla اَلَّا تَزِرُ ifadesinin açılımı اَنَّ تَزِرُ

⁴⁰⁴ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 2/237.

⁴⁰⁵ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2335.

⁴⁰⁶ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/341.

⁴⁰⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 51.

⁴⁰⁸ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/341.

şeklindedir. Bu durumda cümle bir bütün olarak mahallen mecrûr مَا فِي صُحُفِ مُوسَى ifadesine bedel veyahut mahzûf mübtedânın haberi olur.⁴⁰⁹

3.12. 40-41. Ayetler

﴿وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ﴾ (40-41)

Ayetin başında yer alan vav atıf edatıdır.⁴¹⁰ Hurûf-i müşebbeheden olan أَنَّ kendisinden sonra gelen mübteda ve haberi kendisine isim ve habere çevirerek ismini nasb haberini ref eder. Aynı zamanda anlam açısından da etkide bulunarak cümleyi masdar konumuna çevirmektedir. Dolayısıyla burada cümlenin müfrede atıf edilmesi durumu yoktur. Bilakis müfred müfrede atıf edilmiştir. Matûf سَوْفَ يُرَىٰ ayeti iken matûfun aleyh konusunda iki ihtimal vardır. Bu ihtimallere göre de ayetin anlamı farklılık gösterecektir:

Birinci ihtimal تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ cümlesine atıftır.⁴¹¹

Dolayısıyla وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ayeti de Hz. Musa ve Hz. İbrahim'in suhuflarında bulunan bilgilerin bir parçası olur. Bu durumda وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ifadesinde أَنَّ müşedded gelmesi isminin buna uygun olmasıyla açıklanabilir. تَزِرُ ifadesinde ise تَزِرُ AN muhaffefe olarak gelmiştir. Zira müzari fiil isim olmaya uygun değildir. Ayrıca burada أَنَّ müşedded gelmesi تَزِرُ cümlesindeki تَزِرُ AN'nin tefsiriye değil muhaffefe olduğuna dair bir kanıt olarak görülebilir.⁴¹²

İkinci ihtimale göre ise مَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ifadesindeki بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ifadesi وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ atıftır. mecrûr konumunda olup يُدَبِّأُ fiiline müteallık olur. Bu durumda وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ

⁴⁰⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i'râbi'l-Kur'an*, 2/694; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbu*, 5/75; Ebü'l-Hasen el-Muşâcî el-Ahfeş el-Mütevessit, *Me'âni'l-Kur'an*, 1-2, thk. Hüdâ Mahmut Kuraa (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990), 2/527.

⁴¹⁰ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2338.

⁴¹¹ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2337.

⁴¹² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/139.

ifadesi Hz. Musa ve Hz. İbrahim'in suhurlarında bulunan bilgilerin bir parçası olarak görülemez. Dolayısıyla ayetin açılımı şu şekilde olur: ﴿أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي

﴿وَقِيَ لَا آَلَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَأَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ﴾
*İbrahim'in sahifelerinde bulunan "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez." hususu ve "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder." gerçeği hakkında bilgilendirilmedi mi?"*⁴¹³

Yukarıda bahsedilen iki husus sûrenin bu ayeti sonrasında gelen diğer ayetlerin de başında bulunan أَنْ için geçerlidir.

يُجْزِيهِ fiili meçhul fiil olup naibu'l-fâil olan gizli zamir الَّذِي تَوَلَّى ifadesine dönmektedir.
سَعْيِهِ ifadesine dönen muttasıl zamir ise mefûldür. الْجَزَاءِ ise mful mutlak konumunda olur.⁴¹⁴

3.13. 43-45. Ayetler

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ۖ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا ۖ﴾ (43-45)

Bu ayet kendisinden önceki ayete atıftır. وَأَنَّهُ ifadesinde muttasıl zamir mahallen mansûb olup أَنِّnin ismidir. Bir önceki ayet olan وَإِنِّي إِلَهُ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ ifadesindeki رَبِّكَ'ye racidir. Ondan sonra gelen munfasıl zamir de aynı yere racidir. Buradaki munfasıl zamir hakkında iki farklı yaklaşım söz konusudur.⁴¹⁵

Birinci görüşe göre bu zamir normal bir zamir olup mahallen merfu mübtedadır. Ardından gelen أَضْحَكَ fiili ise bu zamirin haberidir. Mübteda olan bu zamir haberi ile birlikte mahallen merfu أَنِّnin haberidir. Cümleye eklenen pekiştirme anlamı zamirin kendisinden değil haberin isim cümlesi olarak gelmesinden elde edilmiştir.⁴¹⁶

⁴¹³ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 27/139-140.

⁴¹⁴ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/104.

⁴¹⁵ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 4/2338.

⁴¹⁶ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 9/345.

İkinci görüşe göre ise bu zamir pekiştirme amacıyla getirilen bir zamir olup iraptan mahalli yoktur. Bu zamirler zamirü'l-fasl olarak isimlendirilir. Genelde haber ile sıfat olmaya uygun yerlerde kendisinden sonra gelen ifadenin sıfat olmayıp haber olduğunu belirtmek amacıyla kullanılan pekiştirme edatı olarak görülür. Bu durumda âyetteki pekiştirme anlamı bu zamirin kendisinden alınmış olur.⁴¹⁷

﴿وَأَنَّهُ خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾ (45)

Âyette geçen الزَّوْجَيْنِ kelimesi tesniye bir kelimedir. خَلَقَ fiilinin mefûlûdür. Nasb alameti olarak ya almıştır. وَالْأُنثَى الذَّكَرَ ifadeleri ise الزَّوْجَيْنِ kelimesine bedeldir.⁴¹⁸ Bedel de Arap dili gramerinde i'râb açısından tabi olduğu kelimelerin i'râbını alan tevâbi grubundandır. Bu nedenle her ikisi de mansûptur. Ancak burada mübdel minh olan الزَّوْجَيْنِ kelimesi tesniye olduğundan ya ile الذَّكَرَ kelimesi tekil ve sahîh kelime olduğundan fetha ile وَالْأُنثَى kelimesi ise maksur isim olduğundan takdiri hareke ile i'râb almıştır. Âyette önce atıf sonra bedel yapıldığı kabul edilirse *bedelü'l-kül mine'l-kül* durumu söz konusu olur. Ancak önce bedel sonra atıf durumu düşünüldüğünde bedelü'l-ba'd mine'l-ba'd olur. Bedelin anlama etkisi pekiştirmedir. Zira zaten الزَّوْجَيْنِ kelimesinden kastedilen الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ifadelerinin ta kendisidir.⁴¹⁹ Ayet bir bütün olarak ﴿أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ ayeti gibi mahallen mecrûrdur.

3.14. 50-53. Ayetler

﴿وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى﴾ (50)

Âyette geçen أَهْلَكَ fiilinin faili tıpkı أَنَّهُ ifadesindeki zamir gibi رَبِّكَ kelimesine racidir. عَادًا mefûl bih sarihtir. الْأُولَى kelimesi عَادًا'nin sıfatıdır. Takdiren mansûptur.⁴²⁰

⁴¹⁷ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2338.

⁴¹⁸ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/154.

⁴¹⁹ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2338.

⁴²⁰ Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/348.

Müennes kiple gelmiş olması عَادًا kelimesinin القبيلة şeklinde tasavvur edilmesinden kaynaklanmıştır.⁴²¹ Ayet bit bütün olarak mahallen mecrûrdur.

﴿وَتَمُودَ فَمَا أَبْقَى﴾ (51)

وَتَمُودَ kelimesi عَادًا kelimesine matûftur. Tenvin almaması gayr-ı munsarîf bir kelime olmasından kaynaklanmaktadır. Zira gayr-ı munsarîf isimler tenvin ve kesre almazlar.⁴²² فَمَا ifadesindeki fâ takip ifade eder. Burada da helak ettiği gibi ortada bir şey bırakmadığını ifade eder. مَا nafiye'dir. Olumsuzluk bildirir. أَبْقَى fiili mazidir. Cümle أَهْلَكَ fiilne atıf olup mahallen merfûdür.⁴²³

﴿وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلِ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْعَى﴾ (52)

كَانُوا ifadesi ibtidai bir cümledir. Ancak anlam açısından gerekçe mahiyetindedir. هُمْ ifadesi nakıs fiil ve isminden oluşmaktadır. أَظْلَمَ ism-i tafdil olup كَانَ fiilinin haberidir. هُمْ zamiri pekiştirme amaçlı kullanılan zamirü'l-fasldır. İ'râbtan mahalli yoktur. Cümlede gramer açısından herhangi bir rolü bulunmamaktadır.⁴²⁴ Bu nedenle de ondan sonra gelen أَظْلَمَ ifadesi haber olarak mansûb okunmuştur.

﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾ (53)

وَالْمُؤْتَفِكَةَ ifadesi öne alınmış mefûldür.⁴²⁵

أَهْوَى mazi fiil olup faili gizli zamirdir. Cümle bir bütün olarak أَهْلَكَ fiiline matûftur.

⁴²¹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/1ط09

⁴²² İbn Hişâm, *Şerhu Katri 'n-nedâ*, 52.

⁴²³ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-Kerim*, 4/2339.

⁴²⁴ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/114.

⁴²⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 27/154.

3.15. 54-56. Ayetler

﴿فَعَشِيهَا مَا عَشِيَ﴾ (54)

Âyette geçen عَشِيهَا ifadesi fiil ve mefûl konumundaki muttasıl zamirden oluşmaktadır. fiilin faili ism-i mevsul olan مَا'dır. مَا'dan sonra gelen عَشِيَ fiili ise müstetir faili ile bir bütün olarak sıra cümlesini oluşturmaktadır.⁴²⁶

﴿فَبَيَّ الْأَءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى﴾ (55)

Âyetteki cer harfi, sonradan gelen تَتَمَارَى fiiline müteallıktır. أَيَّ الْأَءِ رَبِّكَ ifadesinde zincirleme tamlama vardır. Zira أَيَّ kelimesi الْأَءِ رَبِّكَ ifadesine أَيَّ ifadesi de رَبِّكَ ifadesine son olarak da رَبِّ kelimesi muttasıl zamire izafet edilmiştir.⁴²⁷

3.16. 56-62. Ayetler

﴿هَذَا نَذِيرٌ مِنَ التُّذْرِ الْأُولَى﴾ (56)

Mübteda ve haberden oluşan ibtidai bir isim cümlesidir. التُّذْرِ الْأُولَى kelimesi التُّذْرِ kelimesinin sıfatıdır. Müennes kip olarak kullanılması mavsûfunun çoğul olarak gelmesinden kaynaklanmıştır.⁴²⁸ Zira Arap dili gramerinde kurallı çoğullar hariç tüm çoğul isimler mecâzî müennes olarak kabul edilir. Bu yüzden de bazen eril bazen dişil olarak kabul edilirler.⁴²⁹

﴿لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ﴾ (58)

Âyette geçen لَيْسَ nasıh fiillerdendir. كَاشِفَةٌ isimdir. Câr mecrûr olan لَهَا ise haberdir. Nasıh fiil ve faili arasında müzekker ve müennes uyumu bulunmamaktadır. Buna dönük Arap

⁴²⁶ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2340.

⁴²⁷ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2340.

⁴²⁸ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn*, 10/115.

⁴²⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 183.

dilciler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı görüşlere göre كَاشِفَةٌ kelimesi ism-i faildir. Ancak sona bitişen tai tenis değil mübalağa içindir.⁴³⁰ Bu nedenle de kelime müennes değil müzekkerdir. Bazı görüşlere göre ise كَاشِفَةٌ kelimesi عَافِيَةٌ kelimesi gibi ism-i fail olmayıp masdardır. Masdarlarda da erillik dişilik eşittir. Bu nedenle de âyette herhangi bir uyumsuzluk yoktur.⁴³¹

﴿أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ﴾ (59-60)

Bu âyette de câr-mecrûr vurgu amacıyla öne alınmıştır. Kendisinden sonra gelen تَعْجَبُونَ fiiline müteallıktır.⁴³² وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ atıftır. Âyetteki soru sıradan bir istifhâm değil hayret ve inkardır.⁴³³

﴿وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَعَبُدُوا﴾ (61-62)

وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ cümlesi atıf olarak görülebileceği gibi hal cümlesi olarak da görülebilir. Bu durumda mahallen mansûb olur.⁴³⁴ فَاسْجُدُوا ifadesindeki fâ tefrî' içindir. Fiil emir kipi olup faili bitişik zamir olan sondaki vavdır. لِلَّهِ ifadesi ise câr-mecrûr olup emir fiiline mefûl bih gayr-ı sahihtir. وَعَبُدُوا fiili de atıftır.⁴³⁵

⁴³⁰ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/115; Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 9/353.

⁴³¹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 27/159.

⁴³² es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/115.

⁴³³ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 27/160.

⁴³⁴ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, 10/116; Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 9/353.

⁴³⁵ Abdullâh 'Ulvânî, v. dğr. *İ'râbu 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 4/2340.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÛRENİN BELÂGAT İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Kur'ân-ı Kerîm bünyesinde birçok edebî sanat içermektedir. Bu bölümde, Necm sûresinde yer alan belâgat unsurları hakkında örnekler ışığında bilgi verilecektir. Ancak konuyu detaylandırmadan önce belâgat kavramının tanınlanması gerekir.

ب ل غ kökünden türeyen belâgat kelimesinin türediği bab konusunda farklı görüşler söz konusudur. Bazı dilcilere göre “sözün fasih ve açık seçik olması” anlamında olan بَلَّغٌ-يَبْلُغُ fiilinin mastarıdır.⁴³⁶ Bazılarına göre ise بَلَّغٌ بَلَّغٌ fiilinin mastarı olup “ulaşmak; olgunlaşmak, erginlik çağına varmak” anlamında bir kelimedir.⁴³⁷ Terim olarak “meleke” ve “ilim” anlamlarında kullanılmış⁴³⁸ ve “sözün fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olması” olarak tanımlanmıştır.⁴³⁹

Belâgat, insanda doğuştan var olan bir melekedir. Dolayısıyla henüz ilim haline gelmeden önce de belâgatın meleke olarak şair, yazar ve hatiplerde hatta halkın dilinde var olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple sonraları birer belâgat terimi olarak kabul edilecek olan teşbîh, mecâz, istiâre, takdîm, tehir, cinâs, mutâbakat vb. edebî sanatlar her dil ve kültürde kavramsallaşmamış olsa da kullanılmıştır.⁴⁴⁰

Belâgat ilk dönemlerde Arap dili grameri ile birlikte işlenmekteydi. İlerleyen süreçte bağımsızlığını kazanması neticesinde sistematize edilmiş ve kendi içerisinde beyân, bedî‘ ve me‘ânî, olmak üzere üç alt başlıkta kategorize edilmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 8/135; Nusrettin Bolelli, *Belâgat, Kur'ân Edebiyatı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 26.

⁴³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/420; Fadıl Hasan Abbâs, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuha* (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1997), 17.

⁴³⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kâhîre: Dâru'l-Fâdîla, 1413/1993), 42-43; Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 9. Fadıl Hassân Abbâs, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuha*, 17.

⁴³⁹ el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 42-43; Abdürrahman Hasan Habanneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye üsûsuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996) 1/129; Tacettin Uzun vd. *Anlatımlı Belâgat* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2008), 1.

⁴⁴⁰ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/380.

⁴⁴¹ Abdülaziz Atîk, *İlmü'l-me'ânî* (Beyrût: Dâru'n-Nahde el-'Arabiyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 2009), 25.

4.1. Beyân İlmî

Beyân ilmi belâgatın alt başlıklarından biridir. Lügatte, “ortaya çıkarmak, açık seçik olmak, açıklamak, anlaşılır hale getirmek” gibi anlamlara gelen⁴⁴² beyân kelimesi, terim olarak ise “maksadı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etme usullerini inceleyen ilim dalı” olarak açıklanmıştır.⁴⁴³

Necm sûresinde belâgat ilminin üç temel konularının örneklerini görmek mümkündür. Belâgatın ana başlıklarından olan beyân ilmine ait alt başlıklara şu örnekleri vermek mümkündür:

4.1.1. Teşbîh

Lügatte; “Benzetmek, andırmak” gibi anlamlara gelen⁴⁴⁴ teşbîh kelimesi tef’îl babından “شِبْهَ – شِبْهَ” fiilinin mastarıdır. هذا شِبْهٌ هذا بهذا cümlesi “Bunu şuna benzettim” demektir.⁴⁴⁵ Burada dikkat edilmesi gereken, söz konusu fiilin benzetme anlamında kullanıldığı zaman cerr harfi olan “bâ” harfiyle beraber gelmesidir. Terim olarak “bir vasıfta aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birini diğerine teşbîh edatlarının aracılığıyla benzetmektir” şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁴⁶

Teşbîhin, müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh ve teşbîh edatı olmak üzere dört unsuru bulunmaktadır.⁴⁴⁷ Vech-i şebeh, benzetme yönü demektir. Benzetme yönünün müşebbeh bih’te müşebbehte bulunandan daha net ve daha kuvvetli olması gerekir. Edâtü’t-teşbîh ise benzetme aracı olan kelimedir. Arapçada teşbîh için kullanılan farklı edatlar vardır. مثل نظير الكاف كأن شبيه gibi kelimeler yaygın kullanılan teşbîh edatlarıdır.⁴⁴⁸

Aşağıda verilen tabloda bir benzetme cümlesi ve teşbîh sanatının rükünlerini görmek mümkündür:

محمد كالأسد في الشجاعة Muhammed cesaret yönünden aslan gibidir.

⁴⁴² İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/67.

⁴⁴³ Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî*, (Pâkistan, Mektebetü’l-Büşrâ, 1431-2010), 2/3.

⁴⁴⁴ Ebûbekir Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü’l-luga*, thk. Remzî Munîr Ba’lebekkî (Beyrût: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 1987) 1/346.

⁴⁴⁵ Ferâhidî, *Kitâbü’l-ayn*, 2/204.

⁴⁴⁶ Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî*, 2/16; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 340.

⁴⁴⁷ Abdülaziz Atîk, *‘İlmü’l-me’ânî*, 64.

⁴⁴⁸ Bulut, *Belâgat Terimleri*, 436.

في الشجاعة	الأسد	ك	محمد
Vech-i şebah	Müşebbehun bih	Edatü't-Teşbîh	Müşebbeh
Benzetme yönü	Benzetilen	Teşbîh edatı	Benzeyen

Teşbîh sanatında bazen bu rükünlerden bazıları zikredilmeyebilir. Teşbîh sanatı zikredilen rükünleri itibarıyla farklı kategorilere ayrılmaktadır.⁴⁴⁹ Bu dört unsurun tamamının her teşbîhte bulunmasına gerek yoktur. Müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebah ve teşbîh edâtının zikredilip edilmemesine göre teşbîh farklı isimler alır. Ayrıca vech-i şebahın tek bir şey veya birkaç şey olması hasebiyle de farklı şekilde isimlendirilir.⁴⁵⁰ Bu açıdan bakıldığında teşbîhin kısımlarını kısaca şöyle özetlemek mümkündür:⁴⁵¹

- Teşbîh-i Mürsel: Teşbîh edatı zikredilen teşbîhtir. Bu türe örnek olarak محمد كالأسد cümlesi verilebilir.
- Teşbîh-i Müekked: Teşbîh edatı hazfedilen teşbîhtir. محمد أسد cümlesi örnek olarak gösterilebilir.
- Teşbîh-i Mücmel: Vechü's-şebahın zikredilmediği teşbîh sanatıdır. محمد كالأسد cümlesi örnek olarak gösterilebilir.
- Teşbîh-i Mufassal: Vechü's-şebahın zikredildiği teşbîh sanatıdır. محمد كالأسد في الشجاعة cümlesi buna dair örnek olarak gösterilebilir.
- Teşbîh-i belîğ: teşbîh unsurlardan edat ın ve vechü's-şebahın hazfedildiği teşbîhlerdir.

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere teşbîh kısımları bakış açısıyla orantılı olarak isim almaktadır. Örneğin teşbîh-i belîğ olan “محمد أسد *Muhammed aslandır*” cümlesi vechü's-şebahın zikredilmemiş olması yönüyle mücmel teşbîhe örnek olabilirken teşbîh edatının olmaması yönüyle de müekked teşbîhe örnek olabilmektedir.

⁴⁴⁹ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'âni*, 2/19.

⁴⁵⁰ Abdülaziz Atık, *İlmü'l-me'âni*, 86.

⁴⁵¹ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/162-165; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 440-445.

Teşbîhte; başkasına benzetilen unsura müşebbeh, başkasının kendisine benzetildiği unsura da müşebbehün bih denilir. Bu iki unsura teşbîhin iki tarafı denir ve her teşbîhte bulunmaları gerekir. Aksi takdirde teşbîh, teşbîh olmaktan çıkar ve istiâre sanatına dönüşür.

Kur’ân’da çok sayıda teşbîh örnekleri vardır. Necm sûresinde ise teşbîh örneklerinin fazla olmadığını söylemek gerekir. ﴿هَذَا نَذِيرٌ مِّنَ التُّذْرِ الْأُولَى﴾ “Bu da önceki uyarıcılardan bir uyarıcıdır.” Âyetteki “نَذِيرٌ” kelimesinden ya Kur’ân ya da Hz. Muhammed kastedilmiş, daha sonra gelen “التُّذْرِ” kelimesinden de ya önceki kitaplar ya da Hz. Muhammed’den önceki uyarıcı peygamberler kastedilmiştir. Dolayısıyla burada, sonradan gelen uyarıcı, öncekine teşbîh edilmiş ve belîğ denilen teşbîh sanatının meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Ayrıca ﴿فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى﴾ ayetinde de teşbîh olduğunu söylemek mümkündür. Zira burada Hz. Cebrâil’in Hz. Muhammed’e yakınlığı yayın iki ucuna benzetilmiştir. Ancak benzetme edatı hafzedilerek müekked teşbîh sanatı icra edilmiştir.⁴⁵²

4.1.2. İsti‘âre

İsti‘âre kelimesi lügatte, “ödünc talep etmek, herhangi bir şeyi ödünç almak” anlamlarına gelir.⁴⁵³ Belâgat ilminde ise “bir sözün veya söz öbeğinin, teşbîhe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için teşbîh alakasıyla ve bir karineye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁵⁴ Beyân ilminin temel konularındandır. İstiârenin esasında teşbîh olduğuna ancak teşbîhin rükünlerinden müşebbeh veya müşebbeh bihin hafzedilmesi şeklinde olduğu belirtilmiştir. Ancak istiârede gerçek anlamın kastedilmesini engelleyecek bir karinenin olması zorunludur. Bu yönüyle de kinâyeden ayrılmaktadır. Teşbîhin daha güçlü versiyonu olarak da görülebilecek istiâre sanatı Kur’ân’da farklı türleriyle mevcuttur. Bir örnekle izahının konuyu daha anlaşılır kılacağı kanaatindeyiz:

﴿الرُّكِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾

“Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.”⁴⁵⁵

⁴⁵² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/420.

⁴⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/618-619.

⁴⁵⁴ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me‘ânî*, 2/100.

⁴⁵⁵ İbrâhim, 14/1.

Âyette geçen الظُّلُمَاتِ (karanlık) ve النُّورِ (aydınlık) kelimelerinde istiâre yapılmıştır.

Zira gerçek anlamlarının kastedilmediği ortadadır. Batıl yol karanlığa doğru ve hak yol ise aydınlığa benzetilmiş ancak teşbîhin ana bileşenlerinden olan müşebbeh zikredilmemiştir.⁴⁵⁶

Necm sûresi açısından bakıldığında istiâre örnekleri olarak şu ifadeleri göstermek mümkündür:

﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنَّا ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ “Öyle ise bizim zikrimizden (Kur’an’dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir.”⁴⁵⁷

Yukarıda zikredilen âyette geçen “تَوَلَّىٰ” kelimesinde istiâre sanatı vardır. Zira buradaki kelime aslında “yüz çevirme, arka verme, protesto etme” gibi anlamlara gelirken⁴⁵⁸ âyette “iman etmeme, sapıklıkta devam etme” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ancak buradaki istiâre müştak kelimelerde gerçekleştiğinden istiâre-i tebeiyye örneğini oluşturmaktadır.

Arap belagatında mecaz kullanımın bir türü olarak kabul edilen istiare yaygın olarak müfred ve cümlelerdeki istiare olmak üzere iki ana başlıkta incelenir.⁴⁵⁹ Bunların her birisinin de alt başlıkları bulunmaktadır. Müfredlerdeki istiare tasrihiyye, mekniyye ve tahyîliyye olmak üzere üç tali başlıkta incelenmiştir. Mürekkebe veya cümlelerdeki istiare ise temsîliyye olarak isimlendirilmiştir.⁴⁶⁰

Aynı şekilde ﴿وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْثَىٰ﴾ az verip yaptığı iyilikte cimrilik yapan⁴⁶¹ ayetindeki وَأَكْثَىٰ kelimesinde istiâre meydana gelmiştir. Çünkü kelimenin asıl anlamı “Yer kabuğunda bulunan sertlik, zorluk, zahmetlik” iken⁴⁶², burada “yardım etmeme, verilen şeyi kesme” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁴⁶³ Dolayısıyla her iki âyette de istiâre-i tebeiyye meydana gelmiştir.

⁴⁵⁶ İz b. Abdi’s-Selam, Ebû Muhammed İzzeddin Adulaziz b. Abdi’s-Selam, *Tefsiru’l Kur’an* (Beyrût: Daru İbn Hazm, 1996), 2/158.

⁴⁵⁷ en-Necm, 53/29.

⁴⁵⁸ Ferâhidî, *Kitâbu’l-ayn*, 4/401.

⁴⁵⁹ el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 233.

⁴⁶⁰ Detay için bk. el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 237-265.

⁴⁶¹ en-Necm, 53/34.

⁴⁶² en-Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 4/186.

⁴⁶³ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân li’l-Ferrâ*, 3/101.

4.1.3. Kinâye

Kinâye kelimesi كنى يكنى filinin mastarıdır. Sözlükte “*ima etmek, herhangi bir düşünceyi üstü kapalı şekilde ifade etmek*” anlamında kullanılır.⁴⁶⁴ Belâgat terimi olarak ise herhangi bir kelimeyi gerçek anlamının dışında ancak gerçek anlamına da engel bir karinenin olmayacağı şekilde kullanmaktır.⁴⁶⁵ İstiâre ile temel farkı kinâyede hakikî ve mecâzî anlamların her ikisinin de kastedilmesinin mümkün olmasıdır.⁴⁶⁶ Fakat öncelikli olarak gerçek anlamdan öte, mecâz anlamı kastedilmektedir.

Kinâye asıl anlam ile kastedilen anlamlar arasındaki bağlantı yönüyle farklı şekillerde kategorize edilmiştir. Bu anlamda dört kısma ayrılan kinâyenin çeşitleri hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:⁴⁶⁷

a. Remz: Kelimenin asıl anlamı ile kast edilen anlam arasında bağlantıların az olduğu kinâyelerdir. Buna örnek olarak şu cümleyi vermek mümkündür: هو عريض الوسادة *Ensesi geniştir/ahmaktır.*⁴⁶⁸

b. Telvîh: Kinâyede asıl anlam ile kinâye yoluyla kastedilen anlam arasındaki vasıtaların çok olmasıdır. هو كثير الرماد *Onun külü çoktur.*⁴⁶⁹

c. Ta‘rîz: Anlamı latif bir tarz da, edebi yetenekle asıl anlamının dışına taşımaktır.⁴⁷⁰

Necm sûresinin وَأَنْتَهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى *güldüren de ağlatan da odur*,⁴⁷¹ ayetinde geçen وَأَبْكَى وَأَضْحَكَ fiillerinde her ne kadar hakiki anlam olan güldürme ve ağlatma anlamı anlaşılabilirse de güldürmekten ve ağlatmaktan kasıt nimet verip mutlu etmek veya ceza verip üzmetten kinâye olarak da görülebilir.⁴⁷²

⁴⁶⁴ Ferâhidî, *Kitâbü'l-‘ayn*, 4/53.

⁴⁶⁵ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-me‘ânî*, 2/190; Ebûbekr Abdülkadir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i‘câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, (Kâhire: Matbaatü'l-medenî, 1413/1992), 66; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye fi sevbiha'l-cedîd ilmu'l-bedî‘*, (Beyrût: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1987), 198; Fadıl Hasan Abbâs, *el-Belâgatü funûnuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-beyân ve'l-bedî‘*, 11. bs. (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2007), 247-248.

⁴⁶⁶ Şerefüddîn el-Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fi ilmi'l-me‘ânî ve'l-beyân*, thk. Abdüssettar Hüseyin Zemmût (Beyrût: Dâru'l-cil, 1996), 406.

⁴⁶⁷ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-me‘ânî*, 2/194; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 271.

⁴⁶⁸ Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, 129.

⁴⁶⁹ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-me‘ânî*, 2/194; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 271.

⁴⁷⁰ Bolelli, *Belâgat*, 143-144.

⁴⁷¹ en-Necm, 53/43.

⁴⁷² Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/280.

4.2. Bedî‘

Bedî‘ kelimesi lügatte, “ilk olan, eşsiz ve öncesinde misli olmayan benzersiz” anlamına geldiği gibi “bir şeyi icat eden ve icat edilen eşsiz şey” anlamlarına gelmektedir.⁴⁷³ Terim olarak ise “muktezâyı hâle uygun fasih sözün nasıl güzelleştirileceğini öğreten ilim dalıdır.” şeklinde tanımlanabilir.⁴⁷⁴ İlahi kelimeler olan Kur’ân, en bariz edebî özelliği olan i‘câz vasfı gereği bedî‘ sanatlarını tüm çeşitleriyle barındırmaktadır. Birçok alt başlığı bulunmaktadır. necm suresinde bulunan bedi sanatlarına şu örnekleri vermek mümkündür:

4.2.1. Hüsnu’l-ibtidâ ve’l-intihâ

Meânî sanatının bir diğer türü ise hüsnu’l-ibtidâ ve’l-intihâdır. Hüsnu’l-ibtidâ bir müellifin eserine, bir şairin şiirine veya bir hatîbin konuşmasına başlarken kulağa tatlı gelen, dile ağır gelmeyen, kapalıktan uzak, muktezâ-yı hâle uygun sözler ve ilgi çekici bir üslûpla olayın içeriğiyle uyumlu şekilde güzel bir başlangıç yapmasıdır.⁴⁷⁵ Hüsnu’l-ibtidâda içeriğe işaret edilmişse berâat-i istihlâl sanatı olur.⁴⁷⁶

Necm sûresinde hem hüsnu’l-ibtidâ hem de hüsnu’l-intihâ vardır. Zira başlangıçta Kureyşliler nezdinde de önemli bir yere sahip olan yıldızlara yemin içilerek söze başlanmıştır. Sûrenin sonunda ise ﴿فَأَسْجُدُوا لِلَّهِ وَأَعْبُدُوهُ﴾ denilerek surede sunulan kanıt ve yapılan davet nitesinde Kureyşlilerin yapması gereken imana ve buna bağlı olarak Allah’a secdeye yönelik emirle bitirilmiştir.

4.2.2. Tıbâk

Tıbâk kelimesi sözlükte “uygunluk denklik benzerlik” gibi anlamlar ifade eden⁴⁷⁷ طبق kökünden türeyen ve işteşlik/müşâreket ifade eden mufâale babının masdarıdır. Tıbâk, terim olarak “anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir arada kullanılması” sanatı olarak tanımlanmıştır.⁴⁷⁸ Tıbâk sanatına aynı zamanda mutâbakat, tatbik, tezat (تضاد)

⁴⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/7.

⁴⁷⁴ Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me‘ânî*, 2/206.

⁴⁷⁵ Ali Bulut, “Arap Edebiyatında Berâat-i İstihlâl Sanatı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 8, sy. 2 (2008), 82.

⁴⁷⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009), 5/470.

⁴⁷⁷ Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye fi sevbiha’l-cedîd ilmu’l-bedî‘*, (Beyrût: Dâru’l-ilm li’l-melâyin, 1987) 42.

⁴⁷⁸ Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm*, 527.

ve tekâfu' (تكافؤ) gibi isimler de verilmiştir.⁴⁷⁹ Gece-gündüz, siyah-beyaz, sert-yumuşak, uzun-kısa, güzel-çirkin gibi zıt anlam ifade eden kelimeleri bir cümlede toplamak tıbâk sanatını oluşturur. Tıbâk sanatı, hem şiiirde hem de nesirde meydana gelebildiği gibi kelimenin isim, fiil ya da harf olmasına göre değişik şekillerde de gelebilmektedir. Zıt kelimelerin bir arada kullanılması ile muhatabın olayı anlamasında daha etkili bir anlatım elde edilir. Tıbâk olumlu tıbâk ile olumsuz tıbâk olmak üzere iki kısımda incelenebilir.

a. Olumlu tıbâk (طباق الإجاب)

Olumlu fiil ve isimler arasındaki karşıtlığa dayanan tıbâktır.⁴⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de tıbak sanatı yaygın olarak kullanılmaktadır. Aşağıda verilen âyette tıbâkın olumlu kısmına dair örnek görmek mümkündür:

﴿الرُّكِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾

“Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.”⁴⁸¹

Âyette geçen الظُّلُمَاتِ ile النُّورِ kelimeleri arasında tıbâk vardır. Aynı şekilde Necm sûresinde de tıbak sanatı örneklerini görmekteyiz.

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى﴾

“Güldüren de ağlatan da odur”⁴⁸² ayetinde geçen أَضْحَكَ ile أَبْكَى arasında tıbâk sanatı vardır. Zira her iki fiil zıt anlamlar ifade etmektedir.

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا﴾

“Öldüren de yaşatan da odur”⁴⁸³ ayetinde de birbirine zıt olan ölüm ve yaşam ifadeleri kullanılarak tıbâk sanatı yapılmıştır.

﴿وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾

“Çiftleri erkek ve kadın olarak yaratan da odur” ayetinde erkek ve kadın kelimeleri kullanılarak tıbâk sanatı yapılmıştır.

⁴⁷⁹ Tefâtzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 2/207.

⁴⁸⁰ Bulut, *Belâgat Terimleri*, 481-482.

⁴⁸¹ İbrâhim, 14/1.

⁴⁸² Necm, 53/43.

⁴⁸³ en-Necm, 53/44.

﴿أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَ تَضْحَكُونَ وَلَا تَتَّبِعُونَ﴾

“Siz bu söze mi hayret ediyorsunuz. Ağlamayıp gülüyorsunuz?”⁴⁸⁴ ayetinde de تَتَّبِعُونَ

ve تَضْحَكُونَ kelimeleri kullanılarak tıbâk sanatı örneği kullanılmıştır.

﴿فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى﴾

Son da ilk de Allah’ındır.⁴⁸⁵ Ayetinde de الْآخِرَةُ ile وَالْأُولَى kelimeleri arasında tıbâk vardır.

﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى﴾

“Muhakkak ki rabbin kendi yolundan sapanı da hidayete ereni de bilir.”⁴⁸⁶ Ayetinde de ضَلَّ kelimesi ile اهْتَدَى arasında tıbâk vardır.

b. Olumsuz tıbâk (طباق السلب)

Aynı kökten türemiş iki kelimenin veya aynı kelimenin bir defa olumlu bir defa da olumsuz kullanılmasıdır.⁴⁸⁷ Necm suresinde bunun örneği olmasa da Kur’ân’da yaygın şekilde örneklerini görmek mümkündür.

﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾

“Onları savaşta siz kendi kuvvetinizle öldürmediniz; onları Allah öldürdü. Rasûlüm! Düşmana bir avuç toprak attığın zaman da sen atmadın; Allah attı.”⁴⁸⁸ ayeti bu türe örnek barındırmaktadır.

4.2.3. Cinâs

Cinâs (جناس) kelimesi sözlükte “iki şeyin birbirine benzemesi” anlamına gelen⁴⁸⁹

جنس fiilinin mufâale babının mastarıdır. İstılah olarak ise “manaları farklı ama yazılışları

⁴⁸⁴ en-Necm, 53/59-60.

⁴⁸⁵ en-Necm, 53/25.

⁴⁸⁶ en-Necm, 53/30.

⁴⁸⁷ Bulut, *Belâgat Terimleri*, 482.

⁴⁸⁸ el-Enfâl, 8/17.

⁴⁸⁹ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, 6/43.

veya söylenişleri aynı yahut benzer olan kelimelerin bir arada kullanılmasıdır.”⁴⁹⁰ Cinâs tabiî olarak ortaya çıktığında, yapısındaki musiki ahengiyle birlikte dile hafiflik, söze de güzellik katar, kulağa hoş gelir ve kalplerdeki tesir daha çok olur. Ancak fonetik boyutun yanı sıra anlam boyutunun ihmal edilmemesi gerekir. Sözün sadece fonetik boyutu gözetilmiş ve anlamın ihmal edilerek sözel boyuta feda edilmiş bir metindeki cinâs makbul değildir. Böyle bir cinâs sanat olmaktan ziyade kulaklar için bir yük ve ağırlık halini alır. Nitekim bu tür cinâs, âlimlerin birçoğu tarafından tenkit edilmiş ve kabul görmemiştir.⁴⁹¹

Cinâs’a, tecnîs, tecânüs, mücânese isimleri de verilmiştir. Bedî‘ sanatının mühassinât-ı lafzî türünü oluşturan bu tür sanata cinâs denilmesinin nedeni ise her iki lafza ait harflerin aynı cinsten olmasıdır. Belâgat ilmi ile ilgili eserlerde, değişik yönlerden tasnife tabi tutulan cinâs, genellikle cinâs-ı tâm ve cinâs-ı nâkıs şeklinde iki ana bölüme ayrılmıştır.⁴⁹²

Cinâs-ı tâm. Harflerde, harf sayısında, sırasında ve hareketlerinde olmak üzere dört açıdan aynı olan kelimeler arasında cinâs-ı tâm oluşur. Bu kısma şu ayeti örnek olarak vermek mümkündür:

﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ ﴾ “Kıyâmet koptuğu gün, inkârcı suçlular, dünyada sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin edecekler.”⁴⁹³

Görüldüğü üzere âyette السَّاعَةُ kelimesi iki defa kullanılmış ancak birincisinde “kıyâmet günü” anlamında iken ikincisinde “zaman” anlamında kullanılmıştır.

Cinâs-ı gayr-i tâm. Bu tür ise yukarıda sayılan dört benzerlikten birinin eksik olması halinde oluşmaktadır. Bu türe örnek olarak şu ayeti göstermek mümkündür:

﴿ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْهَوْنَ عَنْهُ ﴾ “Hem insanları uzaklaştırırlar hem de kendileri uzaklaşırlar.”⁴⁹⁴

Bu âyette يَنْهَوْنَ ve يَنْهَوْنَ fiili arasında bir harf farkıyla uyum bulunmaktadır. Ancak tam bir cinâs değildir. Kur’ân’da cinâsın tüm örneklerini görmek mümkündür. Necm sûresinde ise cinâs kısımları için kısaca şunları örnek vermek mümkündür:

a. Cinâs-ı Mustevfâ

⁴⁹⁰ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 2/269; Askerî, *Kitabü's-sinâateyn*, 353; Sekkâkî, *Miftâhü'l-ulûm*, 429; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 131.

⁴⁹¹ Hasan Abbâs, *el-Belâgatü funûnuhâ ve efnânuha ilmu'l-beyân ve'l-bedî'*, 300.

⁴⁹² Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 143-149.

⁴⁹³ er-Rûm, 30/55.

⁴⁹⁴ el-En'âm, 6/26.

Cinâs-1 Mustevfâ (الجناس المستوفى) tâm Cinâsın bir alt bölümü olup, benzer kelimelerden biri isim diğeri de fiil olduğu zaman meydana gelmektedir. Buna cinâs-1 mugayir de denilmektedir. Necm sûresinde, Cinâsın bu türüne şu ayetlerde rastlanılmaktadır:

﴿وَالْتَّجَمَ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ “*Battığı sırada yıldız andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır.*”⁴⁹⁵ Âyette geçen هَوَىٰ kelimesi ilk geçtiği yerde fiil ikinci yerde ise isim olarak kullanılmıştır.

﴿أَزِفَتِ الْأَافِقُ﴾ “*Artık yaklaştı yaklaşmakta olan.*”⁴⁹⁶

Âyette her iki kelime de aynı kökten türetilmiştir. Ancak biri fiil diğeri isim formunda kullanılmıştır.

b. Cinâs-1 İştikâk

Cinâs-1 tâm'ın kısımlarından olan cinâs-1 iştikâk, kök harfleri itibariyle iki kelimenin aynı olmasıdır. Necm sûresinde bu türe şu ayeti örnek olarak vermek mümkündür:

﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَىٰ﴾ “*Muhakkak ki ahirete inananlar melekleri dişi olarak isimlendirmektedirler.*”⁴⁹⁷

Âyette يُسْمُونَ fiili ile masdar olan تَسْمِيَةَ kelimeleri arasında cinâs-1 iştikâk vardır.

Cinâsı müstevfâ ile cinâsı iştikak birbirine çok yakındır. Bazen örnekleri içiçe geçebilmektedir.

c. Cinâs-1 Mümâsil

Cinâsın türlerinden biri de cinâs-1 mümâsildir. Cinâs-1 mümâsil aynı türden kelimelerin uyumlu olması olarak da tanımlanabilir.⁴⁹⁸ Necm sûresinde cinâs-1 mümâsile örnek olarak ﴿إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى﴾ “*O vakit ki sidreyi bürüyen bürümüştü.*”⁴⁹⁹ ayetini göstermek mümkündür. يَغْشَى kelimesi her iki yerde de fiil olarak kullanılmıştır.

d. Cinâs-1 Nâkıs

⁴⁹⁵ en-Necm, 53/1-3.

⁴⁹⁶ en-Necm, 53/57.

⁴⁹⁷ en-Necm, 53/27.

⁴⁹⁸ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 2/370.

⁴⁹⁹ en-Necm, 53/16.

c) *Murassa seci'*

Nesrin iki fıkrasında bulunan kelimenin vezin ve kâfiye açısından uyumlu olmasına murassa seci' denir.⁵⁰⁵ Buna örnek olarak Necm sûresinin şu ayetlerini göstermek mümkündür:

﴿وَالتَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾

“Battığı sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmuş ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.”⁵⁰⁶

d) *Meştûr Seci'*

Bu tür seci' ise şiire mahsus bir sanattır. Beytin herbir mısrasında diğerine muhalif iki seci' bulunmasıyla olur.⁵⁰⁷ Buna dair örnek Necm sûresinde bulunamamıştır.

4.3. Me'ânî

Belâgat ilminin üç kısmından birisi me'ânî (المعاني) ilmidir. Ma'nâ (المعنى) kelimesinin çoğulu olan me'ânî sözlükte “maksat, sözle ifade edilen şey” anlamındadır.⁵⁰⁸ Terim olarak, kelamın muktezâ-yı hâle yani yer ve zamana uygun olmasına yönelik kuralları konu edinen ilim olarak tanımlanabilir.⁵⁰⁹ Kastedilen anlamın halin gereklerine göre bürünebileceği muhtemel söz formlarının konuşmacının niyeti, muhatabın zihni ve duygusal durumu, sosyal konumu ve diğer harici şartlara göre sıralanış şekilleri üzerinde durur. Me'ânî, kelimenin anlamı ile değil bir hüküm ifade eden cümle ile ilgilenir. Me'ânî ilmiyle öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönlerini öğrenmek amaçlanır.

4.3.1. İstifhâm-ı Tevbîhî

İstifhâm kelimesi lügatte, “sormak” anlamına gelip, kişinin önceden bilmediği bir şeyi sorarak anlamak ve öğrenmek istemesidir.⁵¹⁰ Tevbih ise sözlükte azarlama anlamına gelmektedir.⁵¹¹ İstifhâmın asıl amacı bilgi edinimine yöneliktir. Ancak bazen inkâr, teaaccüb,

⁵⁰⁵ Bulut, *Belâgat Terimleri*, 303.

⁵⁰⁶ en-Necm, 53/1-4.

⁵⁰⁷ Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 316-317.

⁵⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/106.

⁵⁰⁹ Muhammed b. Abdürrahman b. 'Umer Celâlüddîn el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-me'ânî*, thk. Muhammed Abdülmunim el-Hafâcî, (Beyrût: Dâru'l-Cil, ts.), 1/52; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 1/138; İsmail Durmuş, “*Meani*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28: 206-207.

⁵¹⁰ Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdîha*, 194.

⁵¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/65.

tevbih vb. anlamları ifade etmek amacıyla gerçek anlamının dışına çıkarak mecâz olarak kullanılabilir. ⁵¹²

Kur’ân’da istifhâmın tüm bu örneklerini görmek mümkündür. Örneğin;

﴿إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ﴾

“Havariler! Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin üzerimize bir sofraya indirebilir mi? diye sordukları zaman...”⁵¹³ ayetinde geçen *هَلْ يَسْتَطِيعُ* ifadesi bilgi edinme amacıyla yapılan

gerçek soru iken; ﴿قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ “Firavun dedi ki! Alemlerin Rabbi de kimdir?”⁵¹⁴ ayetinde ise inkâr amaçlı soru vardır. Zira Firavun’un tanrı olma iddiası onun kendisinden başka tanrı kabul etmediğini göstermektedir.⁵¹⁵

Arapçada istifhâm birden çok edatla meydana gelmektedir. Söz konusu edatların tümü istifhâm anlamını ihtiva ettikleri gibi başka anlamları da ihtiva etmektedirler. Bunlar; taaccüb (şaşırmak), emir, nehiy, nefiy, vaîd (tehdit), takrîr, inkâr, tehekküm (alay), tahkir (küçümseme), istib’ad (uzak saymak) ve tahvîf (korkutmak) gibi anlamlardır.⁵¹⁶

Sözlükte kınama ve tehdîd anlamına gelen “Tevbih” kelimesi ise bir şeyin kabul edilmediğini ifade ederken, aynı zamanda yapana yönelik kınamayı da barındırmaktadır.⁵¹⁷ Arap dilinde istifhâm üslubu bazen gerçek anlamı dışına çıkıp tevbih amacıyla kullanılabilir. Şu âyetler buna örnek olarak verilebilir:

﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾

İyiliği insanlara emredip kendinizi mi unutupsunuz? Oysaki kitabı (Tevrat) da okuyorsunuz. ⁵¹⁸ ayetinde geçen istifhâm aslında bilgi edinme değil yaptıkları işin ne kadar çirkin olduğunu onlara hayretle ifade etmektir. Aynı ifade biçimi

﴿أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ﴾

Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? ⁵¹⁹

﴿لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾

⁵¹² Bulut, *Belâgat Terimler*, 214-226.

⁵¹³ el-Mâide, 5/112.

⁵¹⁴ eş-Şuarâ, 26/23.

⁵¹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/307.

⁵¹⁶ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/269-302.

⁵¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/66.

⁵¹⁸ el-Bakara, 2/44.

⁵¹⁹ es-Sâffât, 37/95.

“Yapmayacağınız şeyleri neden söylüyorsunuz?”⁵²⁰ ayetlerinde de görülmektedir. Bu soru biçimleri kınama ve inkâr anlamını taşımaktadır.⁵²¹

Necm sûresi özelinde istifhâmın kullanım biçimlerine bakıldığında iki âyette istifhâmın asıl amacının dışında mecâz olarak kullanılıp kınama ve inkâr anlamında kullanıldığı görülür. Nitekim

﴿أَفْتُمَارُونَ عَلَيَّ مَا يَرَى﴾

“Onun (Muhammed’in) gördüklerinden şüphe mi ediyorsunuz.”⁵²²

﴿الْكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنْثَى﴾

“Size erkek çocuk ona kız çocuk öyle mi?”⁵²³ ayetlerindeki istifhâm hakiki olmayıp tevbîh anlamında kullanılmıştır.⁵²⁴

4.3.2. Te’kîd

Te’kîd kelimesi lügatte, “sağlam hale getirmek, güçlendirmek, pekiştirmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁵²⁵ Bir söz veya kelimeyi pekiştirmeli olarak ifade etmek, Arap dili ve belâgatının köklü üslûplarından olup ilk dönem gramer eserlerinde de te’kîd ve tevkîd terimleri olarak yer almıştır. Belâgatte te’kîdin faydası, sözün, dinleyici veya muhatabın zihnine yerleşmesini, açık seçik anlaşılmasını sağlamaktır. Çeşitli te’kîd edatları ve zâid harflerle yapılan pekişmeler mef’ûl-ü mutlak, hal, temyiz, terdîd, tekrâr, istifhâm, itnâb üslûbu, haberin te’kîdi ve yemin gibi yöntemlerle yapılabilmektedir.⁵²⁶ Ancak çalışmanın hacmini de dikkate alarak fazla detaya girilmeyecektir.

Me’ânî ilminde, muhatabın sözü inkâr etmesini önlemek, ifadenin mecâzî anlama hamledilmesine engel olmak, muhatabın şüphesini gidermek, onu uyarmak, sözün zihinde iyice yerleşmesini ve tam anlaşılmasını sağlamak, anlatıma abartı ve azamet kazandırmak, kelamın umumiliğini veya hususiliğini belirlemek gibi amaçlar için te’kîde müracaat edilir.⁵²⁷

Arapçada ihbârî cümlelerin pekiştirilmesi, muhatabın ve ortamın durumuna göre farklı tekit edatlarıyla yapılabilmektedir. Muhatabın durumu üç şekilde belirlenmiştir.

⁵²⁰ es-Saff, 61/2-3.

⁵²¹ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-tenvîr*, 28/174.

⁵²² en-Necm, 53/12.

⁵²³ en-Necm, 53/21.

⁵²⁴ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-tenvîr*, 27/103.

⁵²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-’Arab*, 3/74.

⁵²⁶ Detay için bk. M. Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Muhâtabı İkna Etme Açısından Haberî Cümlede Tekîd Edatlarının Rolü”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2011); Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 413.

⁵²⁷ ‘Abdulkâdir Huseyn, *Fennu ’l-Belâga* (Beyrût: Alemu’l-Kutub, 1984), 219; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 406-410.

1. *Muhatabın konuya tarafsız olduğu durum*
2. *Şüpheli ve tereddütlü olduğu durum*
3. *İnkâr ettiği durum*⁵²⁸

Muhatabın konu hakkında tarafsız olduğu durumlarda cümleler pekiştirme olmaksızın söylenir. Bu tür cümlelere ibtidâî cümle denir. Buna örnek olarak “*نَجح محمد Muhammed başardı.*” vb. cümleler gösterilebilir. Muhatabın konu hakkında şüphede olması halinde ise cümlelerin pekiştirilmesi önceliklidir. Buna örnek olarak başarılı olduğundan şüphelenen kişiye söylenen “*لقد نجح محمد Muhakkak ki Muhammed başardı.*” cümlesi verilebilir. Muhatabın konuya karşı olduğu ve olayı inkâr ettiği durumlarda ise muhatabın inkâr seviyesine paralel olarak cümlenin pekiştirilmesi zorunlu olur.⁵²⁹ “*والله إن محمداً لناجح Yemin olsun ki Muhammed başarılıdır.*” cümlesi inkâr eden bir muhataba söylenen söze örnek gösterilebilir. Kur’ân’da, te’kîd sanatının birçok çeşidine rastlamak mümkündür. Ancak burada bazı örneklerle yetinilecektir:

﴿وَلَقَدْ أَهَلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا﴾

“*Zulüm ettiklerinden dolayı sizden önceki nice nesilleri helak ettik.*”⁵³⁰

Âyette, muhatabın inkâr durumuna paralel olarak cümle ibtidâ lâmi, tâhkîk ifade eden “*قد*” harfi ve zarf olan “*قَبْلِكُمْ*” kelimesi üzerine pekiştirme amaçlı *مِنْ* harfinin getirilmesi olmak üzere üç yerde te’kîd vardır. Cümlenin te’kîdsiz anlamı şöyledir: “*Önceki nesilleri, zulüm ettiklerinden helak ettik.*”⁵³¹

﴿قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ﴾

“*Dediler ki, hiç şüphesiz Rabbimiz, size gönderildiğimizi çok iyi biliyor.*”⁵³²

Bu âyette dört yerde te’kîd mevcuttur; kasem (yemin) mesabesinde olan “*يَعْلَمُ رَبُّنَا*” cümlesi, “*مُرْسَلُونَ*” kelimesindeki lam, *إِنَّا* edatı ve son olarak cümlenin isim cümlesi olarak

⁵²⁸ Hasan Abbâs, *el-Belâgatü funûnuhâ ve efnânuha el-me’ânî*, 113-114; Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü l-vâdiha* (Kâhire: Dâru’l-Me’ârif, 1119), 153-154.

⁵²⁹ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 23.

⁵³⁰ Yûnus, 10/13.

⁵³¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/333.

⁵³² Yâsîn, 36/16.

gelmesidir. Bu cümlenin söz konusu yollarla te'kîd yapılması, elçilerin muhataplarının inkâr halinde olmaları nedeniyle onları inandırmak, kabullendirmek ve ikna etmek içindir.⁵³³

Necm sûresinde de bu türden te'kîdin bulunduğu müşahede edilmiştir.

﴿ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى ﴾ “O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.”⁵³⁴

Bu âyette hem istisna edatı hem de sıfatla gerçekleştirilmiştir. Zira “وَحْيٌ” kelimesinden hemen sonra gelen يُوحَى fiili, sıfat cümlesidir. Bu pekiştirme ile cümlede mecâz ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Yani Hz. Muhammed’in okumuş olduğu şey sözde değil, gerçekten de vahiy mahsulüdür.

Arap dilinde te'kîdin yaygın formlarından biri de şüphesiz yemin/kasem üslubudur. Yemin Kur’ân’da yaygın olarak kullanılan bir üsluptur. Kur’ân bu yönüyle de çok araştırılmış hatta “Aksâmu’l-Kur’ân” kavramı ortaya çıkmıştır. Sözlükte bölmek, bölüştürmek, pay almak gibi anlamlara gelen “kasem” (قسم), أَقْسَمَ fiilinin kıyasî olmayan mastarı olup “yemin etmek” anlamında kullanılmaktadır.⁵³⁵

Kasem Arapçada pekiştirme amacıyla belirli kasem harfleri ile bazen açık kasem fiili ile bazen de mukadder kasem fiili ile yapılır. Kasem harfleri yaygın olarak (vâv "و", bâ "ب", tâ "ت", lâm "ل") harfleridir. Bu harfler gramer olarak cer harflerinden kabul edilmiştir. Kasemden sonra da “cevâbü’l-kasem” cümlesi gelir. Bu cümlede yaygın olarak cümlenin kasem olduğunu belirten ve lâmu cevâbi’l-kasem olarak adlandırılan bir lam harfi kullanılır.⁵³⁶

(وَاللّٰهِ لَسَاعِدُنَا الضَّعِيفِ) Allah’a yemin ederim ki fakire yardım ettik.) cümlesini örnek olarak göstermek mümkündür.

Yemin üslubunun temel yapı taşlarından biri de kendisi ile yemin edilen şeydir. Bu genel olarak muhatabın nezdinde de kutsallığı ve değeri olan olgulardan oluşur. İslâm fıkhı açısından bakıldığında insanların Allah ve sıfatları dışında birşeylere yemin etmenin hoş

⁵³³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/8.

⁵³⁴ en-Necm, 53/4.

⁵³⁵ Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu’cemu makâyisi’l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrût: Dâru’l-fikr, 1979), 5/86-87.

⁵³⁶ Detay için bk. Alî b. Muhammed b. Abdulmuhsin el-Hârisî, “Uslûbu’l-kasem fi’l-Kur’âni’l-Kerim”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi’atu Ummi’l-kura, Kulliyetu’l-Lugati’l-‘Arabiyye, Mekke 1991), 1/4-5.

karşılanmadığı görülmektedir.⁵³⁷ Ancak Yüce Allah'ın Kur'an'da güneş, ay, deniz, dağlar vb. yaratılmış bazı nesnelere de yemin ettiği görülmektedir. Buna farklı yaklaşımların olduğunu bazı alimlerin aslında yemin edilenin bu nesnelere olmadığı bilakis kasem edatından sonra rab kelimesinin mukadder olduğu ve asıl yemin edilenin yine rab kelimesi olduğunu belirtmişlerdir.⁵³⁸ Dolayısıyla bu görüşe göre *وَرَبِّ النَّجْمِ* ifadesinin açılımı *وَرَبِّ النَّجْمِ (güneşin rabbine yemin olsun)* şeklindedir.

Necm sûresi özelinde bakıldığında yeminin önemli yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Zira sûre yıldızla yeminle başlamaktadır. Sûrenin yıldızla yeminle başlaması söz konusu dönemdeki muhataplar nezdinde yıldızın kutsal kabul edildiğine kanıt olarak görülebilir. Sûrede yapılan üç yeminlerin tümü de mukadder kasem fiili formunda kullanılmıştır. Kasem edatı açısından bakıldığında *وَالنَّجْمِ* ifadesinde olduğu gibi bazen açık bazen de *﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى﴾* “Andolsun ki rabbinin büyük ayetlerini görmüştü.”⁵³⁹ mukadder olarak kullanıldığı da görülür.

4.3.3. İtnâb

İtnâb, bir anlamın gereğinden fazla sözle ifade edilmesi anlamında kullanılan terimdir.⁵⁴⁰ Arap dilinde itnâbın farklı amaçları ve şekilleri vardır. İtnâb bazen pekiştirme bazen de vurgu ve önemi belirtme amacıyla yapılır. İtnâb sanatı, *zikru'l-hâs ba'de'l-âm* (genelden sonra özeline tekrar edilmesi), *zikru'l-âm ba'de'l-hâs* (özelden sonra genelin zikredilmesi) gibi şekillerde yapılabilmektedir.⁵⁴¹ İtnâb, insanların aşına olduğu lafızlardan daha fazla lafızla, meramı dile getirmektir. Cümleye herhangi bir anlam katmayan fazladan ve gereksiz ifadeler hoş karşılanmamıştır.⁵⁴²

Kur'an'da itnâbın tüm örneklerini görmek mümkündür. *Zikru'l-âm ba'de'l-hâs* türüne örnek olarak *﴿إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ﴾* İman edip hayırlı

⁵³⁷ Muhammed Abdülkâdir Ebû Fârisî, *Kitâbü'l Eymân ve'n Nüzûr* (Amman: Dâru'l-Erkam, 1981), 48.

⁵³⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mükerrrem İbn Kudâme, *el-Muğnî*, (Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1984), 11/164.

⁵³⁹ En-necm, 53/18.

⁵⁴⁰ Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, 248-249; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 245.

⁵⁴¹ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 3/196; Fadıl Hasan Abbâs, *el-Belâgatü Funûnuhâ ve Efnânuhâ İlmü'l-me'ânî*, (Ürdün: Dâru'l-furkân, 1997), 482; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 60-115; Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, 249.

⁵⁴² Hasan Abbâs, *el-Belâgatü funûnuhâ ve efnânuhâ'ilmü'l-me'ânî*, 481.

iş görenler ve birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler hariç”⁵⁴³ ayetini örnek olarak göstermek mümkündür. Zira âyette geçen “hayırlı iş görenler” ifadesi genel bir ifade olup hakkı ve sabrı tavsiye etmeyi de kapsamaktadır. Ancak söz konusu iki eylemin önemine vurgu yapmak amacıyla tekrar zikredilmişlerdir.⁵⁴⁴

﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ﴾ *Ona kesin olarak şu emri bildirdik: "Sabaha çıkarlarken bunların kökleri kesilecektir."*⁵⁴⁵ ayetini örnek olarak göstermek mümkündür. Nitekim ذَلِكَ الْأَمْرَ ifadesi ile mübhem bırakılan anlam, أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ifadesi ile açıklanmıştır.

Necm sûresi özelinde de bakıldığında itnâb örneklerini görmek mümkündür. Örneğin; ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى﴾ “Şüphesiz, Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir ve O, hidâyette olanı da iyi bilir.”⁵⁴⁶ ayetinde (هُوَ أَعْلَمُ) ifadesi, tekrar edilmiş ve itnâb sanatı oluşmuştur. Bunun faydasının ise olayı muhataba daha güçlü bir şekilde bildirmek olduğu gibi iki ilmin arasında da farkın olduğunu ifade etmek olduğu düşünülmektedir. Zira birincisi, delalette, sapkınlıkta olandan bahsederken, ikincisi ise hidâyette, hak yolunda olandan bahsetmektedir.

Bir diğer örnek ise ﴿إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾ “O ancak ilahi bir vahiydir.”⁵⁴⁷ ifadesidir. Bu âyette de وَحْيٌ ifadesi zaten Kur’ân’ın vahyedilen ilahi söz olduğunu göstermektedir. Ancak pekiştirme amacıyla وَحْيٌ ifadesiyle itnâb yapılmıştır.

﴿مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى﴾ “Arkadaşınız ne sapmış ne de eğri yola girmiştir.”⁵⁴⁸

Ayetinde de itnâb yapılmıştır. Zira âyetteki (غَوَى) fiili, has bir kelime olup sadece inançta

⁵⁴³ el-Asr, 103/3.

⁵⁴⁴ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. ‘Umer el-Hafâcî, Hâşiyetü’ş-Şihâb ‘alâ tefsiri’l-Beydâvî, 8 cilt, (Beyrût: Dâru Sâdır), 8/395.

⁵⁴⁵ el-Hicr, 15/66.

⁵⁴⁶ en-Necm, 53/30.

⁵⁴⁷ en-Necm, 53/4.

hata yapanlar için kullanılmıştır. (ضَلَّ) fiili ise âm bir kelimedir. Çünkü bu fiil; inanç, söz, fiil ve ahlaktaki hata için kullanılmıştır. Dolayısıyla böyle bir atıfta, has olan bir kelime, âm olan kelimedenden sonra zikredilmiştir. Böylece inançtaki hatanın çok kötü ve çirkin bir davranış olduğuna dikkat çekilmiştir. ﴿الَّذِينَ يَحْتَنِبُونَ كَبِيرَ الْأَثْمِ وَالْفَوَاحِشَ﴾ “Büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçanlar”⁵⁴⁹ âyetinde de (الْأَثْمِ) sonra kelimesinden (الْفَوَاحِشَ) kelimesinin zikredilmesi de itnâbtır. Amaç ise fuhuş işinin ne kadar kötü ve çirkin olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle âyette geçen “ism” kelimesi genel bir kavram olduğundan dolayı “fuhuş” kelimesini de içine almaktadır. Ancak fuhuş fiilinin çirkinliğini vurgulamak amacıyla tekrar zikredilmiştir. Böylece dikkatler fuhuş ve fahişeliğin çirkinliğine çekilmiştir.

4.3.4. Zamir Yerine Zâhir İsmi Getirilmesi

Arap dilinde zamir kullanımı yaygındır. Zamir kullanımının ihtisâr, tekrarın önlenmesi, ibhâm vb. amaçları vardır.⁵⁵⁰ Cümlede geçen açık bir ismin yerini tutarlar.⁵⁵¹ Normal şartlarda cümlede geçen bir isim tekrar hakkında konuşulacaksa ismin bizzat tekrarı yerine ona raci olan bir zamir zikredilir. Ya da eğer muhatap biliniyorsa ismi zikredilmeden onu gösteren muhatap zamir zikredilir. Bunun aksine davranmak yersiz olmamalı aksine hedeflenen bir amaç için yapılmalıdır. Pekiştirme, tarahhüm, Bu tür, belâgat ilminin me‘ânî kısmının bir örneğini oluşturur. Bu da iki şekilde olur. Zamir yerine ya zahir bir isim ya da işaret ismi gelir. Çalışmanın konusu olan Necm sûresine bakıldığında sadece bir yerde zamir yerine zahir isim geldiği görülür.

﴿وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾

“Onların, bu konuda hiçbir bilgisi yok. Onlar ancak zanna ve nefislerin isteklerine kapılıyorlar. Oysaki zan, gerçeğe karşı hiçbir şeye yaramaz.”⁵⁵²

⁵⁴⁸ en-Necm, 53/2.

⁵⁴⁹ en-Necm, 53/32.

⁵⁵⁰ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/81-82.

⁵⁵¹ Abbâs Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4 cilt, (Mısır: yy., 1966), 4/196; Mustafâ Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, (Beyrût: yy., 1412/1992) 1/115-116.

⁵⁵² en-Necm, 53/28.

Yukarıdaki âyette geçen “الظَّنَّ” kelimesi, zamir yerine gelmiştir. Âyetin *وَإِنَّهُ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ* şeklinde devam etmesi gerekirdi. Burada zamir yerine zahir ismin getirilmesinin gayesini pekiştirme ve tevbih olarak açıklamak mümkündür.⁵⁵³

4.3.5. İltifât

İltifât (اللتفات) kelimesi sözlükte, “*bir şeyi burup çevirmek, gömleğini boynuna atmak, sözü salıvermek, görüşünden yüz çevirmek*” gibi anlamlara gelir.⁵⁵⁴ “*Kişinin suratını farklı açılara döndürmesi*” anlamına da gelebilen bu kelime, ﴿وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ﴾ *Sakin hiçbiriniz dönüp arkasına bakmasın.*⁵⁵⁵ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

Hz. Peygamber efendimizi niteleyen bir sözde ise şöyle denilmiştir:

“*O, birine yöneldiği zaman tüm bedeniyle yönelirdi.*⁵⁵⁶” Yani gizlice bakmazdı, bir şeye baktığında ona sadece boynunu sağa sola çevirerek değil bütün bedenini çevirerek bakardı. Arap sözlerinden olan “*وامرأة لفت*” ifadesi “*kocasından yüz çevirip başkasından olan çocuğuna yönelen kadın*” için kullanılır.⁵⁵⁷

Belâgat âlimlerinin görüşüne göre, edebî sanatlardan olan iltifât, herhangi bir metinde ani bir şekilde kişisel, zamansal ve üslûbî açıdan farklılıkların meydana gelmesi anlamını ifade eder.⁵⁵⁸ İltifâttan amaç ise yeksanlığı ortadan kaldırarak karşıdakinin dikkatini çekmektir. İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) iltifât için yukarıda geçen tanımlara benzer tanımlar yaptıktan sonra “*شجاعة العرب*” şeklinde de isimlendirildiğini söylemiş ve bunu şu şekilde açıklamıştır:

Yiğit kişi; başkasının yapamadığını yapar, kimsenin cüret edemediği tehlikelere ve maceralara atılır. İltifât sanatı da bunun gibi bir anda üslûp değiştirerek başka üslûba girdiği

⁵⁵³ Bulut, *Belâgat Terimleri*, 222.

⁵⁵⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/264.

⁵⁵⁵ Hûd, 11/81.

⁵⁵⁶ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis*, 5 cilt, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399/1979), 4/258.

⁵⁵⁷ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-luga*, 5/258.

⁵⁵⁸ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/86; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 24-26.

için yiğit kişiye benzer. Bu da sadece Arap diline özel bir kullanım olması nedeniyle yukarıda geçen isimlendirmeye layık görülmüştür.⁵⁵⁹

Kur’ân’da iltifâtla ilgili birçok örnek vardır. Ancak burada aşağıda verilen örneklerle iktifâ edilecektir:

﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴾ “Rahman çocuk edindi.” dediler. Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız.⁵⁶⁰

Âyetin başında geçen “قالوا” fiili, gaipilere hitap olarak gelmiştir. Ancak daha sonra gelen لَقَدْ جِئْتُمْ fiili, hazır olanların hitabına çevrilerek iltifât sanatı meydana getirilmiştir. Bu sanatın meydana getirilme amacı, Allah’a evlat isnat edenlerin ne kadar kötü bir davranışta bulduklarını gıyaben değil yüzlerine açıkça ifade etmektir.

﴿ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴾ “Rabbinizden bağışlanmayı dileyiniz, sonra O’na tövbe ediniz. Muhakkak ki Rabbinin merhameti ve sevgisi boldur.⁵⁶¹” dedi.

Bu âyette Yüce Allah, önce “رَبَّكُمْ” buyurarak “Rab” kelimesini muhataplara ait olan “ى” zamirine izafe ederken, arkasında gelen “رَبِّي” ifadesinde ise mütekellime ait olan “ى” zamirine izafe etmiştir. Böylece burada muhataptan mütekellime iltifât sanatı meydana gelmiştir. Necm sûresinde de iltifât sanatını görmek mümkündür:

﴿ إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ﴾

“Onlar, ancak sizin ve babalarınızın isimlendirdiğinizden başka bir şey değildir. Allah buna dair herhangi bir delil de indirmemiştir. Onlar ancak zanna uyuyorlar.”⁵⁶²

Örnek âyette geçen “إِنْ يَتَّبِعُونَ” ve “سَمَّيْتُمُوهَا” kelimeleri arasında iltifât sanatı vardır.

Zira önceki kelime hitap şeklinde gelmişken, ikinci kelime gaip olarak gelmiştir. Yani hitaptan gaibe iltifât sanatı meydana gelmiştir.

⁵⁵⁹ Diyâüddîn Nasrullah b.Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâir*, thk. Ahmed el-Hüfî (Kâhire: Dârü'n-Nahde Mısr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, ts.), 2/135.

⁵⁶⁰ Meryem, 19/88-89.

⁵⁶¹ Hüd, 11/90.

⁵⁶² en-Necm, 53/28.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Yüce Allah, uygun gördüğü zaman ve mekânda insanlığa rehber olması için tarih boyunca vahiy göndermiştir. Bu vahyi gönderirken yine insanlar içinden fitratı ve yaşamı temiz olan bir kişiyi seçmiş ve peygamber olarak toplumuna ilahi mesajı iletmesini emretmiştir. Peygamberler ilettikleri mesajın semavi olduğuna diğer insanları ikna etmek için Yüce Allah tarafından kendisine verilen olağanüstü güç ve yetilerini kullanmışlardır.

Son peygamber Hz. Muhammed de nübüvvetinin en büyük mucizesini yine getirdiği mesajla ispatlamıştır. Zira Kur'ân'da kalpleri mest eden, akıllara durgunluk veren ve beşer takatının fevkinde olduğunu ispatlayan bir ahenk ve üstün ifade biçimi mevcuttu. Öyle ki tarihlerinde edebiyat anlamında zirve noktayı yaşayan Araplar dâhi bu mucizevi kelimelerin karşısında çaresiz kalmış, inkâr edenler sözlü meydana davet eden Kur'ân'a karşı savaş meydanlarını tercih etmek zorunda kalmışlardır.

İslâm dünyasında Hz. Peygamber'in risaletinin hakkaniyeti ve Kur'ân'ın ilahi mesaj olduğunun gerçekliğini ispat mahiyetinde olan eşsiz anlatımının ortaya konulması gayesiyle geçmişten bu yana çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada Necm sûresi Arap dili ve belâgatı açısından örnekler ışığında tahlil edilmiştir. Çalışma neticesinde elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Kur'ân'ın 53. sûresi olarak mushafta yer alan Necm sûresi mekkî bir suredir. Mekkî surelerin karakteristik özelliklerinden kısa ve veciz ifadeler, vahdaniyetin ispatı, imana davet, küfür ve iman muvazenesi, geçmiş dönemlerdeki inkârcı toplumlar ile nebilerinin mücadelesi ve bu mücadelede iman edenlerin kazanımlarının yanı sıra inkarcıların hüsrân dolu sonları gibi konuları barındırmaktadır. Bu açıdan Necm sûresi Kur'ân'ın bir hulasası olarak da görülebilir.

İslâm dininin gelişi ile arap toplumunda dinî anlamda yeni kavramlar oluşmuştur. Bu kavramların çoğu dinî hüviyet kazanan kelimelerden oluşmaktadır. Bu anlamda Necm sûresi zengin içeriğe sahiptir. Necm sûresi “سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى” Sidretü'l-muntehâ”, “قَابَ قَوْسَيْنِ” Kâbe kavseyn” gibi örneklerde görüldüğü gibi önemli bazı özgün kullanımlara sahiptir. Ayrıca “أَفْنَى” ve “أَطْفَى” örneklerinde olduğu gibi sözlük anlamlarına bağlı kalarak anlam değişimine uğrayan kullanımlar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra أفرأيتم gibi Mekkî surelere özgü bazı

ifade biçimleri de Necm sûresinde bulunmaktadır. bu nedenlerden dolayı Kur'ân'ın dil ve belâgat boyutlarına önemli derecede örneklik teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Arap grameri açısından da bakıldığında Necm sûresinde isim cümlesi, fiil cümlesi, devrik cümleler, meçhul fiil kalıpları, sıfat tamlaması, izafet, hal cümleleri, mukadder mübteda ve haber, menfi ve müspet cümleler gibi kullanımların tüm örneklerinin kullanıldığı görülür.

Belâgat açısından da me'ânî beyân bedî' kısımlarının örneklerini görmek mümkündür. Me'ânînin itnâb, iltifât ve zikru'l-hâs ba'de'l-'âmm gibi farklı anlatım biçimleri kullanılmıştır. Beyân ilminin teşbîh, mecâz, kinâye ve istiarenin kullanıldığı cümleler vardır. Bedî' ilminin de tibâk, cinâs ve kısımları ile riâyetü'l-fevâsıl gibi belâgatın üslupları kullanılmıştır. Tüm bu boyutları göz önünde bulundurularak çalışmada konu olarak seçilmiştir.

Kaldı ki Necm sûresi muhteva olarak da Kur'ân'ın inançsızlara hitap eden, belâgatın ve sözel boyutun önemsendiği mekkî sûrelerin tüm karakteristik özelliklerini barındırmakta, ayrıca özellikle nübüvvet, ahiret ve Allah'ın vahdaniyeti gibi Kur'ân'ın ana mesajı olan konuları kapsamaktadır. Sûre yeminle başlamakta ardından da vahyin indiriliş şeklinden ve Hz. Muhammed'in Cebrâil ile olan diyalogundan bahsetmekle devam etmektedir. Sûre devamında müşriklerin melekler hakkındaki yanlış inanışlarını yermekte ve ahiret gününe inanmayanların karşılaşacağı duruma dikkat çekilmektedir. İnananların ise karşılaşacağı mükâfata yer vermiştir.

Sonuç olarak Necm sûresi örneğinden hareketle Kur'ân'ın tüm ayetlerinin aslında gerek muhteva gerekse üslup açısından beşer kelamının ötesinde olup Hz. Muhammed'in risâletini ispat eden mucize konumunda olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm. Diyanet Vakfı Kur'ân-ı Kerîm Meali. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>. Erişim tar: 23.04.2022.
- A'shâ el-Kebîr. *Divânu A'shâ el-Kebîr*. thk. Muhammed İbrâhim Muhammed er-Rıdvânî. Beyrût: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-Funûni ve't-Turâs, 2010.
- 'Abbâs, Fadıl Hasan. *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ 'ilmü'l-me'ânî*. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1997.
- 'Abbâs, Fadıl Hassân. *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuha 'ilmü'l-beyân ve'l-bedî'*. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2007.
- Abdulkâdir, Huseyn. *Fennu'l-belâga*. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1984.
- Abdullah, Yâsîn. *Escâ'u'l-câhiliyyîn ve eş'âruhum*. Yüksek Lisans Tezi. Dımaşk: Dımaşk Üniversitesi, 2011.
- Ahfeş el-Mütevässit. Ebü'l-Hasen el-Muşâci'î. *Me'âni'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Hüdâ Mahmut Kurâ'ah. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnaut. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Âlûsî, Ebû Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Ruhu'l-Me'ânî*. 16 Cilt. thk. Ali Abdülbâri 'Atiyye. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- Arpa, Abdülmuttalip. "Arap Dilinde Birçok Anlamlılık Türü: Ezdâd", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2010), 15-16.
- 'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mihrân. *Mu'cemü'l-furûk el-lugaviyye*. thk. eş-Şeyh Beytullah Beyyât. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmi, 1412.
- 'Atîk, Abdülaziz. *İlmü'l-me'ânî*. Beyrût: Dâru'n-Nahdeti'l-Arabiyye li't-Tibâ'ah ve'n-Neşr, 2009.
- Bağdâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî. *et-Tabakât*. thk. İhsan 'Abbâs. Beyrût: yy. 1968.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Tefsîrü'l-Begavî*. thk. Osman Cum'a Damîriyye-Süleyman Müslim el-Haraş. Beyrût: Dâru Taybe li'n-Neşr, ve't-Tevzî, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat, Kur'ân Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Muğîre el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. 9 Cilt. Mısır/Bulak: el-Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1311.

- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Bulut, Ali. “Arap Edebiyatında Berâat-i İstihlâl Sanatı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/2 (2008) ss. 77-88.
- Câhiz, Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. Beyrût: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, 1423.
- Cârim, Ali. Emîn, Mustafa. *el-Belâgatu’l-vâdiha*. Kâhire: Dârü’l-Ma‘ârif, 1119.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü’l-luga ve sihâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attâr. Beyrût: Dârü’l-‘İlm li’l-Melâyin, 1987.
- Cürcânî, Ebûbekr Abdülkadir. *Delâilü’l-i‘câz*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kâhire: Matba‘atü’l-Medenî, 1413/1992.
- Dabbî, Züheyr b. Mes‘ûd. *Şi‘ru Dabbe ve ahabâruhâ fi’l-câhiliyye ve’l-İslâm*. thk. Hasan b. İsa. Riyâd: Cami‘atu’l-Melik Faysal, 1995.
- Dervîş, Muhyiddîn b. Ahmed Mustafâ. *İ‘râbu’l-Kur‘ân ve beyânuhu*. 10 Cilt. Humus: Dârü’l-İrşâd li’ş-Şuûni’l-Câmi‘iyye, 1408/1988.
- Dinçer, Ferit. “Ef‘âlu’l-Kulûbta İlgâ ve Ta‘lik”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/10, (2020), 1807-1816.
- Durmuş, İsmail. “Meanî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/206-207. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. “Nahiv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. “Seci”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/273-275. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Durre, Muhammed Ali Tâhâ. *Tefsîrü’l-Kur‘âni’l-kerîm ve i‘râbuhu ve beyânuh*. Yy. ts.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş‘as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. 7 Cilt. thk. Şu‘ayb el-Arnaût. Beyrût: Dârü’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009.
- Ebû Said, el-Hasen b. Hüseyin. *Kitâbu Şerhi Eş‘âri’l-Hüzzeliyyîn*. thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc. Kâhire: Mektebetu Dâri’l-‘Urûbe, 1965.
- Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. Müsennâ. *Mecâzü’l-Kur‘ân*. thk. Muhammed Fuad Sezgin. Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1381.
- Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî, Abdullah b. Hüseyin b. Abdillâh. *et-Tibyân fi’l-râbi’l-Kur‘ân*. 2 Cilt. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Haleb: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh, 1431.
- Ebû Zeyd. Muhammed b. Ebi’l-Hattâb el-Kureşî. *Cemheretu eş‘âri’l-Arab*. thk. Ali Muhammed el-Beccâdî, Kahire: Nahdetu Mısr li’t-Tibâah ve’n-Neşr, 1431,

- Enbârî, Muhammed b. Kâsım. *Kitâbu'l-Azdâd*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1987.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed 'Avde Mur'ib. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. 8 Cilt. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samarrâî. Beyrût: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî. *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî - Muhammed Ali Neccâr. Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1431.
- Galâyînî, Mustafâ. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrût: 1412/1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Berâat-i İstihlâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/470. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeza'l-'arf fi fenni's-sarf*. thk. Muhammed b. Abdülmü'tî. Beyrût: Dârü'l-Keyân, ts.
- Hâris b. Ka'b. *Şu'arâu Muzhic ahbâruhum ve eş'âruhum fi'l-câhiliyye*. thk. Mukbil et-Tâmm 'Âmr el-Ahmedî. San'â: Mecme'u'l-Arabiyye es-Se'îde, 2014.
- Hasen, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Mısır: 1966.
- Hâvî, İliya. *Şerhu Divâni'l-Ferezdak*. Beyrût: Dârü'l-kitâb el-Lübnânî, 1983.
- Huzâ'î, Habşîyye b. Selûl. *eş-Şu'arâu'l-câhiliyyûn el-evâil*. thk. 'Adil el-Fureycât. Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 2008.
- İbâdî, 'Adiy b. Zeyd. *Dîvânu 'Adiy b. Zeyd el-'İbâdî*. thk. Muhammed Cebbâr el-Mu'aybidî. Bağdat: Şeriketu Dâri'l-Cumhuriyye, 1965.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mûsilî. *el-Luma' fi'l-Arabiyye*. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, ts.
- İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî. *Cemheretü'l-luga*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. Beyrût: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyin, 1987.
- İbn Ebû Tâhir, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Tâhir b. Tayfûr. *Belâgâtu'n-nisâ*. thk. Ahmed el-Elfî. Kâhire: Matbaatu Medreseti Vâlideti'l-Abbâs el-Evvel, ts.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya. *Mekâyîsu'l-luga*. 6 Cilt. thk. Abdüsselam Muhammed Hârun. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyyâ. *Mu'cemu makâyîsi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1979.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. thk. Abdûlgani ed-Dakr. Suriye: eş-Şerike el-Müttehîde li't-Tevzî', ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sedâ*. y.y., ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*. thk. Mâzin el-Mubârek. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ebûbekir. *et-Tibyân fî eyâmîni'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Sâlim el-Batâtî. Riyâd: Dâru 'Atâati'l-İlm - Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Umer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-'Azîm*. 8 Cilt. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Beyrût: Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mûkerrem. *el-Muğni*. Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1984.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ b. Ya'îş b. Ali b. Ya'îş b. Ebi's-Seraya. *Şerhu'l-Mufasssal*. 6 Cilt. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- İbnetu Ebi'l-Ced'â'. *Divânu İbneti Ebi'l-Ced'â'*. Erişim: 12. Şubat. 2022. <https://alirashad.ahlamontada.com/t241-topic>.
- İbnü'l-Esîr, Diyâüddîn Âb. Muhammed. *el-Meselû's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâir*. thk. Ahmed el-Hûfî. 4 Cilt. Kâhire: Dârü'n-Nahde, ts.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis*. 5 Cilt. thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1399/1979.
- İsbehânî, İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Ali el-Kureşî et-Teymî. *İ'râbu'l-Kur'ân li'l-İsbehânî*. thk. Fâize bnt. 'Umer el-Müeyyed. Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1995.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râgîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrût-Dîmaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- İvad, İbrahim. *Suretü'n-Necm: Dirâse Üslûbiyye Belâgiyye Mazmûniyye*. Tâif: 1414/1994.
- 'İyâdî, Lakîb b. Ya'mûr. *Divânu Lakîb b. Ya'mûr*. thk. AbdülmecîdhÂn. Beyrût: Dâru'l-Emâne-Müessesetü'r-Risâle, 1971.
- İzzeddin b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzeddin Adulaziz b. 'Abdi's-Selam. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1996.

- Kafes, Mahmut. "Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi". *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*. 9/10 (1994-1995), 101-115.
- Kâsım, Muhammed Ahmed. *'Ulûmü'l-belâga*. Trablus, el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 2003.
- Kayrevânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Naddâl b. Ali b. Gâlib el-Muşâci'î. *en-Nüket fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdullah Abdülkadir et-Tavîl. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Kazvînî, Muhammed b. Abdirrahman b. 'Umer Celâlüddîn. *el-İdâh fi 'ulûmi'l-me'ânî*. 3 Cilt. thk. Muhammed Abdülmunim el-Hafâcî. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Kocevî, Şeyhzâde Muhammed b. Mustafa. *Şerhu Kevâidi'l-i'râb li İbn Hişâm*. thk. İsmâil İsmâil Merve. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1995.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûn, İbrahim 'Atfîş. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Mahallî, Ebü Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed en-Ensârî es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye/Arap Dil Kurumu. *el-Mu'cemu'l-vasît*. Kâhire: ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hemmûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayrevânî el-Mâlikî. *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1404.
- Meydânî, Hasan Habanneke. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye üsüsühâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Yezîdî. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût: 2004.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şuhate. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1423.
- Murâdî, Ebü Cafer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus. *I'râbu'l-Kur'ân*. thk. Abdülmun'im Halil İbrahim. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.
- Müberred, Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*. 4 Cilt. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997.
- Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîru Mucâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Neyl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*. thk. Müfid Kumayha v.dğr. 31 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

- Osman, Muhammed Hasan. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânu ve meânîhi*. 12 Cilt. Kâhire: Dâru'r-Risâle, 1424/2012.
- Özdoğan, M. Akif. "Arap Dilinde Muhâtabı İkna Etme Açısından Haberî Cümlede Tekîd Edatlarının Rolü". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2011).
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Umer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Kâhire: Dâru's-Sâbûnî li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1997.
- Sâfî, Mahmûd. *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân ve sarfuhu ve beyânuhu ma'a fevâide nahviyye hâmm*. 41 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Reşîd, 1990.
- Sâlih, Behcet Abdülvâhid. *el-İ'râbu'l-mufassal li-Kitâbillâhi'l-mürattel: min sûrati'l-Cum'a ilâ Sûrati'n-nâs*. 12 Cilt. Ammân: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Semânîni, 'Umer b. Sâbit. *Şerhu't-tasrîf*. thk. İbrahim b. Suleymân el-Bu'aymî. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdüddâim. *ed-Dürrü'l-mesûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*. 11 Cilt. thk. Ahmed Muhammed el-Hurât. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sühârâ, Seleme b. Müslim el-'Avtebî. *el-İbâne fi'l-lugati'l-'Arabiyye*. 4 Cilt. thk. Andülkerîm Halîfe v.dğr. Ammân: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî, 1999.
- Şerîf el-Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kâhire: Dâru'l-Fadîla, 1413/1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1414.
- Şeyh Emîn, Bekrî. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye fi sevbiha'l-cedîd 'ilmü'l-bedî'*. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 1987.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib. *Câmi'u'l-beyân 'an tefsiri âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrût: Dâru Hecr li't-Tibâeh ve'n-Neşr, 2001.
- Tarafe b. 'Abd. *Dîvânu Tarafe b. 'Abd.* thk. Mehdî Muhammed Nâsirüddîn. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer. *Şerhu Sa'diddîn 'alâ Tasrîfi'z-Zencânî*. yy. ts.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer. *Muhtasarü'l-me'ânî*. Pâkistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431/2010.

- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu istilâhâti'l-funûni ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc, 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü Lübnân Nâşirun, 1996.
- Tîbî, Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdullah b. Muhammed. *et-Tibyân fî 'ilmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. thk. Abdüssettar Hüseyn Zemmût. Beyrût: Dârü'l-Cîl, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Şeriketu ve Mektebetu Mustafa el-Bâbânî, 1975.
- Tural, Hüseyn, *Arap Dilinde Ezdâd*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- 'Ûde, Halîl Ebû 'Ûde. *et-Tatavvuru'd-dilâlî beyne lugati's-şi'ri'l-câhilî ve lugati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.
- Üşmûnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İsa. *Şerhü'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Uludağ, Süleyman, "Sidretü'l-Müntehâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/151-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- 'Ulvânî, Abdullah. Hâlid el-Hûlî, Muhammed İbrâhim v. dğr. *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. 4 Cilt. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 1427-2006.
- 'Useymîn, Muhammed b. Salih b. Muhammed. *Muhtasaru Mugni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*. Beyrût: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Uzun, Tacettin. *Anlatımlı Belâgat*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2008.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbûrî. *et-Tefsîru'l-basît*, 25 Cilt. Riyâd: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi, 1430.
- Zebîdî, Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Muhammed b. Abdürrezzak el-Hüseynî. Beyrût: Dârü'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b. 'Umer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye. 1998.
- Zemahşerî, Mahmûd b. 'Umer. *Esâsu'l-belâga*. 2 cilt. thk. Muhammed Basil. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.